

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YAŞAR KEMAL, AHMET YORULMAZ VE SABÂ ALTINSAY'IN ESERLERİNE
LOZAN MÜBADELESİ'NİN YANSIMASI**

Sibel ERCAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nedret Kuran-Burçoğlu**

Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı

İstanbul, 2006

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YAŞAR KEMAL, AHMET YORULMAZ VE SABÂ ALTINSAY'IN ESERLERİNE
LOZAN MÜBADELESİ'NİN YANSIMASI**

Sibel ERCAN

Onaylayanlar:

Prof. Dr. Nedret Kuran-Burçoğlu.....
(Danışman)

Prof. Dr. Cevat Çapan.....

Yard. Doç. Dr. Çiğdem Nas.....
(Marmara Üniversitesi)

Savunma Tarihi: 18.10.2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
ABSTRACT	vii
ÖZET.....	viii
1 GİRİŞ	1
2 GÖÇ VE VARLIK	5
3 GENEL HATLARIYLA ULUSLAŞMA KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ULUSLAŞMA SÜRECİ	9
4 MÜBADELE ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE EGE VE ÇEVRESİNİN KONU BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRMESİ	21
4.1 YUNAN İŞGALİ HAKKINDA	29
4.2 GİRİT'TE YAŞANANLARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	31
5 1923 LOZAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ	36
5.1 LOZAN PROTOKOLÜ'NE HAZIRLIK SÜRECİ	36
5.2 LOZAN PROTOKOLÜ VE MÜBADELE	38
5.3 MÜBADİLLERİN ANADOLU'YA YERLEŞTİRİLMESİYLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR	41
5.4 MÜBADİLLERİN ANADOLU'YA GÖÇ ETMESİYLE GELİŞEN ORTAM	44
5.5 LOZAN MÜBADELESİ'NİN TÜRKİYE'YE ÇEŞİTLİ AÇILARDAN YANSIMASI	46
5.6 ZORUNLU GÖÇÜN MÜBADİLLERE MANEVİ VE KÜLTÜREL ETKİLERİ	48
6 MÜBADELE'NİN TÜRK EDEBİYATI'NA YANSIMASININ GENEL BİR ANALİZİ	51
6.1 YAŞAR KEMAL'İN FIRAT SUYU KAN AKIYOR BAKSANA ADLI ROMANI	55
6.1.1 ÖZET	55
6.1.2 YAŞAR KEMAL VE <i>BİR ADA HİKÂYESİ I</i> HAKKINDA ÖN DEĞİNMELE	56
6.1.3 MÜBADELE'NİN <i>FIRAT SUYU KAN AKIYOR BAKSANA</i> 'YA YANSIMASININ ANALİZİ	58
6.1.3.1 Karınca / Mirmingi Adası	59
6.1.3.2 Mübadele'nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi	61
6.2 SABÂ ALTINSAY'IN KRİTİMÜ - GİRİT'İM BENİM ADLI ROMANI	69
6.2.1 ÖZET	70
6.2.2 SABÂ ALTINSAY VE <i>KRİTİMÜ - GİRİT'İM BENİM</i> HAKKINDA ÖN DEĞİNMELE	71
6.2.3 MÜBADELE'NİN <i>KRİTİMÜ - GİRİT'İM BENİM</i> 'E YANSIMASININ ANALİZİ	72
6.2.3.1 Mübadele'nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi	73
6.3 AHMET YORULMAZ'IN SAVAŞIN ÇOCUKLARI ADLI ROMANI	86
6.3.1 ÖZET	87
6.3.2 AHMET YORUMAZ VE <i>SAVAŞIN ÇOCUKLARI</i> HAKKINDA ÖN DEĞİNMELE	88
6.3.3 MÜBADELE'NİN <i>SAVAŞIN ÇOCUKLARI</i> 'NA YANSIMASININ ANALİZİ	89
6.3.3.1 Mübadele'nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi	89

7 SONUC **100**

Kaynakça..... 107
Özgeçmiş.....114

ÖNSÖZ

Bu tezde genel bir başlıkla ifade etmek gerekirse Lozan Nüfus Mübadelesi'nin Türk Edebiyatı'na nasıl yansdığı analiz edilmiştir. Tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ya da edebiyat gibi alanlarda Lozan Mübadelesi hakkında yapılan çalışmaların nicelik ve nitelik açısından azlığı sebebiyle böyle bir çalışma içerisine girilme ihtiyacı duyulmuştur.

Tezimizde zaman kısıtlaması da değerlendirmeye tabi tutularak çeşitli eserler seçilmiş ve bunların derinlikli şekilde incelenmesi yoluna gidilmiştir. Türk Edebiyatı'nda 1990'lardan önce Mübadele'yi ele alan edebî nitelikli metinlere pek rastlanılmamakta; ancak kimi olumlu kimi de olumsuz imgelere sahip bazı Rum karakterler çeşitli roman ve hikâyelerde dikkati çekmektedir. 1990'lardan sonra ise Mübadele konusunu elen alan eserler görüldüğü gibi, özellikle '90'ların ikinci yarısından itibaren kendine bu temayı seçen yapıtların sayısında artış gözlemlenmektedir. Dolayısıyla inceleyemediğimiz bu metinlere kapsamı daha geniş bir çalışmada de yer verilip, bunlar hakkında analizler yapılabilir; ancak konunun tarihle olan bağlantıları asla dikkatten kaçmamalıdır. Bilindiği gibi Mübadele konusu tamamen Lozan'da ortaya çıkan bir karar değil, bir sürecin sonuçlandırılmasıdır. Çalışmamızda bu süreç göz önünde tutularak, Mübadele'nin tam olarak anlamlandırılabilmesi için ayrıntılı tarihî araştırmalar yapıp, bağlantılar kurulmuştur. Kuşkusuz bu noktalarda daha özel başlıklar altında derin araştırmalar yapmanın mümkün olduğunun farkında olduğumuz kadar, bu tezin karşılaştırmalı edebiyat alanı içerisinde bir çalışma olduğu da unutulmamış; tezin yapısı buna göre oluşturulmuştur.

Çalışmamızın iskeleti oluşturulurken kendi alanlarında değerli çalışmalar olan Arzu Akbatur'un "*Postmodernism, Postcolonialism and the Artifice of History*" (Akbatur, 2003) ve Zeynep Rana Smith'in "*The Critique of Imperialism and Textual Counter-Violence in J. M. Coetzee's Dusklands*" (Smith, 2003) adlı yüksek lisans tezlerine de başvurulmuştur.

Tezimizin yazım aşamasında Türkiye Türkçesi'nin gramer kuralları baz alınıp, Türk Dil Kurumu'nun 2005 basımı "Yazım Kılavuzu" ile Dil Derneği'nin 2005 "Yazım Kılavuzu" karşılaştırmalar yapılarak kullanılmış olmakla birlikte, Osmanlıca tamlamalarda aslına sadık kalınmıştır.

Bu açıklamaların ardından, yaşadığım zorlu süreçte bir şekilde varlığı benimle olan tüm insanlara teşekkürlerimi içtenlikle iletmek isterim:

Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Nedret Kuran-Burçoğlu'na bana güveni, desteği ve tezim süresince iyimser yaklaşımının hep benimle olmasından dolayı çokça teşekkür edip, saygı ve sevgilerimi belirtmek isterim. Öğrenim hayatımda karşılaştığımız günden beri kendilerinden çok şey öğrendiğim, her türlü desteklerini benden esirgemeyen, her zaman sevgi ve saygıyla anacağım hocalarım Prof. Dr. Fatma Erkman, Yard. Doç. Dr. Melda Üner'e çok teşekkür ederim. Sevgili hocam Prof. Dr. Cevat Çapan'a kendisini tanıdığım günden bugüne bana kattığı her şey için sonsuz teşekkürler; eğer onun varlığı olmasaydı, bulunduğum noktadan daha geride bir yerlerde olurum. Öğrenim yaşantım boyunca bana katkı sağlayan ismini andığım ve anmadığım tüm hocalarım sayesinde gönül gözüm daha da zenginleşti.

Seçtiğim eserlerin yazarları sevgili Sabâ Altınsay ve Ahmet Yorulmaz'a benimle paylaştıkları dostlukları ve Yaşar Kemal'e Türk Edebiyatı'na yaptığı katkılardan dolayı teşekkürü borç bilirim.

Çalışmanın başlangıcında bana destek olup yüreklendiren Ömer Tuncer'le birlikte Mübadele konusundaki iradeli çalışmalarımı içtenlikle tebrik ettiğim Lozan Mübadilleri

Vakfı ve Rumeli Eğitim Vakfı'na bana verdikleri destek dolayısıyla bir kez daha teşekkür ederim.

Tezim süresince bana yardım etmek için elinden geleni yapan arkadaşım Turgay Gümeli başta olmak üzere Esin Kılıç ve Songül Tuncalı ile beraber yürüdüğüm yolda benimle bir olan tüm dostlarıma, sabırla beni destekleyen değerli aileme ve ilgilerini üzerimden eksik etmeyen öğrencilerime teşekkür edip, bir kez daha sevgilerimi iletirim.

Son olarak, geçtiğim tüm şehirleri, beni ben yaptıkları ve kimliğime maddi-manevi açıdan kattıkları her şey için her daim sevgiyle ve özlemle anacağımı da özellikle belirtmek isterim.

ABSTRACT

The 1923 Exchange of Populations between Greece and Turkey as part of the Lausanne Treaty was a significant historical event for the establishment of nation states in both countries. This exchange of population was not a simple migration movement between the two countries concerned, but it also signified the extension of a change in the structure of the state that had started long before this exchange.

Great Empires of the Middle Ages started to collapse one by one after their long existing populations had gained a national consciousness, and the French Revolution emerged as a symbol of this process, and thus nation states started to appear at the places of those Empires. The Ottoman Empire was articulated to this process of nation formation with the start of the modernization movement. Some states, such as Greece, declared their independence in the last Century of the Empire that went through wars. During this process some problems in Greece continued until the foundation of the Turkish Republic and sharp results were to a great extent obtained with the Protocole signed in Lausanne, in 1923.

According to the decisions taken in the Lausanne Treaty, the Orthodox Christians that were living in Anatolia –with the exception of those living in İstanbul – and were citizens of the Turkish Republic, and the Moslems that were living in Greece – with the exception of those living in Western Thrace – and were citizens of the Greek Republic were subjected to mutual migration. This obligatory exchange of the people didn't remain in the political domain only, but was also reflected in the activities in art and literature of the countries at different times. The reception of images that had been formed in those countries in the course of time with a close connection to historical events also varied.

One of the primary aims of this thesis is to make a comparative analysis of the reflection of 1923 Exchange of Populations as part of the Lausanne Treaty on Turkish Literature by taking into consideration the relation of literature with history and political science. For this reason in order to go beyond surface analysis, certain literary works of eminent authors have been chosen that are analyzed in detail. These are the following novels; Yaşar Kemal's *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Sabâ Altınsay's *Kritimu - Girit'im Benim*, and Ahmet Yorulmaz' *Savaşın Çocukları*.

Theories of Imagology and Reception Studies are used in interpreting the texts, the impact of the chosen works on literature are investigated, the way they dealt with the migration theme and the way the images have been formed are analyzed. One of the significant results that are obtained in the thesis is the importance that all three authors have attached to the togetherness of their people during this migration process that have also influenced the formation of the Image of the Turk and the Image of the Greek in the works that have been analyzed.

ÖZET

1923 Lozan Mübadelesi, hem Yunanistan hem de Türkiye için ulusal bir devlet kurma yolunda uygulanmış olan çok önemli bir tarihî olaydır. Lozan Mübadelesi yalnızca iki devlet arasında yapılmış bir değiş tokuş / göç olmadığı gibi, Mübadele'den uzun bir süre önce dünyada değişmeye başlayan devlet yapılarının uzantısı niteliğini taşır.

Orta Çağ'ın büyük imparatorlukları; dünyada eskiden beri mevcut olan milletlerin ulus bilincini kazanması ve Fransız Devrimi'nin bu sürecin simgesi olarak sahneye çıkmasından sonra teker teker yıkılmaya başlamış, bu imparatorlukların yerlerine ulus-devletler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu uluslaşma sürecine çağdaşlaşma hareketlerinin başlamasıyla eklenmiştir. İmparatorluğun savaşlarla geçen son yüzyılında Yunanistan gibi kimi devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Yunanistan'daki bazı problemler devam etmiş, kesin sonuçlar büyük oranda 1923 Lozan Protokolü'nde alınmıştır.

Lozan Sözleşmesi'nde alınan kararlara göre İstanbul hariç Anadolu'da yaşayan Türk uyruklu Ortodoks Hıristiyanlarla, Batı Trakya hariç Yunanistan'da yaşayan Yunan uyruklu Müslümanlar karşılıklı göçe tabi tutulmuştur. Halkların bu zorunlu değişimi sadece siyaset alanında kalmamış; bu ülkelerin sanat ve edebiyat alanlarındaki faaliyetlerine de farklı zamanlarda yansımıştır. Bu zamanlara bağlı olarak ülkelerde oluşan "imge" alımlamaları da değişiklik göstermiştir.

Bu çalışmanın öncelikli amaçlarından biri, tarih ve siyaset bilimi gibi alanlarla edebiyatın ilişkisini göz önünde bulundurarak, Lozan Mübadelesi'nin Türk Edebiyatı'na yansımalarının karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır. Bu amaçla yüzeysel bir incelemenin ötesine geçip, derinlikli analizler yapabilmek için bazı eserler seçilmiştir. Seçilen anlatılar Yaşar Kemal'in "*Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*", Sabâ Altınsay'ın "*Kritimu – Girit'im Benim*" ve Ahmet Yorulmaz'ın "*Savaşın Çocukları*" adlı eserleridir.

Yapılan incelemeler İmgebilim ve Alımlama Estetiği kuramları kullanılarak değerlendirmeye tabi tutulmuş; seçilen metinlerin edebiyata ne ölçüde katkı sağladıkları, Mübadele konusunu nasıl işledikleri ve ne gibi imgeler oluşturdukları araştırılmıştır. Elde edilen en önemli sonuçlardan biri, bu yazarların halkların bir aradalığına verdikleri önem doğrultusunda kurgu inşa ederek Rum veya Türk imgelerini yaratmış olduğudur.

1 GİRİŞ

Bilinmedik günler buldu bizi
Bilinmedik günler sürdü izimizi
Yok edecekler
Günlük sevinçlerimizi
Ya oynamaya devam edeceğiz
Ya da yeni bir şehir bulacağız... (The Doors, Strange Days)

Özellikle köklü bir geçmişe sahip olan toplumlar, tarih boyunca izleri kolayca kaybolmayacak siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden birçok olaya tanık olmuşlardır. Bu çalışmada Doğu Akdeniz coğrafyasındaki önemli nüfus hareketlerinden biri olan; hem Türkiye’de yaşayan göçmen ve yerleşiklerin hem de Yunanistan’daki insanların hayatını derinlemesine etkileyen, ulusal devlet bilinciyle yapılan ‘Mübadele’ nin Türk Edebiyatı’na çeşitli açılardan etkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda, çalışmamızın temelini oluşturan Yaşar Kemal’in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (Ada Üçlemesi 1) (Kemal, 2003), Ahmet Yorulmaz’ın *Savaşın Çocukları* (Yorulmaz, 2004), Sabâ Altınsay’ın *Kritimu – Girit’im Benim* (Altınsay, 2004) adlı eserlerine “Mübadele” olgusunun nasıl yansıdığı üzerinde çalışılarak, karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Eser seçimi yapılırken Kemal Yalçın’ın *Emanet Çeyiz* (Kemal, 1999) adlı belgesel romanı üzerinde özellikle durulmuştur. Roman, Minoğlu’nun kızlarının ana karakterin ailesine emanet edilmiş olan çeyizlerinin yıllar sonra Yunanistan’daki torunlarına iadesini anlatır. Bu eser tam anlamıyla kurmaca olarak değerlendirilememektedir; çünkü romanda aslında gerçek bir öykünün araştırma süreci ve bu süreçte özellikle Yunanistan’a göç etmiş Rumlarla yapılan konuşmalar aktarılmaktadır.

Önemli bir belgesel roman olmasına karşın *Emanet Çeyiz*’i çalışmamızda kullanmamamızın sebebi, oluşturduğumuz yapının dışında kalmasıdır. Bu nedenle uzun bir araştırma sürecinin sonucunda oluşturulmuş *Emanet Çeyiz* adlı bu romana ilerideki çalışmalarımızda yer vermeyi planlamaktayız ki bu sayede Mübadele hakkında yazılan önemli bir metni etkin bir şekilde değerlendirme olanağına da sahip olabileceğiz. Bu konularda çalışmak isteyen başka araştırmacılara da uzun anlatılar içine dâhil olan eserler sınıfında bu metni incelemelerini tavsiye ederiz. Bu açıklamalarımızın yanı sıra eklemeliyiz ki sadece adını andığımız ve eserlerini incelediğimiz yazarlar değil, gün geçtikçe başka isimler de Lozan Mübadelesi hakkında çeşitli anlatılar yazmaktadırlar. Kuşkusuz bu metinlerin de üzerlerinde çalışılıp analizleri yapılmalıdır.

Böyle bir çalışmanın yapılmasındaki öncelikli amaç; Türkiye’de Lozan Mübadelesi hakkında edebiyat kapsamında yapılan çalışmaların Yunanistan’dakilere oranla azlığıyla bağlantılı olarak ilginin daha çok 1990’lardan sonra ortaya çıkması yüzünden bu alandaki ikincil metinlerin eksikliğini bir nebze olsun giderebilmek için ayrıntılı analizler yapmaktır. Bu sebeplerin dışında, bu konuyla bağlantılı ‘edebî metinler’in nicelik ve nitelik olarak yetersiz olması ve üstünde çok fazla çalışılmaması da böyle önemli bir tarihsel olayı sorgulamaktan kaçınılmaması gerektiği bilinciyle bizi araştırma yapmaya ve araştırırken de mümkün olduğu kadar nesnel olmaya sevk etmiştir.

“Göç”, içsel ve dışsal olarak Türk toplumu için çok önemli bir kavram ve olgudur. Toplum hem mekân hem de iç dinamikler açısından sürekli devinim içindedir. İç göç ve dış göç toplumun belleğinde bir hayli yer ettiği için, tarihin berisinde ve ötesinde kalan sanat, müzik, edebiyat, sinema gibi alanlara yansımaması mümkün değildir. Makro yapıdaki “göç” unsurunun etkisinin dışında, daha özel olarak Mübadele’nin etkileri, Türkiye’de özellikle mübadillerin oluşturduğu anlatılara yansımıştır. Tüm bunlar, bir toplum için incelenmesi ve beraberinde iç hesaplaşması yapılması gereken en önemli konulardan biridir. Osmanlı Devleti’nden geriye kalan toprakların mirasçısı konumundaki Türkler, bu uzun tarihin sadece çeşitli parçalarını geçmişten alıp geleceğe aktarmak yerine, kendi tarihini bir bütün olarak görmeli ve bunu içselleştirmelidir. Kendilerine kalan ve bir toplumu toplum yapan her türlü kültürel miras giderek azaldığından, özellikle yeni kuşaklar bu kopuşun bedellerini daha fazla ödemek durumunda kalmaktadırlar. Kültür yozlaşması ve bireyin giderek toplumdan soyutlanıp içine kapanması dünyanın pek çok yerinde engellenememektedir. Kendine ve toplumuna yabancılaşma -sosyal, siyasi ve ekonomik öteki etkenlerle de birleşerek- neredeyse kaçınılmaz ve tabii biraz da günümüz dünyasındaki benzer gelişmelere paralel olarak Anadolu’nun tüm vücuduna yayılarak insan tekini “dil”sizleştirmektedir.

Bunun yanında insanoğlunun unutmaması gereken bir gerçeklik var ki o da dünya tarihini hep birlikte oluşturduğumuzdur!

Mübadil ve muhacirlerin,¹ kendilerini asıl ait hissettikleri ‘yer’lerden koparılıp farklı coğrafyalara taşınmak zorunda bırakılması; birçoğu için *Araf*’ta ancak hayat bulabilen bir

¹ Mübadele sözcüğü Arapça ‘bedel’den gelir, ilk anlamı ‘değiş tokuş’, yani ‘bir şeyi başka bir şeyle değiştirme’dir. Mübadil sözcüğünün ilk anlamı ise ‘başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş’ demektir. Bunun yanında muhaceret kelimesi de hicret’ten gelmekte olup ‘muhacirlik, göç etme’ anlamı

zamanın ruhunu beraberinde getirmiştir. Kişisel olarak tüm bu tanımlamaların hiçbirine dâhil olmamakla birlikte, Anadolu'nun ayrı zaman ve mekânlarında da yaşansa, 'bireysel' bazda hissettiğim aidiyetsizlik duygusu, bilinçle bilinçaltı arasındaki bir düzlemde bu konuyu seçmemdeki etkenlerden biridir.

Asıl konumuzun başlangıcı olarak öncelikle şunu ifade etmeliyiz; 1923 Lozan Antlaşması'yla meydana gelen Mübadele'de takas edilen her iki halkın da göçün ilk yıllarında yaşadığı en önemli problemlerden biri kimlik karmaşasıdır; çünkü aidiyetleri değiştirilmiştir.

Bu çalışmada Lozan Mübadelesi'nin adı zikredilen romanlara yansımalarının analizini yapmadan önce, Mübadele'nin tarih ve siyaset içindeki yeri değerlendirilmiştir. Mübadele, tarih içerisinde tek başına ele alınamayacak kadar başka olaylar ve gelişmelerle bağlantılı bir göç vakası olduğu için Mübadele'yi doğuran uluslaşma süreci de tezimize eklenmiştir.

Tezin birinci bölümünü oluşturan giriş kısmında bu amaçlar göz önünde bulundurulmuş, ikinci bölümde göç olgusu hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Mübadele, belli bir sözleşmeye bağlı da olsa, genel "göç" kavramı kapsamında da ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, çalışmamız elverdiği ölçüde uluslaşma kavramının siyaset içerisindeki anlamına ve Osmanlı Devleti'nin uluslaşma sürecine de yer verilmiştir. Bunun yanında *uluslaşma* çok kapsamlı bir süreç ve olgu olduğundan, çok daha ayrıntılı değerlendirmelere müsait bir konudur; ancak bu tez için yapılacak böyle bir çalışma bizi amaçlarımızdan saptıracaktır.

Dördüncü bölümde de Ege ve çevre yörelerin Mübadele öncesindeki konjonktürüne konumuzu daha iyi aydınlatması amacıyla değinildikten sonra, Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgali ve Girit Adası'nın 19. yüzyılı hakkında da açıklamalara yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise 1923 Lozan Nüfus Mübadelesi, edebiyat alanındaki bir yüksek lisans tezinin olanakları ölçüsünde ayrıntılı olarak işlenmiş ve bu aşamadan sonra romanların inlemesinin yapılması uygun görülmüştür.

taşımaktadır; muhacir ise 'göç eden' kişilere verilen addır (Devellioğlu, 1999: 665, 699). Bu kelimeler arasındaki ayrım Lozan Antlaşması ile yerleri değiştirilen halklara Türkçe'de neden 'mübadil', bu olaya da neden 'mübadele' dendiğini gösterir ki mübadele klasik anlamda bir göç değildir. Türkiye'de Yunanistan'dan Türkiye'ye zorunlu olarak göç ettirilen halk için 'mübadele' sözcüğü kullanılırken, Yunanistan'da Anadolu'dan oraya göç eden Rumlar için 'mülteci' kelimesi tercih edilmektedir.

Altıncı bölümde Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Sabâ Altınsay'ın *Kritimü – Girit'im Benim* ve Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı romanları daha önceki bölümlerde yaptığımız incelemelerimizin ışığında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Son başlık olan yedinci bölümü ise tezin tamamının genel bir değerlendirmesinin yer aldığı sonuç kısmı oluşturmuştur.

Çalışmamızın içeriğine uygun olduğu düşünülerek yararlanılan kuramlar İmgebilim ve Alımlama Estetiği'dir. Romanlar bu kuramlara uygun ölçütlerde değerlendirildiğinden dolayı, özellikle anlatıların biçimsel özellikleri gibi bazı saptamaların tezin dışarısında bırakılmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışmada 1923 yılında gerçekleştirilen Lozan Nüfus Mübadelesi'nin Türk Edebiyatı'ndan seçtiğimiz eserlere nasıl yansıdığı analiz edilmiş, romanlar arasında karşılaştırmalar yapılarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

2 GÖÇ VE VARLIK

...
Göç yolları
Göründü bize
Görünür elbet
Göç yolları
Bir gün gelir
Döner tersine
Dönülür elbet
En büyük silah umut etmek... (Mungan, Göç Yolları)

Göç kavramı “kişinin yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da doğal, ekonomik, siyasal ve benzeri zorunluluklar sonucunda yaşadığı topluluğu değiştirmesi” olarak tanımlanabilmektedir (Ana Britannica, 2004: 577) *Göç*,² insanoğlunun belki doğadaki varlığı olduğundan beri hayatında tecelli eden bir olgudur. Bu kavram genel olarak dış ve iç göç olmak üzere iki türde değerlendirilir. *Dış göç*; bazen insan varlığının kaçınılmazı olarak vuku bulur, kimi zaman çeşitli üst yapıların denetimi altında, kimi zaman da dünya yüzeyinde yaşanan coğrafyadan daha iyi bir yer bulabilme umuduyla gerçekleşir. *İç göç* ise insan teki için bitmeyecek bir süreçtir; insan’ı kısa ömründe daha iyi bir hayata değilse bile daha farklı yerlere aktarabilir. Göç kavramının geniş sınırlarının içine ‘sürgün’ü -iç sürgünü de düşünerek- dâhil edebiliriz. Sürgün de göç kavramıyla aynı biçimde bulunulan noktadan farklı bir noktaya belirli bir süre çerçevesinde zorunlu harekettir. Adlandırmalarımız nasıl olursa olsun göç, “kişi”nin farkında olsa da olmasa da göçlerle yabancılaşmalar çoğulluğunun renklerinin iç içe geçmişliğiyle yaşayıp, insana her şeye rağmen aynı yerde kalsa ya da kalmaya dirense dahi toprağının altından kayıp başka toprakların yerini alması hissini yaşatır. Hele ki Anadolu yarımadası, sayıca bir hayli fazla topluma yar olmuştur, öyle ki ‘Anadolu toprakları’ dediğimiz ekinç varlığının üzerinde değişik ‘varoluş’lar an gelip çakışmış, çarpışmış yahut kaynaşıp iç içe geçmiştir.

Geçmişinden bugüne Türk toplumu devinimsiz yaşayamamış, her daim yeni oluşum ve yapılar kurmuştur. On dokuzuncu yüzyılın başlarında ve akabinde yirminci yüzyıla gelindiğinde, önce doğudan batıya doğru yayılan, sonra konuşlandığı yeni merkez olan Anadolu’dan çevreye doğru yayılan ‘göç’ hareketlerinin yerini, çemberin dış halkalarından merkeze doğru daralan bir şekil almıştır. 2000’lerin ilk yıllarının yaşandığı şu günlerde toplumun geneli maddesel olarak ulus sınırlarının dışına göç etmese de manevi anlamda

² “Göç, bu süreci yaşayan herkes için (yetişkin, genç, çocuk, kadın, erkek) sarsıcı bir deneyim olma riskini taşır. Herkes farklı düzeylerde ve farklı yönlerde (olumlu-olumsuz) de olsa bu süreçten etkilenir. Göç bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine, bir kültürel sistemden diğerine geçmeyi içerir...” (Gün, 2002: 7)

iletişim süreci içerisinde Batı'ya doğru yöneliş isteği politik düzlemde devam etmektedir. Bu durumda şunu ifade edebiliriz; Türk toplumu genel başlığı altında toplanan “halk” çok uzun yıllar öncesindeki gibi; ancak bu kez çağdaşlaşmanın uzantısı olarak doğudan batıya doğru tekrar yatay bir hareketlenme seyrine girmiştir.

Türkiye’yi dış göç kadar etkileyen başka bir faktör ise iç göçtür. ‘Mekân’da meydana gelen bu şiddetli dalgalanmaların başta psikolojik, ekonomik, siyasal, sosyolojik ve benzeri etkileri, eylemin ardından / beraberinde kaçınılmaz bir şekilde vuku bulur. Göç gerçekleştikten sonra ‘göçmen’in kendi hayatını derinden etkileyebilecek sorunlarla yüzleşmesi gerekebilir ki kimi zaman kişi bunun ayırında da olmayıp hayatında neler olduğunu kavrayamayabilir.

Göçten, göç eden insanlar kadar, bölgeye evvelden yerleşmiş insanların da hayatı olumlu ve olumsuz şekillerde etkilenebilir. Ayrıca göç’ün ardından yaşanabilecek bu sorunların, göçün müsebbibi olabileceği de unutulmamalıdır.

Kullanıldığı bağlam tam anlamıyla yabancı göçmenleri içerse de mübadillere de uyarlanabileceği bir düşünceyi Abdelmalek Sayad kısaca şu sözlerle ifade eder: Göçmenler varlıklarını ‘meşrulaştırma’ çabası içinde olmalarının yanında, bir ulusun sınırları çerçevesinde yaşamasına rağmen siyasal alandan dışlanır; çünkü ‘göçmen’ ulusal olmayandır (Sayad, 2003: 27). Anadolu’ya yerleşen mübadil topluluğu; Türkçe bilmemesi, gerçek / asıl yerleşkelerinin nesillerdir Anadolu olmaması gibi nedenlerle bu topraklara yabancılaşmıştır. Göçmenler, yabancılaşmanın kaçınılmaz hâlet-i ruhiyesi ne tam buralı ne de tam orali olma duygusunun bir sonucu olarak aidiyet ve kimlik sorunlarını yıllarca yaşamıştır. Bireysel çelişkilerin dışında başka bir çelişki unsuru da Türkiye’nin yaşadığı birtakım iç sorunlardan dolayı bunları direkt ve yaşamı sürdürdüğü doğal çevre içinde ifade edememe problemiğidir. Bunun neticesinde kişi farklı ifade yolları, sanatta da karşılaşılan engeller düşünülürse patikaları bulur: Şu bakımdan ki insanların kendini, içinde bir türlü onulamayan ‘şey’leri edebiyat ve müzik gibi sanatsal etkinliklerle ifade etmesi yazıdan daha eski bir tedavi yöntemi olarak görülebilir; fakat Türkiye’de Yunanistan’dan farklı olarak sinema, müzik, sanat ve edebiyat alanlarında ancak doksanlardan sonra Mübadele’nin, mübadilliğin yansımaları belirgin olarak bulunur.³

³ Hâlâ Yunanistan’da yaşayan Müslümanların (Pomaklar, Çingeneler, Türkler) azınlık diye kabul edilmesi hakkında Jeanne Hersant şu değerlendirmeyi yapar (Hersant, 2003: 85): “Her şeyden önce, Müslüman

On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ‘insan’; evrende yaşanan siyasi, teknolojik ve ekonomik anlamda olumlu / olumsuz gelişmelerin sonucunda dünyaya yabancılaşmaya başlamıştır (insanın modern çağa adım atışını simgeleyen bir yabancılaşma kastedilmektedir). Bu başlangıç, zaman ilerledikçe insan’ı daha da yalnızlaştırıp, bireyselleşmesine yol açmıştır. Dünyanın yeniden şekillendiği bu yıllar boyunca ülkelerin geleceğini şekillendiren pek çok göç yaşanmıştır. Geniş ölçekte vurguladığımız *yabancılaşma* kavramının içini biraz daha doldurmak gerekirse, *kendini anlamlandırma isteği, bulma arzusu* ‘göç eden’ için ortaya çıkan ruh hâllerinden bazıları olarak ifadelendirilebilir.

Göç olgusu psiko-sosyal açıdan irdelenirken üretilen teoriler arasında *yabancılaşma* kavramının kapsamında aşağıda verilen beş faktör üzerinde durulur (Balcıoğlu ve Samuk, 2002: 40-44):

- a) İktidarsızlık: Bireyin hâlihazır sosyal ve siyasal kurallar altında kendi sosyal ve siyasi dünyasına tesir etme imkânının mevcut olmayışı inancı.
- b) Anlamsızlık: Bireyin davranış neticelerini yorumlayan ve yargıda bulunmasını sağlayan kesin bir inanç sisteminin eksikliği.
- c) Normsuzluk: Ferdi davranış üzerindeki sosyal normların gücünü düzenlemede beliren bozulmalar.
- d) Tecrit (Soyutlama= Isolation): Bireyi kendi inanç sistemlerine bağlayan yüksek değerlerden yani toplumdaki ayrılmış olma duygusu.
- e) Kendine Yabancılaşma (Self-estrangement): Bireyin, içe ait anlamsızlıktan ziyade, dışa ait beklentiler konusundaki davranış bağımlılığı.” (Balcıoğlu ve Samuk, 2002: 40-44)

Bu maddelerin paralelinde yabancılaşmış ‘modern insan’ içinde “göçmen”in, bulunduğu iç ve dış düzleme doğal olarak bir kat daha yabancılaştığı -Chambers’in ifadesiyle heterotopik bir gelecekle karşı karşıya kalan göçmen insanlar hakkında (Chambers, 2005: 16)- kolaylıkla söylenebilir. Chambers, göç kavramını sorguladığı çalışması içerisinde ‘kimlik’ oluşumuyla ilgili olarak, ‘öteki’nin varlığı kabul edildiğinde insanın dünyanın merkezinden uzaklaştığını, dolayısıyla merkez ve varlık duygularının da değiştiğini, buna mukabil kişinin asıl köklerinden kopmasına da neden olduğunu ifade eder (Chambers, 2005: 39). Bu değerlendirme elbette çok geniş perspektifli olup, bizim konumuzun oldukça dışına çıkan çeşitli göç konularına da işaret etmektedir.

Göçmen; kim olursa olsun, hangi çağda, uzamda bulunursa bulunsun geçmiş varlığının izlerini yeni yaşamında daima hissedebilir:

azınlığın pozitif hakları ve sosyo-kültürel imtiyazlarının devamlılığını güvence altına alan bu statü, Müslüman azınlığı, *de facto* (fiilen), Türk ulusal inşa sürecinin dışında bırakmakla kalmamış, Yunan ulusal inşa sürecinden de dışlamıştır; çünkü Yunan ulusal kimliği temelde ‘Helenizm’ üzerine kurulmuştur. Ulusal aidiyet sadece dil ile değil, ‘Ortodoksluk’ ile de belirlenmiştir...” (Hersant, 2003: 85)

“...Miras olarak devraldığımız şeyler -kültür, tarih, dil, gelenek, kimlik duygusu- imha edilemez; ama parçalanır, sorgulamaya açılır, yeniden yazılır ve yeni bir yöne sokulur. Dilimizin ve kimliklerimizin unsurları ve ilişkileri, ne yeni ve daha eleştirel bir uyumlu bütünde yeniden bir araya getirilebilir ne de terk edilip reddedilebilir...” (Chambers, 2005: 40)

Yerleşilen yeni mekân kişiyi tam anlamıyla içine almadığı için aidiyetlere farklı bir yön verilmek durumunda kalındığı gibi, yavaştan hızlıya doğru yelpazelenmiş çeşitlilikte akabilen bir süreçte ‘değişim’ de devinim halindedir; çünkü bireyin yaşadığı coğrafya kadar varlığının coğrafyası da farklılaşmıştır.

Chambers; seyahat, göç ve hareket edimlerinin sonucunda mirasımızın sınırlarına varacağımızı; dolayısıyla eskiden beri devam eden alışkanlıklar ve düşünce kalıplarını benimseyebileceğimiz gibi ikinci bir seçenek olarak ise korkularımızla yüzleşip mevcut durumun üstüne gidebileceğimizi belirtmektedir (Chambers, 2005: 144, 145).

Aynı düşünüş biçimi kendi tarihimiz için de geçerlidir. Bu hususa daha evvel dikkat çekmiştik; ancak yinelemekte sakınca görmüyoruz; toplum yapımızı derinlemesine etkileyen “göç”lerden ve bunun sonuçlarının hem küçük hem de büyük ölçekte nesnel bir tutumla irdelenmesinden, farklı bir deyişle bu gerçekle ‘yüzleşmek’ten çekinmemeliyiz.

2000’li yıllarda dünyanın tüm bölgelerinde hızlı göç hareketleri yaşanmaya devam ettiği gibi yeryüzünde hiçbir zaman eşit dengeye ulaştırılmamış eşitsizler (ekonomik, sosyal, hukuki, teknolojik gibi), adaletsizlikler, savaşlar başta olmak üzere çeşitli yıkımlar hâlâ sürmektedir. Göçmen, göçebe, mülteci ve sürgünlerin çoğunun bulunduğu koşullar hayatlarını yaşamayı zorlaştırmaktadır. İşte bu sebeple göç üzerine yapılmış çalışmaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Dünyadaki belli başlı büyük göç dalgaları beşe ayrılmıştır; bu göç dalgaları içinde Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının 1. Dünya Savaşı sonucu dağılmasıyla oluşan göçler üçüncü grupta değerlendirilmektedir ki Lozan Mübadelesi de bu grupta yer alır (Gün, 2002: 60). Diğer büyük göç dalgaları şu şekilde sıralanmıştır: Batılı devletlerin XVII. yüzyıldan 1. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar başka ülkelerde koloniler oluşturması, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki köle ticareti, Batılı Devletlerin koloni kurdukları ülkelerdeki yerli halkların bağımsızlıklarına kavuşmasıyla Batılıların bu ülkeleri terk etmesi ve 1950-1970 yıllarını arasında yoğun olarak meydana gelen işçi göçleridir.

3 GENEL HATLARIYLA ULUSLAŞMA KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ULUSLAŞMA SÜRECİ

Ne yaparsan yap bu yaşam bir kurgudur,
Ve çelişkilerden oluşur. (Blake, Ne Yaparsan Yap Bu Yaşam Bir Kurgudur)

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın özellikle ilk yarısı tüm dünyada imparatorlukların yıkılıp yerlerine ulus devletlerin kurulduğu bir dönemdir. Lozan Mübadelesi de Türkiye ve Yunanistan'ın uluslaşma sürecinin önemli parçalarından biridir.

Server Tanilli'nin (Tanilli, 2005: 114-116) de belirttiği gibi dünya tarihinde bu sürecin asıl temelini 1789 Fransız Devrimi oluşturur ki 'milliyetler ilkesi'ne göre de her halk "bağımsız bir devlet" olma hakkına sahiptir:

"... Halkların kendine özgü bir kültüre sahip canlı varlıklar olduğu düşüncesi, Fransız Devrimi'nden önce ortaya çıkmıştır..." (Tanilli, 2005: 114)

Bilindiği ve Tanilli'nin de işaret ettiği gibi Fransız Devrimi "bu düşünce"ye bir form verip önemini ön plana çıkartmış ve asıl temelini farklılaştırmıştır (Tanilli, 2005: 115). Milliyetler ilkesi konusunda önemli ve belki zaman zaman dikkatlerden kaçan hususlardan biri de şudur:

"Milliyetler ilkesinin, Alman kaynaklı bir 'romantik' yorumu vardır ki 'dil'e dayanır; Fransız kaynaklı 'klasik' yorum ise bu ilkeyi, 'halkların iradesi'ne dayandırır... Ama en çok yayılan, Fransız Devrimi'nin temeli olan yorum oldu: 1814'lerden başlayarak, milletler ilkesi, Avrupa'da güçlü bir akım haline gelir. Ve sonuçta şu formüle varılır: Ulusla devlet birbiriyle bütünleşen, bütünleşmesi gereken iki gereklidir..." (Tanilli, 2005: 115)

Milliyetler ilkesi, ilerleyen aşamalarda belirteceğimiz gibi eş zamanlı bir tarihte olmasa da Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun bir sürenin ardından etkiler.

Ulusal bağımsızlık fikri, uzun yıllar üzerinde konuşulacak olan devlet olan Yunanistan'ı 1830'lu yıllarda etkilemiş ve Osmanlı 'onlar'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın arkasından Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk gibi öbür Balkan Devletleri de ulusal devlet olma yolunda hürriyetlerinin tanınması zorunluluğunun ortaya çıkması sonucunda kısmi bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Anderson da Fransız Devrimi'nin etkisiyle dünyaya yayılmaya başlayan aydınlanmacı fikirlerden izah ettiğimiz gibi başta Yunanistan'ın etkilendiğini aynı şekilde belirtmektedir (Anderson, 2001: 40).

Millî kimlikten önce milletlerin doğuşuyla ilgili olarak Anthony D. Smith; modernistler arasında millet kavramıyla ilgili tartışmalar yaşanmasına rağmen onlara göre 'millet'in modern bir olgu olduğunu ve modernistlerin bu fikirlerinin doğruluğu kabul edilirse de modern öncesi dönemlerde millet ve milliyetçilikten söz edilemeyeceğini belirtir (Smith,

2004: 77). Smith; Antikite ve Orta Çağ Dönemi'nde ise 'millet'i ortaya çıkartabilecek koşulların olmadığını belirtip, bu ifadenin haklı yanlarının var olmasıyla birlikte "milletlerin doğuşunun ve mevcudiyetinin belirlenmesi" gibi noktalarda kitleleri ve kadınları da kapsayacak biçimde sadece bir ölçütün belirleyiciliği fikri ile sınırlamaların getirileceğini sözlerine ekler (Smith, 2004: 77). Eski uygarlıkların yapılarına bakarak bir değerlendirmeye varmaya çalışan Smith, İkinci Tapınak döneminde bir Yahudi milletin varlığından söz edilebileceğini şöyle açıklamıştır (Smith, 2004: 85-86)

"...millet ideal tipine, geç İkinci Tapınak dönemi Yahudileri arasında antik dünyanın belki de herhangi bir yerinden çok daha fazla yaklaşıldığını düşündürmektedir ve modernitenin başlangıcından önce millet olasılığından hatta bir dini milliyetçilik biçiminden çok kolayca söz edilmemesi noktasında bizi ihtiyatlı kılması gerekir. Seçilmiş halk düşüncesinin derin doğurguları, kutsal topraklara ve merkezlere karşı hissedilen tutkulu bağlılık, kutsal dil ve vesikaların bağlayıcı etkisi, yeniden doğuşa olan umutlarını besleyerek ve biriciklik duygularını koruyarak Antikite'den modern zamanlara dek pek çok insan için kalıcı bir miras olduğunu göstermiştir." (Smith, 2004: 77, 85-86)

Bu konuda Smith'in (Smith, 2004: 75-116) çok daha ayrıntılı ifade ettiği; ancak tezimizin bağlamından uzaklaşmamak için ayrıntısına girmeyeceğimiz değerlendirmeler de yer almaktadır:

Milletler çağlar boyunca (Antik dönemden beri) hep var olmuştur; fakat gerek Antikite'de, gerek Arap ve Mısır halklarında toplum içerisindeki çeşitli yapılar bu durumun ortaya çıkması için elverişli değildir. Bununla beraber bu düşüncenin sistemleşip eyleme dönüşmesi başlangıç olarak Fransız Devrimi'ne tekabül eder. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılda uluslaşma yolunda adımlar atan devletler, büyük çapta İngiltere, Fransa ve İspanya'nın (kısmen de Hollanda ve İsveç) bu tarihi sürecinden etkilenmişlerdir (Smith, 2004: 99, 113). On dokuzuncu yüzyıl içerisinde de "ulus" kavramı oldukça "doğal" ve "modern" bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Sina Akşin de Batı toplumu dışında kalan toplumların uluslaşması konusunda 'yurtlarını çağdaştırma amaçlı' hareketlenmeler içinde olduklarını söyler (Akşin, 1983: 1941). Nitekim Osmanlı'da da devlet sınırları içindeki toplulukların uluslaşma istekleriyle çağdaşlaşma adına yapılan yenilikler, yaklaşık olarak eş zamanlıdır. Bu yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı tarafından Batı'ya görevli olarak gönderilen elçilerin modernleşme konusunda katkısı da önemlidir.

Bu sava yakın bir görüş Mardin tarafından dile getirilir. Şerif Mardin, II. Mahmut'un padişahlık yıllarının son zamanlarında gönderilen elçilerin Batı'nın bilinmeyen bir yönünü keşfettiğini, bunun da tebaanın verimliliğini artırmak için devlet tarafından koruyucu

tedbirlerin politika hâline getirildiğini çağdaşlaşmayla ilgili bir makalesinde belirtir (Mardin, 2006:11, 12).

Fransız Devrimi'ne giden süreci 'ikincil olarak' ise Montesqueiu ve Rousseau gibi düşünürler etkilemişlerdir (Ağaoğulları, 2006: 173-174).

Bu düşünürlerin karşılarında kurdukları fikir sistemlerini benimseyebilecek bir halk kesimi varken, Osmanlı'da aydın ve halk arasında böyle "iletişim ağı" mevcut olmaması uluslaşma hareketlerine de yansımıştır.

Batı'da bu hareketlenmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti hem iç hem de dış etkenlerle uluslaşma eğilimlerinden etkilenmeye başlar. Fakat Osmanlı, Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi ne feodal ne de teokratik yapıda bir devlettir; toplum yapısında 'mutlak monark'ların çatışması bulunmadığından, "klasik Grek ve feodal Batı Avrupa geleneğinde olmayan" 'kul' sisteminin varlığı Osmanlı'yı farklılaştırır (Berkes, 2002a: 24-34).

Bunun doğal bir bileşeni / sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan çeşitli milletlerin "ulus"⁴ olma süreci Batı'dakinden farklı ilerlemiş; çağdaşlaşma dönemi boyunca gelişmeler, devlet yapısında tavandan tabana doğru bir oluşum izlemiştir:

Osmanlı devlet rejiminin önemli taraflarından biri geleneksel yönünün sistemde son derece etkin olmasıdır; padişahlar, Tanrı'nın birer halifesi olarak nitelenirler ve onun âdeta yeryüzündeki gölgesi gibidirler.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halka *reaya* (sürü) adı verilir (Berkes, 2002a: 30, 31). Reaya, hükümdarın yönetimi altındaki vergi veren bütün Müslüman ve Gayrimüslimleri temsil etmektedir (Ünsal, 1998: 3). Bunun yanında, "devlet ve toplum" ilişkisinde "Devlet'i, Tanrı meydana getirmiştir. Hizmet sınıflarının toplumu temsil etmemesi

⁴ Balibar, "Reform ve karşı-Reform", "Kilise ve Devlet" arasında çatışmanın ulusal devletin bazı özelliklerini oluşturmaya etkisi olduğunu; ancak bu dönemde yaşanan olayların "yaratılış olarak" herhangi 'bir' ulusun kendi tarihine ait olmadığını belirtir (Balibar ve Wallerstein, 2000: 111): "Başka bir deyişle, çok başka (örneğin hanedanla ilgili) amaçların peşinde olan, ulusal olmayan devlet aygıtları, derece derece, ulusal devletin unsurlarını üretmişlerdir ya da iradeleri dışında 'ulusallaşmış' ve toplumu ulusallaştırmaya başlamışlardır... Modern döneme yaklaştıkça bu unsurların birikiminin dayattığı zorlama daha da güçlü görünmektedir."

⁵ Konumuzun bağlamıyla dolaylı olarak bağlantılı olsa da belirtmek gerekir ki her topluluk kendi edebiyatını yaratır (keza biz edebiyatı evrensel olarak nitelendirmektediriz); edebiyat, hangi akıma bağlı olursa olsun yaşanılan dönemden uzak değildir. Osmanlı sarayı da kendi edebiyatını yani Divan Şiiri'ni desteklemiştir. Tanpınar'ın da işaret ettiği gibi hükümdar, Tanrı'nın temsilcisidir ve güneş sistemine benzer şekilde âlem onun etrafında döner, ona bağlıdır. Divan Şiiri'ndeki aşk da aslında hükümdara duyulan aşktır, sevgili odur; sevgiliye ait bütün unsurları kendinde barındırır. Özetlemek gerekirse, bu aşk anlayışı da sosyal rejimdeki 'kul' anlayışının bir yansımasıdır (Tanpınar, 1997: 6, 7).

Osmanlı'yı Batı'dan ayıran başka bir yöndür (Berkes, 2002a: 31, 32). Osmanlı'da bu yaklaşımlara paralel ve devlet yapısının bir sonucu olarak burjuvazi gibi sınıflar oluşmadığı gibi, 'hükümdar tarafından korunup gözetilen halk' arasında dolayısıyla "yurttaşlık" kavramı ve bilinci de oluşmamıştır (Ünsal, 1998: 7-9).

Bilindiği üzere Osmanlı, Avrupa'da meydana gelen değişimlere zamanında ayak uyduramamış, beraberinde okuma-yazma sorunu da uygarlaşmayı geciktiren nedenlerin başında gelmiştir.

Avrupa'daki bazı krallar zamanla tebaaya önem vermeye başlamışlardır. Böyle bir oluşumun bazı amaçları vardır: Öncelikle, bir ulus devleti kurmak isteyen kimi krallar, tebaanın mülkiyet hakkını garanti altına almak gerektiğini fark ettikleri için 'halk seviyesi'ndeki eğitime dikkat-i nazar getirmişlerdir. Böylece ulus devlet kurma yolunda "orta sınıf"ı güçlendirerek (feodalizmin hâlen imtiyaz sahibi olan kesiminin belini kırmak da bu doğrultuda bir amaçtır) "millî bütünlük kurmak" istenmiştir (Mardin, 2006: 12).

Tanzimat Dönemi, bu fikir yapısının ışığından nasiplenmiştir ve Osmanlı'nın önde gelenleri, kameralizm⁶ adı verilen aydın despotizmi ile devlet içindeki toplulukları birleştirebileceklerine inanmaktaydılar (Mardin, 2006: 12).

İşte uluslaşma girişimlerinin ilk adımlarının atılmasında, Batı'ya güdümlü olarak millî olmayan yapı taşlarıyla millî bir bütünlüşme hülyasının etkisi yer almaktadır ve Osmanlı'da başta eğitim alanı olmak üzere bazı yenilikler bu düşünüş biçimiyle gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Bu durumu değiştirmek için ilk adımlar III. Selim zamanında atılmıştır, keza Avrupa'nın çeşitli şehirlerine elçiler gönderildiğini daha önce de belirtmiştik (Berkes, 2002a: 99). Burada dikkati çeken noktalardan biri, bu elçiler Avrupa dillerini bilmedikleri için onlarla beraber Rum tercümanların gönderilmesidir.

Avrupa'nın bilimsel yöndeki modern düşünce sistemlerinin de yavaş yavaş Osmanlı'da görülmeye başlanmasıyla beraber, bu fikirler içinde Fransız Devrimi'ni hazırlayan ideoloji

⁶ Şerif Mardin, aydın despotizminin bazı merkezîyetçi hükümdarların (Avusturya Kralı II. Joseph, Prusya Kralı Büyük Friedrich gibi) uyguladığı bir gelişme politikası olduğunu yazar (Mardin, 2006: 83). Hükümdarların amacı kendi güçlerini ve tekellerini sarsan bazı Ortaçağ kurumlarını yok edip aydın despotizmi vasıtasıyla merkezî bir idare oluşturmaktır ki Fransız Devrimi de bununla yakından bağlantılı hatta uzantısıdır (Mardin, 2006: 83). Kameralizm de bu fikrin kuramsallaştırılması olarak ifade edilir (Mardin, 2006: 83).

henüz yoktur. Bunun yanında hatırlamalı ki Osmanlı, zamanla farklılaşacak olsa da aradaki dostane ilişkiler dolayısıyla Fransız rejimini tanıyan ikinci ülkedir (Berkes, 2002a: 99-101, 121).

Fransız Devrimi'nin başka bir tetikleyicisi ise 5 Mayıs 1789'da Versailles'da çalışmalarına başlayan 'États Généraux'tur: Devrimdeki en önemli unsur; toplumda gerek sosyal, gerek siyasi, gerekse ekonomik olarak yolunda gitmeyen yaşam koşullarının sonucunda "toplumsal sınıflar"ın 'düzen'den giderek daha yüksek oranda rahatsızlık duymalarıdır (Ağaoğulları, 2006: 182-183). Öteki sınıflara oranla yönetime karşı olan *burjuvalar* arasında 'feodal monarşi' ve 'parlamentar monarşi' yönünde iki eğilim bulunmasına rağmen, "Fransız monarşisi"nin mutlak olarak değişmesi gerektiği noktasında fikir birliği oluşmuş; artan ekonomik gücüne karşılık da siyasi ve sosyal haklar talep etmişlerdir (Ağaoğulları, 2006: 184-186).

Osmanlı'nın Fransız Devrimi'yle gelen rejimi tanıması ise bu ideolojiyi benimsediği için değil, "diplomatik" işlerin yoğunlaşmasıyla olmuştur. Berkes bu unsuru belirttikten sonra rejimi 'tanıma'ya etki eden şu üç olguyu sıralar (Berkes, 2002a: 120): Öncelikle sebep, Bab-ı Âli'nin⁷ içine girdiği yoğunluk dolayısıyla "Fenerli Rumlar"ın daha fazla önem kazanmasıdır (Berkes, bu tercümanların Avrupa'yla olan diplomatik ilişkilerde şüpheli bir duruma geldiğini özellikle belirtir). İkinci sebep, Rum halkı içinde aydın kesiminin etkisiyle Fransız Devrimi'nin yansımalarının artmasının yanında kendi aralarında Rusya-Fransa ikiliğinin oluşmasıdır. Başka bir etkense "hükümdarın reformcuları arasında" birbiriyle rekabet içerisinde Fransa ile İngiltere-Rusya siyaseti taraftarlarının oluşması gösterilir.

Bizce bu gelişmelerdeki en önemli etkenlerden biri Yahudi, Rum ve Ermenilerin matbaacılık konusunda Müslümanlardan daha fazla aşama kaydetmesidir; dolayısıyla onlar arasında okur-yazar sayısı ve Batı'yla iletişim kurma kanalları artmıştır.

Osmanlı Devleti içerisinde çeşitli hareketlilikler yaşanırken, Batılı devletler de Osmanlı Devleti'nin aleyhine kendi siyasal ve ekonomik çıkarları için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu konuda önde gelen isimlerden biri Napolyon'dur. Berkes, bu

⁷ Smith Anderson, Bab-ı Âli'nin 1654 yılından sonra Sadrazamların oturduğu saraya verilen bir isim olduğunu, 18. ve 19. yüzyılda Batı Avrupalılar tarafından Osmanlı merkezi yönetimini anlatan bir terim olarak kullanılmaya başlandığını belirtir (Anderson, 2001: 20).

oluşumlara yönelik önemli bir hamle olan “Kodrika Muhtırası”ndaki iki projeden söz açar (Berkes, 2002a: 122, 123): İlki; Osmanlı Devleti’nin Asya ve Rumeli olarak bölünüp, dinsel aidiyet açısından Asya’nın Müslüman, Rumeli’nin de Hıristiyan kökenli devletler olması yolundadır. İkincisi konumuzun bağlamı açısından önem taşıyan bir proje gelir ki Rumeli Bölgesi’ni, sınırları içerisinde “Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, Bosna, Kara Yunanistan’ı ve Yunan Adaları olacak şekilde özerk veya bağımsız vilayetlere bölmeyi” amaçlamaktadır.

Bu projelerin varlığı, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan halkları ister istemez etkilemiştir; nitekim dünyadaki rejimler ve sistemler de artık başka bir yöne doğru evrilmektedir!

Bu düşüncemizin paralelinde, batılılaşmanın etkisiyle Japon ve Rus toplumlarından farklı olarak Osmanlı Devleti bütünleşme yerine parçalanmaya sürüklenmiştir (Berkes, 2002b: 117). Fransız Devrimi’nin yanı sıra Rus yönetiminin yaptığı baskının da Hıristiyan halk içinde bağımsız birer ‘ulus’ olma isteğine neden olduğu belirtilir (Berkes, 2002a: 147).

Reayanın siyasal sistemde yer edinmeye başlaması ve halk, millet gibi kavramların Osmanlı’da görülmesi resmi olarak ilk defa Kanun-i Esasi (1876) ile olmuştur (Berkes, 2002a: 144).

Diğer taraftan da Osmanlı’nın coğrafyasında mahallî cemaat önder ve örgütlerine bağlı yaşayan Hıristiyan halklar (Sırlar, Bulgarlar, Rumlar ve Arnavutlar) özerk yapılarından dolayı, kendi ‘ana dil’leri gibi bazı ‘ulusal nitelikleri’ koruyabilmiştir (Berkes, 2002a: 149).

Bizce kısmen de olsa bu durumun nedenleri arasında, adlarını sıraladığımız halkların Müslümanlardan daha önce uluslaşma sürecinden etkilenmesi yer alabilir. Osmanlı’da ticaretle çoğunlukla Müslüman olmayan halk kitlesi uğraşmıştır. Batı ile olan ticari kanallar, onların Batı’dan gelen değişimlerin etkisine girmelerini kolaylaştırmıştır (Berkes, 2002a: 150). “Avrupa pazarları ve yerli üreticiler arasındaki bağı” kuran da ticaretle uğraşan Levanten ve Hıristiyan nüfus olup zaman içerisinde Müslüman halk ticaretin dışında kalmıştır (Keyder, 1989: 24).

Aydınlanma Dönemi’nin etkilerinden biri olarak Batılı ve Rus aydınları arasında Helen sevgisinin ve bir Grek Devleti kurulması fikrinin oluştuğu gösterilir. Diğer etki de başta Rumlar ve Romenler olmak üzere bu halkların ulusal bağımsızlıklarını kazanmak için

harekete geçmelerinin nedeninin daha çok Balkanlarda Osmanlı'nın çıkarına ters düşen güçlenme siyasetinin olduğu belirtilir (Berkes, 2002a: 151).

Fransız Devrimi'nin ortaya çıkmasında önemli bir sebep; ancak Osmanlı'nın sahip olmadığı varlıklardan biri burjuva sınıfıdır. Berkes'e göre berat satışı yolu ile Avrupalı ticaretçilerle aynı seviyeye getirilmek istenen tüccarlar -özellikle Rumlar- arasında "ticaret burjuvazisi" oluşumları görülmeye başlanmıştır (Berkes, 2002a: 152). Buna mukabil Berkes, Rumlar ve Yunanlar⁸ arasındaki Osmanlılığı bağlılık konusunda şunları dile getirir (Berkes, 2002a: 155):

"Rumlar ve Yunanlılar arasındaki Osmanlılığı bağlılık, Rus taraftarlığı, İngiliz taraftarlığı ve Fransız Devrimi düşüncesine bağlananlar arasındaki farklar yüzünden ulusal bağımsızlığın gerçekleşmesine karşın ulusal birlik tam olmamıştır." (Berkes, 2002a: 155)

Hıristiyan tebaa içinde yaşanan bu gelişmeler, öncelikle kendi aidiyetini dini kimliğinde kabul eden Müslüman halk arasında, paralel zaman diliminde bu tarz bir uluslaşma fikirlerinin uyanmasına neden olmamıştır.

Niyazi Berkes'in imlediği gibi Hıristiyanların arasında yaşanan gelişmelerin aksine Müslümanlar arasında dinsel kimlik daha da kuvvetlenmiştir (Berkes, 2002a: 155).

Hıristiyan halklar içindeki uluslaşma akımlarına karşılık, Müslümanlar içerisinde meydana gelen bu gelişme, bir topluluğun kendi bekasını sağlamak için birleştirici bir unsura ihtiyaç duyması açısından doğallıkla karşılanabilir ki "din" olgusu, insanları bütünleştiren ve gruplaşmasına neden olan öğeler arasında önde gelen yapı taşlarından biridir.

Müslüman halkların uluslaşmayı sağlayacak gerçek temelleri olmamasının yanında, Hıristiyan halkların özellikle Islahat Fermanı'nın etkisiyle ulus olma yönünde yol almaya başlamaları ve Kilise meclislerine Ruhban sınıfından olmayan üyelerin atanması (laikleşme yolunda atılan adımlardan biridir) önemli gelişmeler olarak gösterilir (Berkes, 2002a: 218, 228-229).

Taner Timur, Osmanlı Devleti'nde "modern-ulus devleti oluşturacak etnik ve kültürel bir temel" in olmadığını belirttikten sonra halkı bir araya getiren unsurları şöyle açıklar (Timur, 1998: 128):

⁸ Türkiye'de 'Yunanistan halkından kişi' anlamına gelen 'Yunan' kelimesi yerine 'Yunanlı' ifadesi kullanılmaktadır. Oysaki Yunanistanlı ya da Yunan kullanımı daha doğrudur. Tezimizde de bu iki sözcük benimsenecektir.

“Bunlardan birincisi E. Renan’ın altını çizdiği ortak anılar ve ‘emperyal gelenek’, ikincisi ise toplum düzeninde işgal ettikleri yerden doğan hâkim millet bilinci ve kendilerini tüm imparatorluktan sorumlu kılan üstünlük duygusu idi.” (Timur, 1998: 128)

Eğitim alanında Tanzimat Fermanı’yla başlayan değişimlerin toplum üzerinde bazı yansımaları ve etkileri olmuştur. Bu etkilenme ve yansımaların sonucunda Galatasaray Lisesi, Robert Koleji, Fransız ve Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan Lisesi gibi İstanbul’un bazı köklü okulları kurulmuştur. Papalık, Katoliklerin Galatasaray Lisesi’ne⁹ gitmesini yasaklamış, Rus elçiliği de Ortodoks Rumların bu okula gitmemesi yönünde çaba göstermiştir; çünkü Osmanlı’daki Fransız etkisini kırmak istemektedirler. Bunun yanı sıra aralarında Musevilerle varlıklı, zamanla seçkinleşen Müslüman Osmanlıların da bulunduğu pek çok öğrenci Galatasaray dışındaki bu okullara da yönelmiştir (Berkes, 2002a: 242, 243).

Şu aşamada belirtmekte fayda görüyoruz ki bahsi geçen okullarda öğrenim gören Rum, Bulgar ve Ermeni öğrenciler arasında *milliyet* duygusu belirginleşmiş, *milliyetçilik* fikri yaygınlaşmıştır. Bu nitelikteki okullarda “Batı kültürü” üzerine yoğunlaşan bir eğitim sistemi benimsenmiş, Türk kültürü ile ilgili konulara Hıristiyan öğrencilerin hassasiyetleri ve Osmanlılık ideolojisine ters olacağı düşünülerek yer verilmemiştir (Berkes, 2002a: 244).

Bir topluluğun düşünce yapısının değişmesi kolay değildir, bunun için salt uluslaşmanın yankıları kesinlikle yetmez. Dolayısıyla ‘Batı’, kendi kültürünü benimsetebilmek ve yaygınlaştırabilmek için bu tarz yavaş; fakat uzak gelecekte daha etkili olacak yöntemleri kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘batılılaşma’ her ne kadar Tanzimat’la beraber başlasa da bahsettiğimiz bu öğrencilerin yetiştikleri ortam, geçmişten getirdikleri kültürel özellikler, bağlı oldukları din ve aldıkları eğitim gereği ‘Batı kültürü’nü adapte olup, bu ekine karşı bir aidiyet geliştirmeleri daha kolaydır.

Osmanlı Devleti’nde resmi dil, bir nevi ‘*yapma dil*’ olarak kabul edebileceğimiz Farsça, Türkçe ve Arapça sözcüklerden oluşan Osmanlıca’dır; ancak Osmanlıca, toplumun her kesiminde aynı yoğunlukla kullanılmamıştır.

⁹ Bu lisenin kuruluş amaçlarından biri Fransız Kültürü ve Dili’ni yaygınlaştırarak Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi öğrencileri birbirine yakınlaştırmaktır. Bu okullarda eğitim verecek öğretmenlerin din adamı olmaması gerekmektedir; ancak okul, başta Vatikan olmak üzere din çevrelerinden tepki almıştır (Berkes, 2002a: 242).

Bilindiği gibi iletişim olgusunun en önemli bileşeni dildir.¹⁰ Fikirlerin gelişip yaygınlaşabilmesi için ortak zeminlerde buluşan araçların mevcut olması gerekir; ancak Osmanlı Devleti'nde halkla, yönetim ve sanat çevreleri arasında belirgin bir kopukluk bulunmaktadır; keza bu kopukluğun çeşitli yansımaları edebiyat alanında da bulunmaktadır.

Osmanlı'nın uluslaşma yolundaki önemli sorunlarından birini “dil” problemleri oluşturmuştur (Berkes, 2002a: 254). Bunun sebebi, açıklamaya çalıştığımız gibi tavandan tabana yayılmaya çalışılan bu fikirlerin çağdaşlaşma ekseninde gerektiği gibi aktarılamamasıdır. Dolayısıyla belki günümüz için dahi geçerli olabilecek bir mantık silsilesi hüküm sürer ki bu anlayış yüzünden halk ile aydın kesimi arasında bir türlü anlaşma eksenine oturamayan farklar oluşmuştur. Aydın, toplumun önde giden kişisi olarak kabul edilir; ancak ‘Türk’ aydını ismi altında topladığımız grubun kanıksanır hâle gelen sorunu; arkada kalanlarla fikrîsel bağlamda iletişim kuramaması, elitist bir fanusta yaşayan entelektüel ve aydınların sayısının bir hayli fazla olmasıdır.

Dil konusunda dikkati çeken başka bir husus, Müslüman tebaa arasında konuşulan halk dilinin Hıristiyanlar arasında da kullanılmasıdır. Uluslaşma yolunda Mübadele'yi anlamlandırabilme açısından yaşanan sorunlardan biri de bu aşamada oluşmaktadır.

Berkes (Berkes, 2002a: 253, 254), Hıristiyanların eski ulusal dillerinin günlük ve edebi dil olarak yeni kurulan okullarda kullanılmaya başlandığını ifade etse de daha önce işaret ettiğimiz gibi bizce, *lisan* uluslaşmanın çok önemli bir bileşeni olmakla beraber “Milliyetler ilkesi”nin ‘dil’den ziyade ‘halkların iradesi’ne dayanması sebebiyle, bu okullardaki dile yönelik çalışmaların ulus olabilmek için mutlak etkiyi göstermemesidir.

Bu durumda Anadolu topraklarında yaşayan Ortodoks Rumların halk dili olarak Türkçe konuşmalar bile, ulusal bir yapı içinde bir araya gelebilme açısından Türk kültüründen daha uzak olduğu dikkatimizi çekmektedir. Benzer koşullar Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar için de geçerlidir. Onların dilleri Yunanca'dır; ancak taşıdıkları kültür Anadolu'daki Müslümanların ekinine daha yakındır.

¹⁰ Iain Chambers, 21. yüzyıldaki göç, kültür ve kimlik ilişkisini Amerika kıtasını baz alarak yaptığı değerlendirmede, dilin iletişim aracı olmaktan önce ‘kendiliklerimizin ve anlamın kurulduğu kültürel bir inşa aracı’ olduğunu, ‘kendi beden ve benliğimizden’ soyutlanamayacağını vurgular (Chambers, 2005: 37).

Osmanlı Devleti'nin uluslaşma sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşümü hakkında Nuri Bilgin şu yorumu getirir:

“Türkiye Cumhuriyeti, başlangıcından itibaren, ulusal aidiyeti yurttaşlık ilişkisi olarak kavramsallaştıran bir anlayış taşır. Bu anlayış 1924 yılında tesis edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda açıkça görülmektedir.” (Bilgin, 1998: 142)

Görüldüğü gibi bu iki topluluk ulusal bir bilince sahip olmaya başlamalarına rağmen, kendi aralarında bir bütün oluşturacak bilince henüz ulaşmamışlardır. Daha önce bu noktayı imlemiştik; uluslaşmada düşünüş biçimi olarak “*ortak değerler*”, “*ortak dil*”den daha önce gelmektedir. Rum cemaatler, Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmelerine rağmen burada kalan Ortodoks Rumların Lozan Mübadelesi'yle takasına bu neden de etken olmuş olabilir; çünkü ulusal birlik o dönemlerde her iki yakada da aslında sağlanamamıştır. Sağlam temelli bir ulus bütünlüğü için de ‘siyasetin kuralları gereği’ -toplum yapısında önemli değişmelere neden olacak heterojen bir oluşumdan homojen bir oluşuma geçme pahasına da olsa- Mübadele gerçekleştirilmiştir. Keza, ulus devlet altında yaşama isteği Rumların birçoğunda daha önceden oluşmuştur.¹¹

Osmanlı'da sözü edilen bu dil problemlerini aşmak ve halk kitlesine ulaşmak için başta Tanzimat Dönemi olmak üzere, çeşitli isimler özellikle halkı bilinçlendirme yönünde eserler vermişlerdir.

Şinasi, Türkçe'yi daha sade bir düzeye ulaştırmak için çabalayan Osmanlı aydınlarından biridir. Şiir yahut nesir olsun ürettiği eserler ve oluşturduğu fikirlerinin katkısı çağı itibariyle dil çağdaşlaşması açısından önemlidir (Tanpınar, 1997: 191-210 ve Berkes, 2002a: 283).

“Müslüman Osmanlılar / Türkler” arasında eskiden beri oluşturulan devlet yapısından dolayı, bizim bugün algıladığımız gibi bir Türk ulusu kavramı bulunmamaktadır.

Osmanlı Devleti içindeki öteki yabancı gruplar bunun aksine, geçmişlerinden gelen bir ‘millet’ kavramına sahiptir, o kadar ki ‘İslam ümmeti’ olgusu ‘millet’ olarak algılanmaya başlamış ve ‘ulus’ kavramı Türk ulusu niteliğini kısmen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kazanmıştır (Berkes, 2002a: 404, 405). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'ya hâlâ bağlı bulunan gayrimüslim halk açısından önemli bir gelişme de Tanzimat yönetiminin Rum ve

¹¹ Bu aşamada şu hususu belirtmekte fayda görüyoruz: Bozkurt Güvenç cumhuriyet ve kimlik üzerine yaptığı bir çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber “çok dinli, dilli ve milletli” Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan devletimizde kimlik sorunlarının yaşandığını ve hâlâ da yaşanmakta olduğunu belirtir (Güvenç, 1998: 117).

Ermeni halklarının anayasalarına onay vererek onlara “yarı-özerk ulus” yapısı olma fırsatını vermiş olmasıdır (Berkes, 2002a: 408).

Gayrimüslim halkın; on dokuzuncu yüzyıldaki bu gelişmelere kadar Osmanlı içinde tarihsel perspektifte ticari yaşamdaki özne konumları bir kenara bırakılırsa geri planda kaldığı, “19. yüzyıldaki ayrılıkçı-milliyetçi akımlarla birlikte” tekrar tarihin sahnesinde ön sıralara geldikleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun çok kültürlü yapısı kapsamında Esra Danacıoğlu tarafından belirtilen hususlardan biridir (Danacıoğlu, 2001: 17).

Osmanlı Devleti’nde ‘din’ vurgusunu koyulaştırmasının yanında ulusçuluk yönelimlerini artıran etkenlerden biri de Balkan Savaşları’dır: “Türk Hükûmeti, Ordusu” gibi adlandırmalar ilk defa bu dönemde telaffuz edilmiş ve başta ‘*Osmanlılar / İslamcılar*’ olmak üzere pek çok kişi bu terimlere karşı çıkmıştır (Berkes, 2002a: 435, 436).

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı’nın bekasını sağlamak için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri; Wilson Prensipleri’ne göre “ulusların kendi yazgılarını kendi özgür isteklerine göre kararlaştırmaları”, öbürü ise Milletler Cemiyeti’nin üyelerinin birinden “mandat” rejimini talep etmektir (Berkes, 2002a: 475). Yine Berkes’in vurguladığı bir başka önemli ayrıntı, Anadolu üzerinde 1917 Bolşevik Devrimi’nin de etkilerinin olmasıdır (Berkes, 2002a: 477):

Müttefik ülkeler bu rejimi çerçeve içine almak ve yayılmasını engellemek için, mütarekede belirlenen yerlerin dışında toprakları işgal etmiş, Yunanistan’ı da işgal için teşvik etmişlerdir. Wilson Prensiplerine karşı cevap niteliği taşıyan “Misak-ı Millî” (1920) bildirisinde Osmanlı Devleti’ne bağlı Türk nüfusun daha az olduğu ülkeler ulusal bağımsızlığını elde ettiği takdirde çağdaşlaşma girişimlerinin başlayacağını açıklanması, daha önce konuşulan ve ülke yönetimi açısından izlenmesi istenen politikaların reddiyle beraber Osmanlı Devleti’nin dağıldığının da kabulü niteliğindedir.

Dikkati celbeden ve Atatürk’ün *Nutuk*’ta belirttiği hususlardan biri; ülkenin daha önce zikredilen siyasal sistemlerle yönetilemeyeceğinin aşikâr olduğu, rasyonalist bir yaklaşımla devletin ‘ulusal’ bir siyasi tutum sergileyebileceğidir (Berkes, 2002a: 493).

Osmanlı Devleti’nin mevcut toplumsal yapısı hakkında daha evvel çeşitli bilgiler aktarmıştık; bu yapıda insanın *birey* olarak yeri yoktur. Osmanlı Devleti’ni sistem ve rejim değişiklikleriyle Türkiye Cumhuriyeti’ne dönüştürme aşamasında Atatürk’ün farkına vardığı noktalardan biri de “kişi onuru”dur, öyle ki Batılı devletlerin yapısında kişilerin

egemenliği söz konusudur (Mardin, 2006: 18). Bu farkındalık elbette ki batılılaşma ve uluslaşma açısından önemlidir.

Göstergelerin işaret ettiğinden daha uzun zaman dilimini kapsayan Türk ulusunun yaratılma sürecine dair olarak Danacıoğlu'nun şu yorumuna da mutlak yer vermek gerekir:

“Toprak probleminin temelinde, küçülen Osmanlı İmparatorluğu'nun daralıp kaldığı ve Cumhuriyet'in devraldığı –o ana kadar vatan olarak tanımlanmamış- coğrafyayı ulus-devlet için anlamlı bir millî yurda dönüştürme çabası vardır. Neye tekabül ettiği müphem bir Osmanlı vatani yerine 'millî yurdun' inşası da doğal olarak, tarihçiler eliyle bir tarih bilincinin oluşturulması sürecidir.” (Danacıoğlu, 2001: 11, 12)

Her topluluğu'nun kendi edebiyatını yarattığını da belirtmiştik; Osmanlı'da meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik çağdaşlaşma, edebiyat alanına da yansımıştır: Klasik anlamdaki simetrik uyum içerisindeki Divan şiiri çoktan bırakılmaya yüz tutmuştur; ancak çeşitli dönemlerde nitelikleri farklı eserler ortaya çıkar. Bu durumun göstergelerinden biri, Servet-i Fünûn Dönemi Edebiyatı ile Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Edebiyatları arasında çok fazla farkın olmasıdır. Artık daha realist ve natüralist nitelikte ürünler üretilmekte; belirtik üslupta eserler okuru eğitme, bilgilendirme, ona net bir tez sunma amacı gütmekte; 'toplum hayatı' da bu ürünlere özellikle sosyolojik, siyasal ve tarihsel açıdan net bir şekilde yansıtılmaktadır. 'Birey'i ön plana alan yeni yapının edebiyatı da - her ne kadar benliğini o dönemde tam bulamasa bile- yenidir. Alt ve üst yapıda meydana gelen dönüşümler kendi edebiyatını da beraberinde getirmiştir ki unutmamalı; 'roman' türü burjuvanın edebiyatı olarak kabul edilmektedir -konumuzun sınırlarını zorlayarak şunu da ifade etmeliyiz; Cumhuriyet Dönemi millî bir burjuvazinin yaratıldığı bir süreçtir- ve bizim edebiyatımızda baskın tür olmanın yanı sıra Osmanlı'yı yansıtan şiir (şiirin de kendi içinde çok çeşitli olduğu kaidesini bir kenara bırakmamak koşulu ile) zamanla geri plana itilerek roman ön plana çıkarılmıştır.

4 MÜBADELE ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE EGE VE ÇEVRESİNİN KONU BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRMESİ

...
Doğduğun yer, bu eski dünya
Doyduğun yer, bu yaşlı dünya
Bir gün gelmiş, gülmez olmuş
İsmi artık anılmaz olmuş
Anatolia, Anatolia
Sevgim seninle bu zor günlerinde
Anatolia, Anatolia
Kalemi kır cezamı kes ama onurumu geri ver... (Pentagram, Anatolia)

Doğu Akdeniz¹² coğrafyasının geçmişinin mirasına bugün tüm dünya ortaktır. Felsefeye dayanan bilim dalları Antik Yunan sayesinde bugünkü ayrımlarına ulaşabilmiştir. Salt Antik Yunan değil, Eski Mısır gibi Akdeniz'e kıyılanan ya da Mezopotamya misalinde olduğu gibi kıyısı olmasa da yakın bir yörüngede yer alan uygarlıkların varlığıyla can bulan insanlığın kültür hücreleri, ruhunu kendinden sonraki devirlere aktarmıştır. Bu sayede dünya ekini membanı Akdeniz'le kökleştirmiştir demek hatalı bir yargı değildir (Uzakdoğu, Güney Amerika gibi geçmişleri antik döneme dayanan kültürler konumuzun oldukça dışında olduğu için değerlendirmeye tabi tutulmamış olup, kültürler arası üstünlük yarışı gözetilmemiştir).

Anadolu yarımadası, Akdeniz'in en önemli uzuvlarından biridir. Anadolu, farklı ve eş zamanların uygarlıklarının kalıntılarını vücudunda katmanlaştırıp çocuklarına aktarmış; bir nevi ister istemez günümüzdeki kendi varlığıyla alakalı devletlerin DNA'sını belirlemiştir. Bu durumun beklenen bir sonucu olarak da bu kadar eski bir varlığın sorunları, içeriği ne şekilde biçim alırsa alsın eskidir.

Tarihte yaşanan deneyimlere dayanarak oluşturulan genelgeçerliklerden biri şöyle izah edilir: Göçmenler ya da göçebeler; bir toplumda sahip oldukları niteliklerin gücü hangi seviyede olursa olsun göç ettiği topraklardaki kültürden büyük parçaları özümserler; çünkü yerleşik toplumun oluşturduğu kültür daha baskındır. Türkler de Anadolu'ya göç ettiklerinde Anadolu'nun o güne kadar oluşturduğu kültürden etkilenmiştir. Bu

¹² Braudel, Akdeniz nedir sorusuna şöyle bir cevap verir: "Bin bir şeyin hepsi birden. Bir peyzaj değil, sayısız peyzajlar. Bir deniz değil, birbirini izleyen birçok deniz. Akdeniz'de gezen, Lübnan'da Roma dünyasını, Sardinya Adası'nda tarih öncesini, Sicilya'da Yunan kentlerini, İspanya'da Arap varlığını, Yugoslavya'da Türk İslamı'nı bulur. Yüzyılların derinliklerine iner; Malta'daki megalitik yapılara ya da Mısır piramitlerine uzanır. Bugün hala yaşayan çok eski şeylerin yanında, aşırı modern şeylerle karşılaşılır... Bu, hem adaların antik dünyasına dalmak hem de her türlü kültür ve kazanç akımına açık olan ve yüzyıllardır denizi gözleyen, kemiren çok eski kentlerin yepyeni görünümüleri karşısında şaşkınlığa düşmek demektir. Bütün bunlar Akdeniz'in çok eski bir yol kavşağı olmasındandır. Bin yıllardan beri, her şey ona koşmuş, tarihinin altını üstüne getirip onu zenginleştirmiştir..." (Braudel, 1995: 7, 8)

etkilenmeler basit izahatlara sahip değildir ve sadece toplumun yalınkat hayatında görülmemiştir.

Tarihsel açıdan da Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce açıkladığımız yönetim sisteminde Bizans ve Doğu Roma Devletlerinin etkileri görülmektedir (Keyder, 1989: 13). Tek bir cümle ile ifade etmek gerekirse, feodal bir yapı Anadolu topraklarında hiçbir zaman var olmamıştır. Dolayısıyla Çağlar Keyder'in de dillendirdiği üzere “küçük köylülük” Avrupa'nın aksine bu topraklarda varlığını korumuş, sınıf yapısı içerisinde “köleler” ortaya çıkmamıştır (Keyder, 1989: 13). Toplum içinde farklı dine ve milliyete mensup kişiler arasında ayrılıkların oluşmaması, Anadolu'nun hem eski bir geleneği hem de döneminin koşullarına göre daha iyi yönetim şekline sahip olmaktan kaynaklanan bir nitelik olarak değerlendirilebilir. Bu durumda sınıfsal ayrımlar olmadığı için mevcut grupların birbirlerinden etkilenmeleri daha olanaklı hâle gelmektedir ki iki toplum arasındaki benzerlikler düşünüldüğünde kurulan ulus-devletlerin bile bu mirası değiştirebilme yetkinliğini gösteremediği yargısına varılabilir.

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü son yüzyılda (1864 itibariyle) Anadolu yönetim olarak vilayetlere ayrılmıştır; 1. Dünya Savaşı'na kadar olan zaman diliminin büyük bir kısmında 14 vilayet ve 2 bağımsız sancak mevcuttur (McCarthy, 1998a: 1). Bu ayrımlar, Türkiye'deki coğrafi bölge ayrımlarına benzese de aradaki önemli fark, idari sistemden kaynaklanır; çünkü bugünkü ayırımın siyasi bir yanı yoktur.

Bu vilayetler şu şekilde sıralanmıştır: Bugün Ege Bölgesi diye adlandırdığımız ve konumuz açısından oldukça değer taşıyan bölge Aydın vilayeti, Çanakkale'nin batısı Biga, Bursa ve çevresi Hüdavendigar, İç Anadolu'nun merkezi Ankara, Çukurova yöresi Adana, bu yerler arasında kalan bölge Konya, Batı Karadeniz Kastamonu, İstanbul'un Anadolu yakası ve Kocaeli İzmit, Doğu Karadeniz Trabzon olarak adlandırılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ise Halep, Sivas, Erzurum, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Van olmak üzere vilayetlere ayrılmıştır (McCarthy, 1998a: 1, 3).

Yukarıda verildiği üzere Yunan işgali altında kalan İzmir ve çevresi, Aydın vilayeti olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca farklı vilayetlerde yönetim açısından da farklılıklar oluşmuş olabilir ki bu, oralarda yaşayan nüfus yapısı açısından önemli bir ayrımdır.

Anadolu'daki nüfus yapısı, Türklerin Anadolu'ya göç etmesiyle önemli yapısal değişikliklere uğramıştır. Nitekim, Hıristiyan nüfusta azalmalar olmuş, bazı Hıristiyanlar

ise Müslümanlaşmıştır; ancak yine de toplum yapısı oldukça kozmopolittir. Bunun yanında belirttiğimiz bu süreç içerisinde de Anadolu'nun nüfusu yarı yarıya artmıştır (McCarthy, 1998a: 1, 2, 111). Osmanlı Devleti'nin bu nüfus yapısına karşı yaklaşımı Türk, Arap, Rum gibi milliyet ayrımları değil kişilerin mensup olduğu dine yönelik ayrımdır. Bir kişinin Türk ya da Kürt olup olmamasından ziyade, Müslüman olup olmaması değer taşımaktadır. Bu durumun nedenlerini uluslaşmayı ele aldığımız bölümde aktarmıştık, önemli olan nokta Hıristiyan tebaaya da aynı şekilde yaklaşılmasıdır (McCarthy, 1998a: 6).

Anadolu'daki Rum nüfus belirli merkezlerde toplanmaktan çok, geniş alanlara yayılmış olup, Balkan Savaşlarının sürdüğü yıllarda sayıca yüksek rakamlara ulaşmıştır (McCarthy, 1998a: 90-104, 116). Ancak bu sayılar çok kısa bir süre sonra düşmüştür ki dünyanın başına gelen en büyük yapay felaketlerden biri olan 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Anadolu'daki özellikle etnik nüfusun karışık olduğu bölgelerde her türlü dinden ve etnik kökenden pek çok insan ölmüştür (McCarthy, 1998a: 120, 146, 147).

Yönetim nezdinde soy açısından değil de din açısından birlik gösteren bu topluluklar, Mübadele'yi anlamlandırma yolunda değer kazanır; çünkü Osmanlı'nın takındığı bu tutum ister istemez halkın yaşamı ve davranışını da etkilemiştir. 19. yüzyılda da iki gruba ait halk içinde henüz hatları belirlenmiş, net bir ulusal bilinç uyanmadığından, ortaya ulusal bilinçten önce dinî bilinç çıkmaktadır. Doğal bir gelişme olarak Lozan Antlaşması sonucu yapılan halkların "takas"ı biraz daha anlam kazanır.

Balkanlar her ne kadar Akdeniz'e uzak topraklar olarak kalsa bile gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun, gerekse başka devletlerin yönetimi altındayken hararetli dönemlerin sürekli yaşandığı bir geçiş bölgesinde yer alır. Önemli bir geçiş alanında yer alması, burada yaşayan insanların -işin özü coğrafyanın bütününde- siyaset ve tarihin karışık, zaman zaman kimliklerin iç içe geçtiği sahnesinde bir şekilde yer almalarına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin, bünyesinde yer alan milletlerle yaşadığı sorunlar; kısa bir zamanda ve tek bir etkene dayanarak ortaya çıkmamıştır. Bilindiği gibi İmparatorluk, on sekizinci yüzyıl ve sonrasında fetih politikasına devam edememiş, akabinde toprak kayıpları gelmeye başlamıştır. Osmanlı için önemli dönümlerden birini Rus İmparatorluğu ile 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması oluşturur; bu antlaşmayla Osmanlı, devlet politikasından ve prestijinden bir hayli ödün vermiştir (Anderson, 2001: 11, 12). Bunun ötesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının hem çok geniş olması hem de

uygulanan yönetim sisteminden dolayı sultanların, baştan beri ülkenin her noktasında aynı oranda hüküm sürdürememesidir:

“...Balkanlarda İstanbul’un hiçbir zaman doğrudan yönetmediği büyük alanlar vardı. Tuna boyunca uzanan Eflak ve Boğdan, Sultan’a vergi ödemelerine karşın, önemli ölçüde özerkliklerini koruyordu. İstanbul’un atadığı Voyvoda bu eyaletleri yönetiyordu. 18. yüzyılın başından itibaren bu görev, yerel toprak sahibi ailelere (boyarlar) değil, önemli Yunan ailelerinden gelen kişilere verilmeye başlamıştı...” (Anderson, 2001: 15)

Anderson’un yine işaret ettiği üzere, Ege Adalarında ve bugün Yunanistan’ın güney bölgesini oluşturan Mora Yarımadası’nın ulaşılması zor yerleşim yerlerinde “fiilî ya da hukukî” bakımdan bağımsız olan Yunan toplulukları bulunmaktadır (Anderson, 2001: 15). Bu durumda adı geçen bölgelerde yaşayan Yunan topluluklarının gerçekte özerk bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. Yunan Bağımsızlık Savaşı içerisinde Mora Yarımadası’nın bu yapısal özellikleri, Osmanlı’nın bölge ve halkıyla diyalogsuzluğu neticesinde büyük yer tutmuştur; buna mukabil deniz hâkimiyetini ele geçiren Yunanların bağımsızlık hareketleri, öteki Balkan ülkelerinden de bağımsız gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır (Anderson, 2001: 74, 75).

Ege Adaları ve Mora Yarımadası’yla ilgili bahsedilen durumların benzer örnekleri doğallıkla ülkenin Balkanlar ve Anadolu da dâhil olmak üzere çeşitli bölgeleri için de geçerlidir (Anderson, 2001: 15):

“...Derebeyi ve ayanlar Sultan ve yöneticilerine tam olarak itaat etmekten kaçınıp, yerel hanedanlıklar bile kurabiliyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında, Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünde etkili olan Karaosmanoğlu ailesi, bunun en iyi örneklerinden biridir...” (Anderson, 2001: 15)

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nin uluslaşma sürecinin berisinde de mevcut yönetime tam anlamıyla paralel olmayan başka eğilimler bulunmaktadır. Böylece bu halkların hem öteki topluluklarla iletişimi kolaylaşmış hem de kolay iletişim kurabilmenin önemli bir sonucu olarak çeşitli etkilenmelere açık yaşamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun -nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın- uzun yıllar varlığını sürdürmesinin başka nedenleri de vardır:

Devlet salt 18. yüzyıldan sonra değil, İmparatorluğun görkemli zamanlarında dahi eyalet valilerine özgür bir ortam tanımıştır (Anderson, 2001: 16). Ancak bu özgürlük alanı bugünün ulus-devlet ve demokrasi anlayışına göre değerlendirilmemeli, Osmanlı Devleti’nin yapısı göz önünde bulundurulmalıdır.

Balkanların millet yapısında 17. yüzyıldan sonra önemli değişmeler olmaya başlamıştır. Nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan ve aynı zamanda ticaretle uğraşan Yahudi ve Ermeniler çoğunlukla Batı Avrupa'ya göç etmiş, bölgedeki Türk nüfusunda da göze çarpan azalmalar olmuştur (Anderson, 2001: 16).

Bu gelişmenin bölgeye yansması ise Yunan, Arnavut ve benzeri toplulukların sahip olduğu millî unsurların daha fazla öne çıkmasına, Balkanların çok daha önceden türdeşleşmeye başlamasına neden olmuştur.

1914 yılına gelindiğinde Balkan Savaşları nedeniyle Balkan nüfus yapısında Müslümanların sayısı, savaş öncesinde üstün bir konumdayken göç ve ölümler yüzünden azalmış ve Müslümanlar azınlık statüsünde kalmışlardır (McCarthy, 1998b: 186). Ancak Balkan Savaşları sonucunda oluşan bu durumun aksine Yunanistan sınırları için benzer bir süreç söz konusu değildir (McCarthy, 1998b: 188).

Bu durum imlemektedir ki Balkanlardaki Bulgaristan gibi ülkelerde nüfus takasını gerektirecek bir oluşuma gerek kalmadan nüfus yapısı zaten değişmiş; Yunanistan ve Anadolu'daki konumun ters açılardan farklı olmasının sonucunda buralarda devlet eliyle çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır.

Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı toprakların batısında büyük oranda Rum sayısı fazlayken, doğu bölgelerinde Müslüman sayısı ön plana çıkar: Selanik de Müslümanların daha fazla olduğu kentlerden biridir (McCarthy, 1998b: 187).

Anadolu'da sayısı tam olarak belli olmayan miktarda Rum'un Yunanistan vatandaşı olması ve bunların çoğunun İzmir'de yaşaması da ilginç bir saptamadır (McCarthy, 1998a: 90). Bu saptama gösterir ki Ortodoks ya da Katolik olsun, Rumların içindeki bir grup, aidiyet olarak kendisini daha net tanımlamaktadır. Bu Rumlar, Osmanlı Devleti'nin henüz netleşmemiş sınırları içerisinde yaşasalar bile vatandaşlık bağları başka bir ülkeye aittir.

Osmanlı'nın siyasi hatalarından biri olan kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar, Avrupalıların himayesinde yer alıp Rum, Ermeni veya Yahudi olan bazı şahıslara da özel statü olarak tanınmıştır (Anderson, 2001: 17). Bu gruplar ticaretin kendilerine sağlamış olduğu özgürlük alanından faydalanmışlar; özellikle de Rumlar, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Yunanistan'a destek olmuşlardır. Müslüman tebaa ise başta dini sebepler olmak üzere çeşitli nedenler sonucunda ticaretle içli dışlı olamamıştır.

Bunun yanında Müslüman ve Hıristiyan tebaanın özellikle dini açıdan tamamen eşit koşullarda yaşadığını ileri sürmek de açıkçası zordur: Osmanlı Devleti, kiliselerin iç işlerine karışmayıp onları özerk bir yapıda var olmalarına izin verse de bu dine mensup üyeler, siyasi ve askeri alanlarda üst sınıflara pek yükselememektedirler (Anderson, 2001: 19).

Balkanlar ve Yunanistan'da yaşanan gelişmelerde “Büyük Güçler” olarak tabir edilen devletlerin kendi ülkelerinin yararlarını da göz önünde bulundurarak uyguladıkları politikaların bu bölgelerdeki yansımaları önemlidir (Anderson, 2001: 73-104). Bu konuda Rusya ile Yunanistan arasındaki ilişkiler dikkatle incelenmelidir ki bir devletin destek görmeden bağımsızlığını kazanması o dönem için oldukça güçtür.

Özerk bir yönetime sahip Yunan Devleti'nin kurulması için 1886 yılında İngiltere - Rusya protokolü imzalanmıştır: Bu protokole göre Yunanistan yönetiminde Sultan'ın sınırları Büyük Güçlerce belirlenmiş bir rolü ve Fransa, Avusturya, ayrıca Prusya da antlaşmanın garantör ülkeleri olacaktır (Anderson, 2001: 84).

Yukarıda da açıklandığı gibi Osmanlı'nın hâlen kendi sınırları içerisinde olsa bile Balkan Devletleri üzerindeki hükmünün 19. yüzyılda son derece azalmış olması, bu devletler açısından bir süre sonra gerçekleşecek olan tam bağımsızlık ortamına hazırlık niteliğindedir. Gelişmeler bu yönde ilerlemesine karşın Anderson; İngiliz, Fransız ve Rus Hükûmetlerinin, bir dönem için, özerk yapıda bir Yunanistan'ı, bağımsızlığını tamamen kazanmış bir Yunanistan'a tercih ettiklerini de sözlerine eklemiştir; sebebi ise Avrupa'nın meşruiyet temelli yönetimine zarar gelebileceği endişesidir (Anderson, 2001: 92).

Yunanistan'ın bir ulus devleti kurma yolunda attığı adımlara rağmen, ülkenin yönetim ve kimlik yapısında karmaşa hâkimdir. Nitekim halkın büyük bir bölümü yoksuldur ve kendini “*Yunan*” olarak tanımlayan insanların ancak küçük bir bölümü ülke sınırları içerisinde yaşamaktadır (Anderson, 2001: 94, 95).

Ortodoks Kilisesi'nin Yunan halkı üzerinde önemi yadsınamayacak etkilerinden biri de şudur (Glenny, 2001: 40): Çeşitli gazetelerde ve yazışmalarda Rumca konuşmayan halktan “*Les Grecs*” olarak bahsedilmesi, onların Ortodoks Kilisesi üyeleri olduğunun göstergelerinden biridir. Bunun yanında Rumca konuşan halkın içinde de kendini Hıristiyan, Romalı, Yunan gibi adlandırmalarla tanımlayanlar da mevcuttur. Misha Glenny, Ortodoks Kilisesi'nin Yunan kimliğini tanımlamada en önemli unsur olduğu

kadar, en tutucu unsur da olduğuna dikkat çeker, öyle ki Osmanlı'da yaşayan Rumlar açısından da din zaten kültürden önce gelmektedir (Glenny, 2001: 42).

Bu ufak ayrıntı konumuz itibariyle önemlidir; çünkü fakirlik ve kötü yönetimle beraber kargaşa ortamını yaratan öteki sebeplerden biri de kimlik sorunudur. Kimlik sorunları bağımsızlaşarak homojenleştirilmiş ulusal yapıda bir devletin önündeki en önemli sorunlardan biridir. Bu sorun kanaatimizce Yunan tarafı için Lozan Mübadelesi'nin gerçekleşmesine neden olan etkenlerin başında gelmektedir.

Buna paralel olarak Glenny de Rumların mücadelelerinin ideolojik yönünün ağır bastığını; çünkü kimliklerini bütünüyle bilmedikleri yorumunu yapar (Glenny, 2001: 43). Aslında, bu coğrafyada yaşayan bir toplumun böyle bir sorunla yıllarca kavrulması olağan dışı bir durum da değildir.

Yunan isyancıları arasında bölünmeye sebep olan diğer bir unsur, kültürel miraslarıdır (Glenny, 2001: 48). Yunan toplumu da bir tarafıyla Türk toplumuna benzer şekilde Doğulu'dur ki iki toplum arasındaki geçmişten gelen ortak özellikler dikkati çeker; ama Yunanlar diğer bir taraflarıyla da Batılı'dırlar. Glenny, her iki Yunan'dan birinin Batılı ya da Doğulu olmayı seçtiğini imler (Glenny, 2001: 48); ancak atlanmaması gereken bir nokta vardır: Osmanlı'nın mirasçısı olarak görülen Türkler, Bizans'ın mirasçısı olarak görülen Rumlarla oranla çelişkileri daha yoğun bir "ikilik" arasında uzun yıllar yaşamak zorunda kaldığı gibi hâlâ da yaşamaktadır, oysa Yunan toplumu öbür yakaya eklemelenmeyi başarmıştır.

Rumlar sadece ticaret gibi konularda değil, başta İstanbul Rumları olmak üzere bu halkın içinde bazı kişiler Osmanlı devlet politikasında önemli roller oynama şansına sahip olabilmişlerdir (Glenny, 2001: 40). Daha sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi Lozan Mübadelesi İstanbul Rumlarını kapsamamaktadır; bu durum onların Bizans'ın mirasçısı olması ve kimlik sorunlarını yaşamamalarından kaynaklanıyor olabilir.

Yunan Bağımsızlık Savaşı başladığı zaman isyan sonucu yapılan kısımlarda görülen çelişkilerden biri, Mora ve Girit'te Müslümanlığı önceden kabul etmiş olan Rum nüfusun da öldürülmesidir (Glenny, 2001: 45). Bu çelişkiler ve olaylar, Ortodoks Kilisesi'nin toplum üzerindeki yaptırımını bir kez daha gösterir.

Girit gibi şu anda Yunanistan'a bağlı olan kentler ve adalar, Yunan uluslaşması ve bağımsızlaşmasında Osmanlı'ya karşı isyanların yoğun olduğu bölgelerdendir. 1866-1868

yılları arasında çıkan Girit isyanı, Yunan isyanına uluslararası bir boyut da getirmiştir (Anderson, 2001: 175, 176). Girit, bağımsızlaşma süresince Osmanlı'nın başına oldukça dert açmıştır; ada fethedildiğindeyse öteki bölgelerde olduğu gibi Müslüman halktan kimseler adaya akınlar halinde göç etmemişlerdir. Girit'te yüksek sınıfa ait kişilerden Müslümanlığı kabul edenler olmuştur; ancak bu kişiler Rumca konuşmaya devam etmiş, adanın büyük bir bölümünde Osmanlı yönetimi benimsenmemiştir (Glenny, 2001: 174). Nitekim, Sabâ Altınsay'ın romanı Kritumu, Girit'in bu karmaşık ortamını kurmaca bazında başarılı bir şekilde sergilemektedir.

Birinci Dünya Savaşı ardından tamamen dağılan ve içinden yepyeni uluslar çıkan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması konusunda Batı Trakya için Büyük Devletler tarafından düşülen konum, bu bölgenin Yunanistan kontrolüne verilmesidir (Anderson, 2001: 368). Bu paylaşımın sonucunda bölgenin önemli merkezlerinden biri olan Selanik¹³ kenti de Yunan yönetimi altında kalmıştır. Yunan ordusunun Batı Ege'yi işgali ile çok çetin bir sürecin yaşanmasına karşın, İzmir de dâhil olmak üzere (Anderson, 2001: 380), yörenin Türkiye toprakları içerisinde yer alacağı Lozan Antlaşması ile kesinleşmiştir. Türkiye topraklarında yaşayan yabancılar bu konferansın en önemli sorunlarından birini teşkil etmiştir. Fransa başta olmak üzere konferansın diğer katılımcı ülkeleri Türk Hükûmeti'nin “yabancı hakları” konusunda Türklerle yabancılar arasında eşit dağıtılmış haklar sunacağına pek ihtimal verememektedirler (Anderson, 2001: 382). Bahsi geçen bu ‘güçler’, batılı niteliklere sahip olabilecek bir Cumhuriyet'in kuruluşuna ise destek vermektedirler (Anderson, 2001: 403).

Yukarıdaki açıklamalarımızın ışığında değerlendirmelerde bulunmak gerekirse bu güçlerin Türkiye'ye olan güvensizliğinin Lozan Mübadelesi'nin gerçekleşmesinde son derece etkili olduğu kanısını taşıyoruz.

Balkanlarda Osmanlı yönetiminin zayıflığını ve himayesinin yetersizliğini gösteren hâllerden biri de uzun süreden beri varlığı devam eden “armatalos”lardır. Bu armatalos'lar

¹³ Selanik kenti de İzmir gibi büyük bir yangın atlatmış ve yeniden inşa edilmiştir (Glenny, 2001: 290, 291). Her iki kent de işgal altında olup, hem mimari hem de nüfus yapısı açısından tekrar inşa edilip bir nevi yaradılışının değiştirilmesi ilginç bir tesadüftür. Ancak bir gerçeklik daha vardır; o da bu yangınlar kentlerin tarihini değiştirmek adına bilinçli olarak düzenlenmiştir. Selanik yangınıyla Venizelos, şehri kendi amaçları doğrultusunda modernleştirmek daha açık bir ifadeyle yayılcı planlarının -Megali İdea'nın- bir parçası niteliğinde değerlendirmiştir (Glenny, 2001: 292). Bu yangın ve kentin değişmesi, önemsiz bir ayrıntı gibi gözükse dahi bir kentin kaderini dolayısıyla insanın kaderini değiştirmekle aynı anlamlara gelir.

eşkıyalar arasından seçilerek devlet yönetimi ve yasaları adına koruyucu zabıta rolünü oynamış, II. Mahmut zamanında da Yanya'daki Ali Paşa ordusuna katılmıştır (Glenny, 2001: 42).

Anderson, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ortaya çıkan uluslararası sorunların / Doğu Sorunu'nun Lozan Antlaşması ile ortadan kalktığını iddia eder (Anderson, 2001: 397). Oysa bu kısmi bir çözüm olarak görülebilir ki esasında sorunlar farklı bir yöne çevrilmiştir. Nitekim Yakındoğu'nun topraklarında her dönem çeşitli problemler baş göstermiştir.

4.1 Yunan İşgali Hakkında

Yunan Devleti, Batı Anadolu'yu işgaliyle (1919-1922) 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'na göre Anadolu'dan toprak alma hakkına sahip olmaktadırken Türk Kurtuluş Savaşı, bu planların değişmesine neden olmuştur.

Yunan isyanı kendi kendine oluşmamıştır. Büyük Güçlerle birlikte Venizelos'un uyguladığı politikaların da isyan sürecinde yaşananlara etkisi yadsınamayacak bir gerçekliktir:

Alexander Pallis'in¹⁴ ifadelendirdiğine göre Balkanlarla birlikte II. Abdülhamit Dönemi'nde Girit'te meydana gelen olaylar ve 1908 yılında Jön Türklerin iktidarı ele geçirmesinin de etkisiyle Yunanistan'daki cunta liderlerinin işi kolaylaşarak 1909'daki bir askerî darbeye Venizelos'u hükûmetin başına getirmişlerdir (Pallis, 1997: 18).

İşgal 1919'da başlamıştır. Bu ortamı hazırlayan oluşumların tarihinin Büyük Britanya Hükûmeti için Sir Edward Grey'in Yunanistan'a kendilerinin safında savaşa katılma koşuluyla "Batı Anadolu kıyılarında taviz verme teklifine" dayandığı belirtilir (Pallis, 1997: 24).

Balkanlarda ulus-devlet kurma yönündeki yaklaşımlar ne idiye Yunan işgalinde de aynı amaç taşınmaktadır; fakat Batı Anadolu'da Balkanlarda olduğu gibi Müslüman nüfus dağınık değildir. Müslüman nüfusun sayıca daha fazla ve etnik olarak da yoğunlukla Türk olması, onlar açısından durumu dezavantaja çevirmiştir (McCarthy, 1998b: 277).

Yunanların Anadolu topraklarından çıkarılmasında Türk Ordusu'nun sarf ettiği güç bilinen bir gerçekliktir; fakat bu sonucun oluşmasında özellikle Yunanistan açısından başka

¹⁴ Pallis'in kitabı Mübadele'den kısa bir süre sonra, 1937 yılında basılmıştır. Bu değerlendirmenin olaylar henüz tazeyken ve 2. Dünya Savaşı öncesinde içerden bir bakış açısıyla yapıldığı unutulmamalıdır.

nedenler de bulunmaktadır. Misha Glenny bunları şu şekilde izah etmiştir (Glenny, 2001: 319):

“Yunanlılar’ın en büyük sorunları içerden kaynaklanıyordu. Ordunun morali çok bozuktu. 1920 yılı geldiğinde ordu sekiz yıldır savaşıyordu. Devlet hazinesi bomboştu ve Anadolu’nun işgalini sürdürmek Mora, Attika ve Teselya’dan oluşan Eski Yunanistan’da büyük sıkıntılara neden olmaktaydı. Venizelos bütün enerjisini Paris’teki diplomatik mücadelede harcamaktaydı. Megali İdea’yı elde ettiğine göre milliyetçi ruhun dalgasına kapılıp tekrar iktidara getirilmeyi bekleyerek 1920 Kasım’ında seçime gitti” (Glenny, 2001: 319)

Görüldüğü gibi Yunanistan ordusunun, çeşitli etkenlerle daha kötü yönetilmeye başlaması Türk ordusu açısından büyük bir fırsat yaratmıştır.

Pallis, Müttefik olarak işbirliği yapılan ülkelerin bu işbirliğini bozabilecek bir noktayı şu biçimde ifade eder: Yunanlıları, İtilaf Devletleri ve Alman taraftarı olmak üzere ikiye ayıran propaganda da Yunanistan açısından taktik hatalardan biridir (Pallis, 1997: 13).

Pallis’in Yunan işgalinin nedenlerini değerlendirdiği kitabında üzerinde özenle durduğu noktalardan bir diğeri, Yunanistan’ın Anadolu’ya asker çıkarmasının dezavantajlarının Venizelos tarafından dahi bilinmesine rağmen,¹⁵ İngiltere başta olmak üzere Fransa, İtalya ve Rusya’nın kendi çıkarları doğrultusunda uyguladığı politikalar neticesinde Türkiye ile savaşa girişmiş olduğudur (Pallis, 1997: 17-92).

Bu aşamada şu ayrıntıyı ifade etmenin zamanı gelmiştir:

Rusya, öteki İtilaf Devletlerinin aksine yaşanan Bolşevik Devrimi ile birlikte iki senedir Anadolu’ya karşı uyguladığı politikanın açısını bir anda değiştirmiştir. Ruslar, Türk - Rus Savaşı’nın ardından aldıkları Kars ve Ardahan’ı geri vermiş, Türkiye’ye Kurtuluş Savaşı’nda para ve cephane yardımında bulunmuşlardır (Pallis, 1997: 45, 79).

Bu politika değişikliğinin belirgin sebebi Anadolu’yu önemsemekten ziyade devrime İtilaf Devletleri tarafından gelebilecek zararları engelleyebilmektir.

Yunanistan’ın özellikle İngiltere nezdinde öteki Balkan Devletlerine oranla daha fazla ön plana çıkmasının belli başlı sebepleri arasında Yunanistan’ın ekonomik olarak daha iyi konumda ve bilhassa deniz ticareti bakımından Ege ve Karadeniz’deki en etkin Balkan

¹⁵ Bu dezavantajlar Pallis tarafından şöyle sıralanır (Pallis, 1997: 31, 32): İlki Anadolu’daki Rum nüfusun hem dağılmış hem de sayıca Müslümanlardan daha az olmasıdır. Müslümanların çoğunun geldikleri kültür daha savaşçı bir yapıdadır; ancak Hıristiyanlar askeri eğitim almamışlardır. Başka bir sebep de Anadolu’nun coğrafi yapısından dolayı savaşın çok zor olacağına bilinmesidir. Ayrıca böyle bir savaşın Yunanistan üzerindeki mali yükü bir hayli fazladır ki ülke zaten yıpranmış bir hâldedir.

Devleti olmasıyla birlikte, İngiltere ile aralarındaki mali alışveriş sirkülasyonunun aktif olması da gösterilmektedir (Pallis, 1997: 65).

Yaşanan işgal, İzmir başta olmak üzere Anadolu kentlerinin zamanını âdeta “cehennemde bir mevsim”e çevirmiştir ki İzmir, işgalden kurtulduktan sonra hiçbir zaman eski kozmopolit ortamını yakalayamamıştır.

Yunanistan ise bu savaşın ardından ekonomik olarak çok zarar gördüğü için kötü bir devreye girmiş, ülkede sosyal sorunlar baş göstermiştir (Glenny, 2001: 326). Bu denli olmasa da ekonomik sorunlar, küçük işletme sahibi yabancı uyruklu halk gittiği için Türkiye açısından da geçerli olmuştur (Glenny, 2001: 326). Sonuçta her iki toplum da uzun yıllar süren önemli savaşların içinden çıkmıştır; ancak şu ayrıntıyı da eklemek gerekir ki Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk ekonomisi ve toplumsal hayatı her şeye karşın -bugün tam tersi bir durum söz konusu olsa da- Yunanistan’dan daha iyi bir konumdadır.

Yine hatırlamak gerekir; Yunanistan ve Türkiye’nin dünya üzerindeki sahip olduğu söz hakkı zamandizinsel sıraları farklı da olsa tarihin eski dönemlerinde kalmış; 18. yüzyıldan itibaren her iki ülke de siyaset sahnesinde başta ekonomik yetersizlikleri yüzünden Batılı Güçlerin nüfuzundan etkilenmiştir.

4.2 Girit’te Yaşananların Genel Bir Değerlendirmesi

İlk yerleşim bulguları MÖ 8000’li yıllara kadar giden (Gökçağı, 1998: 34) Girit Adası’na ayrı bir başlık olarak değinmemizin nedenlerinin başında Sabâ Altınsay ve Ahmet Yorulmaz’ın romanlarında adanın merkez olarak ele alınmasından ileri gelmektedir. Girit Adası, Akdeniz için önemli adalardan bir tanesi olmasının yanı sıra Ege Denizi’nin Akdeniz’le birleştiği kritik bir bölgede yer aldığı için de Türk-Yunan Savaşı’nda kilit coğrafyalardan birini oluşturmuştur. Başka bir açıdan ise Girit olayları, Yunanistan’la bağlantılı sorunlarla neredeyse eş zamanlı meydana çıkmıştır.

Girit tarihine bakıldığı zaman 1692’de Osmanlıların yönetimi altına girmeden önce Küçük Asyalılar, Roma, Venedikliler, Bizans gibi farklı toplumların egemenliğinde kaldığı görülmektedir (Tukin, 1986: 85, 86 ve Gökçağı: 1998: 34-37). Osmanlı Devleti adada Hıristiyan nüfusla dengeyi sağlayabilmek amacıyla Anadolu’dan Girit’e nüfus naklederek Müslüman nüfus sayısını bilinçli olarak arttırmıştır (Tukin, 1986: 88). Buraya yerleştirilen Müslüman nüfus zamanla kendi dilleri Türkçe yerine Rumca’yı benimsemişlerdir.

Bu tarz dil / kültür değişimlerinin açıklamasını daha önce yapmışık; tarihteki örneklerinde göç alan yerleşim bölgelerinde yerleşik kültür göçebe kültürden daha baskın gelmiştir, bunun doğal bir sonucu ise, adadaki Müslümanların zamanla dil değiştirip mevcut kültür odaklarından etkilenmelerinin yanında, kendi kültürlerinden parçaları da mekâna ve ada üzerindeki halka yansıtma larıdır.

Adaya yerleştirilen Müslümanların kendi lisanlarını zamanla unutarak Rumca'yı kullanmaları konusunda Nühket Adıyeke, Ortodoks sınıfa mensup ruhbanların kendilerine sağlanan özgürlük ortamını "bilinçli bir şekilde" kullanarak Müslümanları etkilediklerini belirtir (Adıyeke, 2000: 86).

Osmanlıların adada hâkimiyet kurmalarının ardından uzun bir süre Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında önemli problemler yaşanmamışsa da zamanla Osmanlı'nın öteki bölgelerinde yaşanan huzursuzluklar Girit'e de sirayet etmiştir. Bunun bir yansıması olarak da Girit'te 19. yüzyılda pek çok ayaklanma meydana gelmiştir (Tukin, 1986: 89). Adada ayrılıkları ateşleyecek çeşitli faaliyetleri olan gruplar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, yüzyılın başlarında ortaya çıkan, aralarında Rus ve Avrupalı şahısların da üye olduğu *Filiki Etery* derneği gibi misyoner bir dernek, Rumları bağımsız bir yapıda bir araya getirebilmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır (Adıyeke, 2000: 15).

Dönemin *Rus Hükümeti* yani *Çarlık Rusyası* ise, İttifak Devletleri arasında yer alıp Osmanlı aleyhinde fikirlere destek olmuştur:

Çarlık Rusya, bu stratejinin bir uzantısı olarak Girit Bölgesi'nde kurulacak tampon bir devletin varlığını desteklemiş, buna paralel olarak da 1828-29 yıllarında Osmanlı'yla yaptığı savaşın ardından imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne "dikte ettirmiştir" (Adıyeke, 2000: 17). 1877-78 yılındaki Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Sözleşmesi'ne göre, "Balkanlardaki siyasi dengeyi kendi çıkarları" yönünde yapılandırarak Girit'te uzlaştırıcı ve müdahil bir rol üstlenmeyi Rus Hükümeti kendi yönetim kadrosu için uygun görmüştür (Adıyeke, 200: 27).

Ruslar, Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve 1917 Bolşevik Devrimi'nin yapılmasının ardından tam bir strateji değişikliğine gitmiştir.

Nükhet Adıyeke, 1868’de çıkan isyanla Girit’teki sorunların sadece “Türk - Yunan sorunu” olmanın ötesine geçerek İngiltere, Fransa ve Rusya’nın başı çektiği devletlerarası bir problem hâline dönüştüğünü imler (Adıyeke, 2000: 22).

Adada yaşayan halkın ulusçuluk fikirlerinden etkilenmelerinde ticaret kadar başka faktörler de söz konusu olmuştur:

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda yoğunlukla gerçekleştirdiği batılılaşma hareketleri sonucunda okur-yazar düzeyinin artmış, kültür düzeyinin de yükselerek özellikle Rumî halkın Avrupa ile olan bağlarını daha da kuvvetlendirmiş olması, Giritlilerin ulusçuluk fikirlerinden etkilenmesinde rol oynamıştır (Gökaçtı, 1999: 17).

1878’de imzalanan Halepa Sözleşmesi’nin şartlarına göre de adanın yönetim yapısında değişikliklere gidilmiştir:

Bu sözleşmenin önemli maddelerine göre Girit valisi Hıristiyan birisi olacak ve 5 yıl süreyle Büyük Devletler tarafından tayin edilecektir; Girit genel meclisinde Hıristiyan aza sayısının Müslümanlardan daha fazla olması koşulunun yanında, yönetim ve memuriyet kademelerinde de Hıristiyanların sayısı Müslümanlardan fazla olması kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak belirtilmesi gereken başka bir madde de birbirinden ayrılan adli ve icra kuvvetlerinde resmi dil olarak Türkçe’nin yanı sıra Rumca’nın da kabul edilmesidir. Buna mukabil Bab-ı Âlî tarafından 1889 yılında yayınlanan bir fermanla Halepa Sözleşmesi ile sağlanan bu ayrıcalıklara kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalara rağmen bu sözleşme sayesinde Rum halkı içinde ulusal bilincin oluşması kolaylaşmıştır (Adıyeke, 2000: 28, 29, 34-36, 147).

Adanın siyasi yapısında bunun gibi değişimler olurken paralelinde sosyolojik yapısında da önemli değişimler gözlenmektedir: Girit Müslümanları ve Hıristiyanları arasında belirgin sınıflaşmalar oluşmakta, kırsal kesimde yaşayanların hayatı zaman ilerledikçe zorlaşırken kentte yaşayan ve özellikle ticaretle uğraşan nüfus giderek zenginleşmektedir (Adıyeke, 2000: 84).

Eğitim konusunda da Rumlar, Türklere oranla daha avantajlı konumda bulunmaktadır: Rumlar arasında Yunanistan’a gidip orada eğitim alan ve Girit’e geri dönen kişi sayısı İstanbul’da eğitim alan Türklere oranla daha fazladır (Adıyeke, 2000: 87).

İki farklı dine mensup bu gruplar arasındaki eğitim yönünden oluşan ayrım, elbette farklılıklara da yol açmıştır. Öncelikle basın araç ve gereçlerinden Türklere oranla daha fazla faydalanan Rumlar, ada üzerinde uygulanan propagandalara daha açıktır ki “medya”nın toplum üzerindeki etkisi ve yaptırımları bilinen bir gerçekliktir. Bunun dışında Osmanlı’nın matbaayı Avrupa’dan oldukça geç bir tarihte kullanmaya başlaması, Bab-ı Âlî’de basın-yayın organlarının ancak 19. yüzyılda toplumdaki aydın kişilerin öncülüğünde yayın hayatına dâhil olmasının adada yaşayan Müslüman Türkleri de bir şekilde etkilediğini düşünüyoruz.

Toplumdaki asayışı koruma adına oluşturulan kolluk kuvvetlerinden jandarma, zamanla topluma yarar getirmekten çok, ada halkı için huzursuzluk kaynağı olmuştur (Adıyeke, 2000: 137). Bu durum adada yaşayan insanlar için dünyanın her bölgesinde karışık bir yüzyıl olan 19. yüzyılın daha da zor bir devir hâline gelmesine neden olmuş ve güvensizlik ortamını daha da katmanlaştırmıştır.

Girit, yaşanan bu olayların gösterdiği gibi Büyük Güçlerin doğu politikasında uzun yıllar önemli bir yer teşkil etmiştir. Uygulanan bu politikalar neticesinde ise adada durgun yahut huzurlu dönemler pek yaşanmamıştır. Nitekim kaos ortamı 1897’deki muhtariyetin (özerkliğin) ilanına kadar da devam etmiştir. Venizelos ve Hükûmeti ise bu süreçte, savaş ortamında Girit’in kendileri açısından taşıdığı önemin bir ifadesi, bir nebze de olayları meşrulaştırma hissiyatıyla Adıyeke’nin dikkat çektiği üzere (Adıyeke, 2000: 150, 151,181) “Girit Devrimi” adını vermektedir.

Muhtariyetle birlikte Girit’in sosyal, siyasi ve ekonomik yapısında bazı değişimler meydana gelmiştir. Sosyal yapıda meydana gelen değişimlerin en önemlilerinden biri Giritlilik üzerinde durulmasıdır. Buna göre resmi dilin Rumca olduğunun ilan edildiği Girit Kanun-u Esasi’sinde uzun zamandan beri Girit’te ikamet edenler, mensup olduğu millet ne olursa olsun Girit halkından olanlar, Girit halkının özgürlüğü için mücadele edenler Giritlilik hakkını kazanmıştır (Adıyeke, 2000: 265, 266). Bu hakkaniyet göstermektedir ki ait olduğu din, ırk, milliyet, mezhep ve benzeri ne olursa olsun belli kuralları yerine getiren herkes Giritli olarak kabul edilmektedir; ancak siyasette paylar görüldüğü kadar eşit dağıtılamayabileceğinden adadaki fiilî yaşam bu şekilde tezahür etmemiştir.

Girit’e muhtariyetin verilmesi Osmanlı’nın adadaki siyasi ve askerî açıdan (Adıyeke, 2000: 198) yönetim haklarını tam olarak kaldırmasa dahi; girilen bu yolun dönüşünün olmadığı,

sadece bir geçişi yansıttığı, ufukta gökle denizi ayıran çizginin gözüktüğü, yalnız kopuş gününün gelmesinin her iki halk tarafından da sancılı bir şekilde beklendiğı ifade edilmelidir. Mehmet Ali Gökaçtı da Yunan Kralı'nın oğlu Prens Georgi'nin adaya 1898'de komiser olarak atanmasının gayriresmî yoldan Osmanlı hâkimiyetinin sonu olduğunu belirtir (Gökaçtı, 1998: 38).

Adanın Osmanlı Hükûmeti ile Yunanistan arasında paylaşılabilmesi, kaçınılmaz olarak nitelendirilebilecek *sonu* gerçekleştirmiştir. Girit olayları, Osmanlı - Yunanistan Savaşı'na sebebiyet veren etkenlerin başında gelmektedir. 1913 yılında Londra ve Bükreş Antlaşmalarıyla alınan kararlar sonucunda adanın Yunanistan'a ilhakı uluslararası boyutlarda da netleşmiştir (Gökaçtı, 1998: 38).

Mehmet Ali Gökaçtı'ya göre (Gökaçtı, 2004: 51) adada yaşayan Yunan asıllı kişilerin yanı sıra Müslüman ve İtalyanların da bulunduğu, zıt unsurlarına rağmen birkaç yüzyıl zıtlıkların uyumunun yaşandığı günler artık Girit'in mazisinde kalmıştır.

5 1923 LOZAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ

Deniz kıyısındaki
o ahşap ev yıkılmadan,
taşlığında acı suyunu
kova kova çekip
taraçaya döken yorgun ihtiyar
Girit'ten getirdiği kitaplarını
kiloyla eskiciye satmadan,
teneke kutularda karanfil yetiştirir,
nargilesini fokurdattı denize karşı.
Deniz, yumuşak dalgalarla,
sallar, uyuturdu evi.
Evdeki öksüz kızlarını düşünürdü adam,
kim bilir kimlerle evlenip
nerelere gideceklerini.
Arada bir gemi geçip giderdi
Uzaktan uzaklara. (Çapan, 1998: 34)

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmelerdeki esas amaç; 1923 yılında gerçekleşen Türk-Yunan Mübadelesi'ni ana hatlarıyla temellendirmektir. Bu bölümde ise Mübadele ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

5.1 Lozan Protokolü'ne Hazırlık Süreci

Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunların çözümü için önerilen Mübadele fikri yalnızca politik düzlemde yer alan kişiler arasında değil, Tanin gazetesi gibi Türk medya kuruluşlarında daha önce de gündeme gelmiştir (Zengin, 1998: 26). Toplum içinde bu yönde çıkan haberlerin yankısı hakkında bilgi verilmese de en azından medya gibi güçlü bir meta aracılığıyla bir nebze de olsa Mübadele üzerine düşünüş biçimlerinin toplum katına yansımış olduğu ileri sürülebilir.

Lozan Sözleşmesi sonucu 1,200,000 civarında Anadolu Ortodoks Rumla yaklaşık olarak 400,000 Müslüman Türk'ün takası bilindiği gibi Mübadele kararı verilir verilmez ortaya çıkmış bir sayı ve süreç değildir. Unutmamalı ki aktardığımız sorunların tarihi daha eskiye dayanmaktadır, bunun bir getirisi olarak Anadolu topraklarındaki “göç” hareketleri de daha evvel başlamıştır. Özellikle Anadolu'dan pek çok Rum, Mübadele gerçekleşmeden önce Yunanistan'a göç etmiştir.

Bu bağlamla ilgili olarak Ayhan Aktar'ın sözlerine yer vermek gerekir (Aktar, 2005a: 42, 52-54 ve Aktar, 2005b: 119-125): Doğal koşullarla göç eden halk bir kenara bırakılırsa, Mübadele yaşanmadan önce “mübadele fikri” ortaya çıkmıştır. Buna göre, Balkan Savaşları sonunda yaşanan kaos, mübadele fikrinin ilk kez ortaya atılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti 1. Balkan Savaşlarını kaybetmiştir ve bu savaşlarda en çok

zarar gören gruplardan biri Rumeli Müslümanlarıdır. Rumelili Müslümanların Anadolu'ya göç etmesi beraberinde, Rum halkıyla aralarında sorunlar çıkmasına neden olmuştur. Aynı durum Trakya'dan Yunanistan'a göç eden Rumlar için de geçerlidir, onlar da Müslüman köylülerle sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunları göz önüne alan Atina Elçilik Müsteşarı Galip Kemâli Bey, 12 Mayıs 1914'te Sadrazam Sait Halit Paşa'ya çektiği bir telgrafta Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayeti'nde yaşayan Rumların zorunlu tutulmadan Mübadele edilmesi için hükûmetten yetki ister; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu yöndeki çalışmalar fiiliyata geçemez.

Bunun yanı sıra Yunan Hükûmeti'nin Rumlara Ege adalarına yerleşmeleri yönünde yaptığı teşvikler sonucu Anadolu'dan adalara büyük bir kitle aynı dönemlerde göç etmiştir (Aktar 2005b: 122). Bu tarz desteklerin etkisi ve Yunanların işgali kaybetmeleri neticesinde Anadolu'da barınmalarının oldukça zorlaştığını fark eden Rumlar içerisinde Yunanistan ve adalara göç had safhadadır: Bu göçmenlerin sayısı "...15 Aralık 1922 itibarıyla 890.626 olarak tespit..." edilmektedir (Aktar, 2005b: 56). Bu rakamlar bize Lozan Mübadelesi'nin aslında iki ülke arasında göç hareketlerine son noktayı koyup, bu hareketlenmeleri yasal düzleme taşıdığını da gösterir.

Yoğun nüfus hareketleriyle beraber "toplumsal dengelerin" bozulması, Kemal Arı'nın da altını çizdiği gibi Mübadele gibi bir takası bir nevi zorunlu hâle getirmiştir; nitekim göçmenlerin de göç etmek için deniz kıyısındaki şehirlere yığıldığı gözlemlenmiştir (Arı, 2003: 6, 7). Bu insanlar, bir taraftan başlarına gelebilecekler için hazırlık yapmaya çalışırken bekledikleri bu sahil kentlerinde oldukça zor koşullar altında hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Başka bir taraftan da Yunanistan topraklarına göç edebilen Rumlar, yüksek düzeydeki yığılmalar sonucunda burada yaşayan Türkler için zaman zaman önemli bir baskı unsuru olmuşlardır (Arı, 2003: 8).

Galip Kemâli Bey ve Venizelos arasında yapılması düşünülen antlaşma gerçekleşmeyince bu kez iki ülke arasına bir aracı koyularak çözüm üretilmeye çalışılır. Bu kişi Milletler Cemiyeti'nce görevlendirilmiş olan Dr. Fridtof Nansen'dir (Aktar, 2005a: 57). Dr. Nansen karşılıklı yaptığı çeşitli görüşmeler sonucunda protokolün hazırlanmasına katkı sağlayıp, Nüfus Mübadelesi'ni teklif olarak sunar (Aktar, 2005a: 60); ancak Nansen'in ilk teklifi olan Yunanistan'daki Müslümanlarla, İstanbul hariç Anadolu'daki Ortodoks Rumların

isteğe bağılı olarak yerlerinin değiştirilmesi fikri kabul görmez (Arı, 2003: 16). Bu noktada dikkat çekmeliyiz ki Lozan Antlaşması'ndan daha önce şartları kesinleşme dahi Mübadele'nin gerçekleştirilmesine karar verilmiş, sadece protokolün toplanması beklenmiştir.

İki ülke arasında 'bir mübadele'nin gerçekleşmesini ve bunun da zorunlu olmasını isteyen ülkelerin başında İngiltere gelir. Böylece hem anlaşmayı uygulamak kolaylaşacaktır, hem de bu insanların kendileri farkında olmasalar da yeni yeni oluşmaya başlayan 'dünya düzeni'ne katkıları önemli ölçüde artacaktır (Oran, 2005: 163).

Uluslaşma amacı bir kenara koyulursa Türkiye'nin Rumların gitmesini istemesinin öteki nedenlerinin başında Büyük Devletlerin Hıristiyan azınlıkları kullanarak Osmanlıların iç işlerine karışmasını engellemek gelir. İkinci sebep olarak antlaşmadaki "Azınlıkların Korunması" bölümü sayesinde "Rumlardan mümkün olduğunca kurtulmak bu 'pozitif haklar'ın" müdahale etkisini ve Yunan işgalinin üzerinden çok zaman geçmediği için tekrar böyle bir durum içine girme riskini azaltma amacı gelmektedir (Oran, 2005: 165).

Protokol sonucu alınan kararlar doğrultusunda Çağlar Keyder; her iki ülkenin politikacılarının da Wilson Prensiplerinin halkların kendi kaderlerini tayin etme ilkesini benimsemekten çok, daha önce üzerinde durduğumuz gibi ağırlıklı olarak "etnik homojenlik" anlayışı çerçevesine bağılı olduklarını yazmıştır (Keyder, 2005: 57).

5.2 Lozan Protokolü ve Mübadele

Lozan Barış Konferansı, Türkiye ve Batı arasındaki savaş ortamına son vermek adına düzenlenmiş olup, konferansta ekonomik, siyasal ve hukuksal problemlerin çözümleri aranmıştır (Arı, 2003: 15). Antonios Pavlidis'in parmak bastığı gibi Lozan'da yaşananlar diplomatik savaş andırmaktadır; çünkü her ülke kendi 'büyük çıkarları'nı gözetmektedir (Pavlidis, 1997: 14). Lozan'da 1 Aralık 1922'de başlayan görüşmelerin sonucunda 30 Ocak 1923'te Yunanistan ve Türkiye arasında, Türk topraklarında yaşayan Otodoks Rum dinine mensup Türk uyruklularla Yunan topraklarında yaşamakta olan Müslümanlığı benimsemiş Yunan uyruklu kişilerin 1 Mayıs 1923 itibarıyla mübadele edilmesine karar verilmiştir. Bu maddenin devamında yer alan hükme göre de Hükümetler karşılıklı olarak izin vermedikçe göç eden kimseler, terk ettikleri ülkeye yerleşmek için geri

dönemeyeceklerdir.¹⁶ Yalnız, Mübadele’de İstanbul’da yaşayan Rumlarla Batı Trakya’da ikamet eden Müslümanların kapsanmamasına karar verilmiştir. Bu kararla beraber -her kaynak farklı rakamlar telaffuz etse de- Anadolu’dan Yunanistan’a hemen hemen 1.200.000, Yunanistan’dan Türkiye’ye ise yaklaşık 400.000 civarında insan göç etmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye’den Yunanistan’a giden göçmenlerin sayısı, Türkiye’ye gelen göçmenlerin sayısının 3 katı kadardır.

Yunanistan tarafı Mübadele’nin isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmesini teklif etse de böyle bir göçün çok uzun süreceği gerçeğine dayanarak her iki ülkenin de ekonomik olarak bir an önce kalkınmaya başlaması ve göç edenlerin ekonomiye katkı sağlamaları amacıyla bu istek kabul görmemiştir (Arı, 2003: 17). Lozan’daki görüşmeler sırasında üzerinde en çok tartışılan konulardan birini İstanbul Rumlarının durumu oluşturmuştur (Zengin, 1998: 47). Zaten Mübadele kararına rağmen Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların tam anlamıyla çözümü için de hakikatte Ankara Anlaşması (1930) beklenmiştir.

Mübadele’nin yürütülmesi içinse 11 üyeli Karma Komisyon oluşturulmuştur ki Yunanistan ve Türkiye’den komisyon için 4’er üye seçilmiş, bunlara ayrıca 3 tarafsız üye daha eklenmiştir (Zengin, 1998: 111, 112). Kuşkusuz, bu tarafsız üyelerin komisyona eklenmesindeki amaç, aradaki dengeyi sağlayabilmektir.

Lozan Barış Antlaşması gibi büyük çaplı bir protokolde göç edecek insanların sosyolojik, psikolojik ve ekonomik yönlerden nasıl etkileneceğinin önemi arka planda kalmıştır. Önemli olan tek tek insanlar değil; bu insanların bir bütün oluşturduğunda yerleştirildikleri ülkeye getirecekleri katkılardır. Nitekim sadece Yunanistan ve Türkiye’nin ülkesel politikaları için değil, Batılı devletlerin kendi yararları için de bu olay gerçekleştirilmiştir.

Mübadele antlaşmasında yer alan maddelere göre¹⁷ “göçmenler (emigrants)” hiçbir engelle karşılaşmalarına izin verilmeden göç edebilecek, içlerinde kesinleşmiş cezası olanlar cezasını çekmesi için ya da soruşturması devam edenler yargılanmak üzere ilgili makama ulaştıkları yerde teslim edilecek, göçmenlerden vergi alınmadan her türlü taşınır mallarını götürmelerine izin verilecek, mallarını götüremeyenler ise oldukları yerlere mallarını bırakabileceklerdir. Bıraktıkları bu malların dökümü çıkartılarak değeri saptanacak, 4 nüsha hâlinde gerekli mercilere (bir tanesi yerel makamlarca saklanacak, biri karma

¹⁶ <http://www.lozanmubadilleri.org/anlasma.htm>

¹⁷ <http://www.lozanmubadilleri.org/anlasma.htm>

komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek olan ülkenin hükûmetine verilecek ve sonuncusu da bizzat göçmenin kendisinde kalacaktır) verilecektir. Eğer malları zarar görmüşse de tazminatları gittikleri ülkede kendilerine ödenecek, yahut o ülkenin borç hesabına dâhil olacaktır. Başka bir maddeye göre de göçmenler gittikleri ülkede, kendi mallarının değeri ve niteliği karşılığında mal alabileceklerdir. Yine, hükûmetler arasındaki arıtım işlemleri sonucunda borçlar birbirine denk çıkarsa hesap kapanmış olacak; ancak denkleştirme sonucunda bir taraf diğerine borçlu durumda kalırsa, bu borcun değeri karşılığında borçlu taraf öteki hükûmete peşin para ödemek zorunda kalacaktır (Arı 2003: 20). Bu işler içinse Türkiye ve Yunanistan'da kurulmak üzere savaşa katılmış devletlerin üyelerinden meydana gelen karma bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon gerekli durumlarda alt komisyonlar meydana getirebilme hakkını da elinde bulundurmaktadır (Arı, 2003: 19).

Şunu belirtmek gerekir ki bu maddeler her ne kadar göçmenlerin haklarını korumaya yönelik hazırlansa da göçmenler, gittikleri ülkede *oyunun* bir kuralıymışçasına maddi - manevi zararlarla karşılaşmışlardır.

Renée Hirschon, Mübadele'nin her iki ülke için "*asimetrik*" özelliklere sahip sonuçlarının olduğunu belirtir (Hirschon, 2005: 17). Bu asimetrik deneyimler kısaca siyasi, ekonomik, demografik, kültürel ve toplumsal genel başlıklarının yanında son olarak yerleşim düzeni adı altında da toplanır (Hirschon, 2005: 17-28). Nev-i şahsına münhasır bu takasın sonuçlarını ayrıntılı olarak bir sonraki aşamada değerlendireceğiz; fakat bu aşamada Hirschon'un şu saptaması belirtilmelidir: Zorunlu göçe tabi tutulan Müslümanlar ve Ortodoks Rumlar için Mübadele, kendi vatan toprağına dönüş değildir (Hirschon, 2005b: 11).

Bugün Lozan Mübadelesi ile ilgili olarak yapılan tartışmalardan biri, 'Mübadele'nin şart olup olmadığı yönündedir. Bazı araştırmacılar tarafından o dönemin açıkladığımız şartları içinde iki devlet arasında yapılması zorunlu olan bir sözleşme olduğu da savunulmaktadır. Bunun yanında bazı araştırmacılar karşı bir tez ileri sürerler ki bu araştırmacıların yaklaşımları konu üzerinde daha fazla çalışılarak başka çözümler bulunabileceği yönündedir. Geriye dönme olanağı olmadığından bilim adına bu çeşit tartışmaları sonlandırmak oldukça güçtür. Yalnız eklemeliyiz ki dönemin koşulları içerisinde farklı çözüm yolları üretilme ihtimali, bu çözümlerin daha iyi bir seçenek olduğuna ilk elde işaret etmez. Mübadele Sözleşmesi'nin maddeleri de hukuk önünde kabul edilen

koşullardır; oysa reel ortamda yani başka bir ifadeyle uygulama sahasına geçildiği zaman yaşananlar, hukuksal süreçte kabul edilenlerle paralel gitmeyebilmektedir. Bu sonucun nedeni tabii ki insan faktörünün devreye girmesidir, öyle ki *insan*, uluslararası alanda çok önemli bir sözleşmeyi kendi varlığını ortaya koymasıyla fiziki gerçeklik düzleminde parçalamaktadır.

5.3 Mübadillerin Anadolu'ya Yerleştirilmesiyle İlgili Yaşanan Sorunlar

Türkiye'de mübadillerin karşılaşacağı sorunları bertaraf edip, yerleşmelerini ve bir nevi topluma uyumlarını sağlamak amacıyla Mübadele kararından kısa bir süre sonra 8 Kasım 1923'te İmar ve İskân Kanunu da çıkarılmış (Arı, 2003: 33-36), İzmir mebusu Mustafa Necati Bey de Mübadele İmar ve İskân vekili seçilmiştir (Zengin, 1998: 70). Mustafa Necati'nin 6 Mart 1924 tarihinde Adliye Vekili olarak atanmasıyla birlikte Mahmut Celal Bayar bu göreve getirilmiştir (Cengizkan, 2005: 307).

İmar ve İskân Kanunu'na göre Türkiye'ye göç edenlerin nakil, barınma, beslenme ve yerleşme işlemlerinin yerine getirilmesi görevi İmar ve İskân Vekâleti'ne verilmiş, ardından da Vekâlet bu görevini yerine getirebilmek için arka arkaya çeşitli Talimatnameler (bunlardan biri de İaşe¹⁸ Talimatnamesi'dir) yayımlanmıştır (Zengin, 1998: 78-80).

Mübadiller, Balkanlarda sorunların başlamasıyla beraber daha önce yaşadıkları yerleşim yerlerinde rahat edemez hâle gelmişlerdir. Bu tarz yaşayışın dozu, Lozan Antlaşması'yla beraber azalmak yerine artmaya başlamıştır; çünkü Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başlamışlar; keza Müslümanlarla Rumlar yan yana, iç içe hatta aynı evde yaşamak zorunda kalmışlardır (Zengin, 1998: 159). Sonunda Müslümanların göç etmeye başlamaları ise problemlerinin bitmesi değil, yön değiştirmesi olarak tanımlanabilir; çünkü onları Türkiye'de farklı zorluklar beklemektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasında yer değiştiren insanların sayısı düşünülünce Yunanistan'ın imar ve iskân konusunda Türkiye'den daha dezavantajlı olduğu ortaya çıkar; fakat Türkiye coğrafyasında da farklı açılardan problemler meydana gelmiştir. Gerçi bu konuyla ilgili

¹⁸ *İaşe* kelimesi Arapça kökenlidir. İlk anlamı “yaşatma” olmakla beraber ikinci anlamı “geçindirme, beslenme”yi yüklenir (Develliloğlu, 1999: 401). Dikkat edilirse çıkan bu talimatnamenin adından da anlaşılacağı gibi göçmenler için çok önemlidir; çünkü her ne kadar öncelikli amaç beslenme problemlerini çözmek olsa da kelimenin ilk anlamı düşünülürse mübadillerin yaşama devam edebilmelerine de işaret ettiğini görebiliriz.

olarak sosyoekonomik ve fiziki topoğrafya çıkarılmaya ve mübadiller uygun mevkilere konuşlandırılmaya çalışılsa (Arı, 2003: 49, 50) da istenen sonuçların alınmasında bazı pürüzler ortaya çıkmıştır.

Günümüzde büyük kentlerde yaşamak, kentin sorunlarını da hayatta duyumsayıp kabullenmek zorunda kalarak şehre ayak uydurmak olarak betimlenebilir ki yaşanan şehir zaman mevhumunu belirsiz kılabilir. Yunanistan'dayken daha küçük yerleşim merkezlerinde yaşayan mübadiller, Türkiye'de Rumlardan geriye kalan evlere yerleştirildiklerinde de şehir hayatının çeşitli zorluklarıyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır:

Köylere yerleştirilecek mübadillerin işi şehirlere yerleştirilenlere oranla daha kolaydır ki iskân edilme sürecinde ele alınan kıstaslar daha ziyade köyler için geçerli olmakla beraber, o günün koşullarında onları bekleyen şehir hayatı daha belirsiz bir yaşama adım attıklarının başka bir göstergesidir. Ayrıca şehir hayatının bürokrasisi de göçmenlerin mallarının karşılığını almalarını zorlaştırmıştır; ama bunun yanında her daim olduğu gibi o dönemde de ekonomik açıdan sınıfsal farkını kullanarak şartları kendi lehine çevirip, olumlu koşullara daha çabuk ulaşanlar da olmuştur (Gökaçtı, 2004: 250, 252, 253).

Türkiye açısından öne çıkan sorunlar 'yapısal engeller' ve 'konjonktürel sorunlar' olmak üzere iki aşamada değerlendirilebilir (Aktar, 2005b: 126-141): Konjonktürel sorunların ilki; Yunanistan da dâhil olmak üzere bazı Batı ülkelerinin Anadolu'yu işgal etmesinin sonucunda, Anadolu topraklarının 1. Dünya Savaşı'nın ardından savaş bölgesi hâline dönüşmesi ve halkın büyük zararlar görmesidir. Konjonktürel ikinci sorun ise Rumların Yunan işgali ve 1. Dünya Savaşı sırasında büyük oranda ülkeyi terk ederek fiilî manada Mübadele'yi tek taraflı gerçekleştirmelerinin yanında, Mübadele kararı ile Müslümanların Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmelerine kadar geçen sürenin bir yıl kadar bir zaman dilimini kapsamasıdır. Rumlar, Anadolu'yu Mübadele kararı verilmeden daha önceden yavaş yavaş terk etmeye başlamalarına rağmen, orada yaşayan Müslümanlar için aynı durum söz konusu değildir. Bu yaşantının bir sonucu olarak Yunanistan'a göç eden Rumlarla orada yaşayan Müslümanların yan yana barınmaları, özellikle ülkeyi terk edecekleri kesinleşen Müslümanlar için hayat koşullarını oldukça zorlaştırmıştır. Rum halkı da İzmir'in 9 Eylül 1922'de işgalden arındırılmasıyla Anadolu'da yaşayamaz hâle gelmelerinin olumsuz bir sonucu olarak, bu tarihten 1923'e kadar geçen süre içerisinde göç hareketlerine devinim kazandırmıştır.

Yapısal sorunlar başlığı altında ele alınması gereken ilk madde, takas edilen halkların köken açısından farklı olmasıdır. Anadolu Rumların çoğunlukla şehirli ve Yunanistanlı Müslümanların da köylü olması, Türkiye'ye yerleşen göçmenlerin özellikle sosyolojik bakımdan sorunlar yaşamalarına neden olmuştur (benzer sorunlar Yunanistan'a göç edenler için de düşünülebilir) (Aktar, 2005b: 139). Doğal olarak Anadolu'ya yerleşen insanlar, daha önce uzağında oldukları yaşam standartlarına uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Yapısal ikinci problemse Türkiye'ye gelen göçmenlerle ilgili bilgi eksikliklerinin sonucunda yaşanan iskân sorunları olarak saptanmıştır; keza göçmenler arasında da kendi kültürlerine hiç uygun olmayan yörelere yerleştirilenlerin sayısı bir hayli fazladır.

Bu sorunu şu şekilde katmerlendirebiliriz; cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye hem toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatta önemli bir kavşağa girmekte, hem de yeniden yapılanan bu yapı içerisinde mübadiller yeni bir forma bürünmeye çalışmaktadır. Bu yüzden mübadillerin sorunları, normal koşullara sahip olmadıklarından daha da artmaktadır.

Sağlıklı bir iskân politikasının yapısal olarak üçüncü engelini bu görev için tayin edilen memurların niteliği oluşturur; bu kişilerin arasında ordudan ayrılanlar, emekli askerler ve işinden tasfiye edilmiş eski memurlar da bulunmaktadır (Aktar, 2005b: 141). Ayrıca iskân sürecinde görev yapan memurların işlerinde yetersizliği de mevcut sorunların artmasına neden olmuştur.

Yukarıda belirtilen engellerin bir uzantısı olarak mübadiller, sanıldığı gibi Yunanistan'a göç eden Rumlardan sayıca az olmalarının avantajını kullanarak Anadolu'ya yerleşmemişlerdir.

Anadolu'nun mübadillerin yerleşmesi için çeşitli yerleşim tasarımlarına ayrılmasının en önemli sebebi, Rumlar göç ettikten sonra kalan malların dağılımından kaynaklanmaktadır (Arı, 2003: 53). Böylece Anadolu'ya gelen göçmen grubun buralara yerleşebileceği düşünülmüştür.

Lozan Protokolü'nde saptanan maddelerin içerdiği belirsizlikler beraberinde göç edecek kişilerin mallarının değerinin nasıl saptanacağı, tasfiye işlemlerinin hangi yollarla yapılacağı gibi soruları da getirmiştir. Uygulanan yöntem, bu soruların arkasından gelebilecek farklı sorunların çözümünün komisyonlara bırakılması olmakla birlikte, bu kez

de her komisyonun içerikte farklı yapı sergilemesi problemi ortaya çıkmıştır; çünkü bunlar, hoş olmayan çeşitli davranışlara açık uygulamalardır. Göçmenlerin Türkiye'ye bir an önce getirilmesi gerektiğinden malların saptanması konusunda uygulamada antlaşmadan daha farklı bir yöntem izlenmek zorunda kalınmıştır ki Müslüman grup mallarını çoğu zaman kendisi tespit edip, kendi semtinin ihtiyar heyeti üyelerine teslim etmiştir. İhtiyar heyeti de kendilerine sunulan bu beyannameleri komisyonlara iletmiştir. Sistemin bu şekilde işlemesindeki en büyük neden, komisyonun tek tek şahıslara ve ailelere ait malları saptamasının çok uzun zaman alabilmesi riskidir (Arı, 2003: 72, 73-75).

Yunanistan'dan gelirken göçmenlerin ellerinde olması gereken belgeler şu şekilde sıralanmıştır (Arı, 2003: 89, 90):

1. Aile Kimlik Belgesi,
2. Aşı Belgesi,
3. Tasfiye Talepnamesi,
4. Yunan makamları tarafından Müslümanların mallarına karşılık verilmiş olan çeşitli makbuz ve resmî tutanaklar.

Tüm bu maddelere ek olarak belirtmek gerekir ki Türkiye'ye gelir gelmez göçmenlere "ilgili iskân müdürlüğünce aşı durumunu ve iâşe edildiklerini gösteren bir başka kimlik daha..." verilmektedir (Arı, 2003: 90). Bu kimlik tam anlamıyla bütünü kapsamasa da modern devlet yapısının 'insan' üzerindeki nüfuzunun temsilidir. Mübadiller de bu modernleşen devletin sınırları içerisine dâhil olduklarından, ellerinde bulunan belgelere karşın kimliklerinin üstüne bir kimlik daha eklenmiştir.

5.4 Mübadillerin Anadolu'ya Göç Etmesiyle Gelişen Ortam

Bu insanların "*zorunlu göçmen*" olarak seçilmesinin başlıca nedenlerinden birinin, kullandıkları lisanın göç edecekleri ülkedeki insanların lisanından farklı olsa da kendilerini daha yakın hissettikleri kültürün, yaşadıkları ülkelerin kültür yapısı olmamasından kaynaklanabileceğini uluslaşma başlığı altında belirtmiştik.

Anadolu halkı her ne kadar savaşlardan son derece zarar görmüş ve yorgun olsa da mübadilleri genel olarak sıcak, hoşgörülü yaklaşımlarla karşılamıştır. Nasıl ki kamuoyunda mübadillerin Anadolu'ya gelişleri ile beraber toplum içinde heyecan baş göstermiş ve halk elinden geldiğince göçmenlere yardım etmeye çalışmıştır (Arı, 2003: 90). Hatta mübadiller

için yardım kampanyası düzenleyenler sadece Türkiyeli Müslümanlar değildir; Museviler de hahambaşlarının öncülüğünde bir yardım kampanyası başlatmışlardır (Gökaçtı, 2004: 190).

Gökaçtı ve Arı, mübadillerin iskân edilecekleri yerlerdeki evlere yerleşememelerinin nedenini, bu mekânların “fuzuli işgal” altında olmasına bağlar (Gökaçtı, 2004: 195 ve Arı, 2003: 105). Oysa bu evleri, haksız yere işgal eden fırsatçıların dışında Türkiye’ye özellikle Kafkaslardan gelen göçmenler başta olmak üzere savaş döneminde zarar gören felaketzedeler, İzmir yangınında evlerini kaybeden harikzedeler ve mülteciler de kendilerine mesken edinmişlerdir. Gerçi Kemal Arı’nın da belirttiği gibi bazı evler yerli halka kiralanmış olmasının yanında hükûmetin de yerleştirme çalışmalarında yanlış uygulamaları olmuştur (Arı, 2003: 115). Bu haklı açıklamaların yanında hatırlanması gereken bir durum var; o da dönemin zorluklarını salt mübadillerin değil; dili, dini, ırkı, uyuğu ne olursa olsun bu topraklar üzerinde yaşayan bütün insanların yaşamış olduğudur. Bunun doğal bir sonucu olarak, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için kendilerine boşluk açmaya çalışmaları pek yadırganmamalıdır (en azından bulunduğu veya bağlı olduğu konum ne olursa olsun her türlü fırsatçıyı bir kenara bırakırsak o günleri yaşayan bir grup insan için bunun düşünülmesi gerekir).

Savaştan zarar gören masum halkın dışındaki bazı güçlerin Rumlardan kalan yerleri işgali, farklı bir değerlendirme boyutunu gerektirir. Nitekim Rumlarla Ermenilerin büyük çoğunluğunun Anadolu’yu terk etmesinden sonra, onlardan geriye kalan boş arazi ve evleri ‘yerel düzeyde güçlü’ ya da ‘politik bağlantıları kuvvetli’ şahıslar elde etmişlerdir. Bu tespitlere, Mübadele ile birlikte bu malların devletin mülkü hâline gelerek uluslaşma sürecine dâhil olduğunu da eklemek gerekir (Keyder, 2005: 62).

Mübadillerin iskânı esnasında çeşitli gazetelerde çıkan haberlere göre komisyon üyelerinden Tevfik Rüştü Bey ve Mösyö Papas arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; Türkiye’den kaçan Rumlar geri dönüp, mallarını tekrar alabileceklerdir. Bu haberlerin kamuoyuna yansısıyla birlikte mübadiller karara yoğun tepki göstermişlerdir; çünkü hem yurtlarından olmuşlar hem de yeni yurtlarında mülksüz kalma riski ile karşı karşıya kalmışlardır (Gökaçtı, 2004: 216, 217). Bu olay her ne kadar doğruluğu tartışılabilir bir haber olsa bile, mübadillerin Anadolu’ya yeni gelmiş olmalarına rağmen burayı benimseyip sahiplendiklerine de delalet eder.

5.5 Lozan Mübadelesi'nin Türkiye'ye Çeşitli Açılardan Yansıması

Yunanistan'a göç eden halkın Yunan toplumunun hayatına etkisi, Türkiye'ye göç eden grubun Türk toplumuna etkisinden daha fazladır (Keyder, 2005: 59). Bu etkinin en önemli nedeni, daha önce Hirschon'un sözü edilen asimetrik sonuçlarından ileri gelir:

İki ülkenin birbirlerinden karşılıklı aldığı göçmen sayısı arasında tahminlere göre üç kat kadar fark vardır. Ayrıca başka bir asimetri de Yunanistan ve Türkiye'nin genel nüfusu arasındaki farktır; Türkiye savaşlarda ve savaşların sonrasında birçok insanını kaybetse dahi mübadiller, maddi ve manevi olarak toplum içinde daha küçük bir alan işgal etmektedir.

Uluslaşma adına gerçekleştirilen bu değiş tokuşun Yunanistan ve Türkiye'deki geçiş süreci birbirinden farklılık gösterir (Keyder, 2005: 60): Yunanistan, ulusal devletin gerçek özelliklerine Türkiye'den daha önce ulaşmıştır. Yunanistan'a göç eden Ortodoks Rumlar hazır yapının içine bir şekilde dâhil olduklarından edebiyat, kültür, müzik gibi alanlarda kendilerini Türkiye'ye göç eden Müslümanlardan daha önce gösterebilmişlerdir. Buna mükabil Müslümanlar, kendilerini bu çeşit hazır bir yapının değil de ulus devletin oluşumundaki en önemli halkalardan biri olarak bulmuşlardır. Uluslaşma kavramını ve Osmanlı uluslaşmasını değerlendirdiğimiz bölümde vurguladığımız gibi, mübadillerin Türkiye'nin ulus-devlet olma sürecine etkisi yüksektir.

Göçmenlerin yerleşmelerini sağladıktan sonra üzerinde durulan ilk işlerden biri, toplum içindeki etkinliğini artırabilmek amacıyla onları üretici konumuna getirebilme adına yapılan çalışmalardır (Arı, 2003: 129). Onları üretken hâle getirmek, özellikle o dönemin kısıtlı ekonomik koşullarına sahip Türkiye'si için gerçekten güçtür. Bir kere Mübadele edilen halk, ekonomik anlamda Rumların boşalttığı alanı eşit koşullarla doldurabilecek niteliklere sahip değildir; nitekim daha önce de dikkat çektiğimiz gibi aileler, ticaretle uğraşmış olan Rumların aksine çiftçi kesiminden oluşmaktadır. Rumların Osmanlı'da ticaret kollarını ellerinde bulundurmalarından dolayı onların gitmesiyle bu alanlarda büyük boşluklar oluşmuştur.

Mübadillerin çiftçi insanlar olmaları, onların Rumlardan arta kalan tarım topraklarını paylaşmalarında sorunlar yaşamalarına ve göçmenlerin ekonomik yönden üreticiye dönüşmeleri sürecinde, tarımsal üretim açısından Türkiye'nin Yunanistan'a oranla daha fazla sorunla boğuşmak zorunda kalmasına neden olmuştur (Arı, 2003: 130).

Mübadillerin farklı toplum kesimlerinin özelliklerine sahip olmaları, onların boşta kalan bu ticaret ağlarından faydalanamamalarının etkenlerinden biri olarak görülebilir; ancak bu yeterli bir sebep olarak ele alınmamalıdır. Bu konuyla ilintili olarak Çağlar Keyder dönemin Türk ticaret yapısı ile ilgili şu noktaları imlemiştir (Keyder, 2005: 63):

Dönemin Müslüman iş adamları, oluşum aşamasında olan yeni ekonomide kendilerine iş fırsatları yaratmayı başarmış olmalarının yanı sıra, devlete Rum tüccarlara oranla daha bağlı olmalarının avantajını kullanarak Rumlardan arta kalan ticaret ağlarını elde etmekle kalmayıp, politik düzlemde de kontrol mekanizmasına dâhil olabilmişlerdir. Tekrar etmeliyiz ki Türk burjuvazisi, daha sonraki yıllarda farklı yapılara bürünse de bu dönemde devlet eliyle oluşturulmuştur.

Göçmenler; Anadolu'ya gelene kadar yaşadıkları zorlukların yanında, burada sistem eksikliğinden kaynaklanan sorunlarla da baş etmek zorunda kalınca oldukça güç durumlara düşmüşlerdir (bir grup göçmen boşlukları kullanarak yüksek gelir elde edebilmiştir; fakat bu durum genele yayılmamalıdır). Bu sebeple bir kısım mübadil; hayatlarını tamamiyle değiştiren dış göçün ardından daha iyi hayat koşullarına ulaşabilmek, iş olanaklarını artırabilmek, tanıdıklarının yakınında olabilmek gibi nedenler adına bir de iç göç yaşamak zorunda kalmıştır (Arı, 2003: 147-158). Hatta iç göç sebebiyle 28 Ekim 1925 tarihinde Türkiye'ye daha önceden gelmiş ve daha sonra gelecek olan göçmenler için, göç ettikleri yerde beş yıl süreyle oturmaları zorunluluğu getirilmiştir (Arı, 2003: 155).

Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Lozan Sözleşmesi'nden sonra bu antlaşmayı tamamlayıcı nitelikte olan bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bu antlaşma 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Anlaşması'dır (Arı, 2003: 161). Bu sayede İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri 'établis' nitelmesiyle tanımlanmaya başlanmış, mübadillerin mülkiyet hakları tamamen Yunan Hükûmeti'ne, buradan giden Rumların malları da Türk Hükûmeti'ne devredilmiştir (Arı, 2003: 162).¹⁹ Bu antlaşmayla beraber iki ülke arasında Mübadele'den kalan pürüzler de yok edilerek, göçmenlerle ilgili uluslararası yasal problemler tamamen çözüme kavuşturulmuş gibi gözükmektedir.

¹⁹ Bu konuda Pavlidis ve Zengin, Mübadele Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre sadece İstanbul'da yaşayan Rumlar için "établi" yani "yerleşmiş" sıfatının kullanıldığını belirtirler (Pavlidis, 1997: 16 ve Zengin, 1998: 187, 188). Ancak maddede açık bir şekilde hem 1913 Bükreş Antlaşması ile çizilen sınırın doğusunda kalan Batı Trakya'daki Müslümanlar hem de 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da oturan Rumlar için kullanılmıştır (<http://www.lozanmubadilleri.org/anlasma.htm>).

Mübadele kararı verilmeden önce de Yunanistan'dan Türkiye'ye göçler olmuştur. Başta Selanikli iş adamları olmak üzere ticaretle uğraşan bazı kişiler, Mübadele'yi beklemeden Türkiye'ye göç etmişler ve 'devlet'in de desteğiyle Türkiye'nin sanayileşmesinde öncü rolü üstlenmişlerdir (Gökacı, 2004: 265-267).

Bu sayede iki ülkede de yeni oluşumların katmanları arasındaki yapıstırıcı niteliği gören ve Türkiye'de, Ece Ayhan'ın sözlerinde olduğu gibi âdeta "gizli bir vezin gereği" mübadil olarak adlandırılan göçmenler, yavaş yavaş istenilen bağı oluşturmaya başlamışlardır.

Mübadele Sözleşmesi'nden hem önce hem de sonra göçün insanlar üzerindeki fiziksel olarak hasar bırakıcı etkilerinden biri de sağlıksız koşulların neticesinde ortaya çıkan hastalıklar ve bu hastalıkların akabinde gelen ölümlerdir (Türker, 1998: 36). Bu yüzden pek çok aile parçalanıp dağılmıştır. Bu fiziki harabiyet kaçınılmaz olarak kuşaklardan kuşaklara aktarılan ruhsal sorunları da beraberinde getirmiştir.

5.6 Zorunlu Göçün Mübadillere Manevi ve Kültürel Etkileri

Göç olgusunun insan hayatına başlı başına bir etkisi olduğunu önceden açıklamıştık. Bir göç türü olan Mübadele, Anadolu'ya gelen insanların hayatını deyim yerindeyse ters yüz etmiştir. Kemal Arı'nın da işaret ettiği gibi Mübadele'yle birlikte gelen göçmenler toplum yapısında önemli uyum sorunlarının doğmasına neden olmuşlardır (Arı, 2003: 164). Bu toplumsal uyum sorunu ise bilişsel etkilerden uzak tasavvur edilmemeli; aksine bir bütün olarak ele alınmalıdır.

Göçmenlerin yerli halkla kaynaşmasıysa kimi zaman daha zor koşullarda gerçekleşmiş, kimi zaman daha kolay oluşagelmiştir. Eğer topluluk hâlinde bir göç yaşanmışsa göçmenlerin kendi kültürleri daha baskın gelmekte, parçalanmış olarak göç etmişlerse de yerli halkın kültürünü benimseme yönünde bir eğilim gözlemlenmektedir (Arı, 2003: 167, 168). Bu eğilimin yanında "kişi", en nihayetinde insan teki olduğu için her ne kadar grup içinde kendi kültürel varoluşunu gerçekleştirirse de toplumla uyum içerisinde bir gelişim sergilemiyorsa (toplumsal uyumdan kastımız, belli bir dizgeye eklemlenen bir parça olmak değildir), psikolojik açıdan yıkıma uğramaması düşük bir olasılıktır ki aykırı kimliklerde buna kolaylıkla rastlayabiliriz.

Bu uyum sürecinde özellikle de yerli köy halkı da teknik anlamda kendine ait bazı kültürel benimsemeleri bırakıp, göçmenlerin kültürüne yönelmiştir (Arı, 2003: 169).

Yaşadıkları kimlik çatışmalarını şimdilik bir kenara bırakırsak, kimliklerini gizleme mecburiyeti hissederek de ayakta kalmaya çalışanların sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Genç mübadiller, Yunanca'yı anadilleri gibi iyi konuşabildiklerinden; kimi zaman gerçek kimliklerini gizleyip Rum ustalarının yanında çalışmışlar ve çeşitli zanaat dallarında usta olabilmışlardır (Gökaçtı, 2004: 260). Adaptasyon sürecindeki bir topluluğun kendisi için böyle bir çıkar yolu seçmesinin sebepleri olmalıdır. Her şeyden önce toplumun her kesiminden aynı tepkiyi alamamaları buna etken etmiş olabilir. Önceleri fiziksel açıdan kendilerini koruyabilmek daha sonraları da benliklerine gelebilecek zararları minimize edebilmek için böyle bir tavır geliştirmeleri psikolojik açıdan doğaldır; çünkü *insan*, doğası gereği kendini güvenli bir uzamda hissetmek ister, güvenli ortam ise en yakın çevre olan aileden başlar. Göçmenlerin hayatı daha bu güvenli ortamın oluşum sürecinde sekteye uğramış; aileleri “çağın koşulları gereği” parçalanmıştır. Geriye dönük bir sistemle olayları anlamdırmak bizler için daha kolaydır, oysaki o dönemde bu kadar zorluğu yaşamış bir kişi için yaşadıklarını dünya konjonktöründe siyasi koşulların zorunluluğu olarak görmesi çok zordur. Her an açlık ve yoklukla yüz yüze kalabilme olasılığı içinde bulunmak ise, bireyin birincil ihtiyaçlarını yerine getirememesiyle karşı karşıya kalması riskinden daha öte bir anlam ifade eder. Yine toplum tarafından dışlanmaları, zaman zaman hakarete uğramaları da onları olumsuz yönde etkileyerek, ‘yabancılaşma’larına neden olmuştur.

Mübadiller topluma yabancılaşmalarıyla birlikte, karşılaştıkları toplulukların tam anlamıyla içlerine nüfuz edememeleri sebebiyle kendi içlerindeki küçük gruplara daha fazla bağlanmışlardır. Bunu bir koruma çemberi olarak tasavvur edebiliriz ki çevreden gelebilecek zararlara karşı toplu hareket etme dürtüsünü de içinde barındırır. Bu açıklamalarımızdan göçmenlerle yerlilerin birbirinden bıçakla kesilmiş gibi ayrılmış olduğu izlenimi edinilmemelidir, zaten zamanla karşılıklı kültürler melezleşmiş ve kaynaşmalar had safhaya çıkabilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşayan mübadillerin hayata karşı duruşunda dikkatimizi çeken başka bir unsurda yaşadıkları olayların neticesinde bunları tekrar yaşamamak ya da riski en aza indirmek için devlete yakın durma hissiyatıyla hareket etmiş ve bu çabalarının da karşılığını almış olmalarıdır (Gökaçtı, 2004: 271-279).

Mübadillerin yaşadığı kültürel sorunların belki de en önemlisi *lisan* problemleridir (Gökçatı, 2004: 281-283). Bilindiği gibi insan bir kültür varlığıdır ve bunun kurulmasındaki en önemli bileşenlerden biri de dil'dir. Dil sorunları da göçmen halkın toplumun öteki kesimlerine yabancılaşmasına olumsuz anlamda katkıda bulunmaktadır. Kendi dünyasına “ait olanları” yitiren göçmen, öteki dünyalara “ait olmak” için gerekli donanıma sahip olamadığından (donanımlardan biri lisandır), kendini aidiyetsizlik sürecinin içinde kaybolmuş hissedebilmektedir.

Yunanistan ve Türkiye’de yaşayan insanların Mübadele’ye daha en başından farklı yaklaştığını dil konusunda gösteren bir örnek olarak göçmenlerine mübadil / mülteci adlandırmalarıyla yaptıkları ayrı hitapları verebiliriz. Yunanların Rum göçmenleri mülteci olarak adlandırması, birbirine örgülenmiş olan dil ile kültür arasındaki ilişkinin iyi bir örneğidir.

6 MÜBADELE’NİN TÜRK EDEBİYATI’NA YANSIMASININ GENEL BİR ANALİZİ

Batılılaşma sürecinde Batı’nın sanayi, siyaset ve benzeri alanlarda geçirdiği çağdaşlaşma etkinlikleri Osmanlı’ya uygulanmaya çalışılırken, bir yandan diğer alanlara yansıyan bu tesir, edebiyatımızda da görülmüştür. Batı’da “roman”ın geçmişi şiir, tiyatro türleri gibi çok eskiye gitmemekle birlikte, Türk Edebiyatı’ndaki yeri çok daha yenidir. Batılılaşma sürecinde devlet yapısının yukarıdan aşağıya yayılan sistemi içerisinde bir grup Türk aydını tarafından hem çeviri hem de ilk tecrübeler yoluyla roman, hikâye ve tiyatro eserleri yayımlanmıştır. Türk Edebiyatı’nın genel yapısına kuş bakışı göz atıldığında -Servet-i Fünûn gibi II. Abdülhamit Dönemi’nin İstibdat yönetimi zamanında kendi içine daha dönük dönem yapılanmalarını özel bir konumda değerlendirip bir kenarda tutarsak- özellikle Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi başta olmak üzere “tarih ve edebiyat” ilişkisi bağlamında üretilen eserlerin tarihi oldukça eskiye gider. Dolayısıyla Türk Edebiyatı’nda iskeletini tarihsel veya tarihî gerçekliklere yaslayan yahut da bu gerçeklerden esinlenerek meydana getirilen, kısaca tarihle bir şekilde ilintili eserlerin varlığının önemli ölçüde olduğunu düşünüyoruz.

Bu eserlerin çoğunda tarihsel unsurlar gerçeğe bağlı kalınarak ele alınmıştır, bunun dışında postmodern eserler başta olmak üzere bazı romanlarda ise tarihsel öğeler daha çok “kurgu”nun gerektirdiği “oyun” için kullanılabilir. Türkiye’nin coğrafyasının tarihî yoğunluğu şüphesiz sanat eserlerini de bir ölçüde etkilemiştir. Kanaatimizce Cumhuriyet Dönemi’nin yönetimi ve devleti destekleyen romanlarını kenarda tutarsak, siyasal hayatta yaşanan ve toplum hayatını derinden etkileyen olaylar hem nitelikli kurmaca ürünler açısından hem de bu metinlerin ikincil kaynakları açısından hâlen yeteri kadar irdelenmemiştir, öyle ki toplum bilincinde ve bilinçaltında hâlâ nitelikli ve derinlikli değerlendirmesi yapılması gereken anılar bulunmaktadır.

Tarih - roman sarmalının bir uzantısı olarak 1990’lı yıllardan beri hız kazanan bir ivmeyle Lozan Mübadelesi’ni konu edinen yapıtlar da Türk Edebiyatı içerisinde kendine yer bulmakla birlikte; Mübadele’nin tarihsel çizgisini göz önüne alırsak, bu bağlamda üretilen yapıtlar için geç kalmış bir yansımadır. Geç kalmışlıkla alakalı olarak Herkül Millas, Mübadele’den 1960’lı yıllara kadar geçen hemen hemen kırk senelik zaman diliminde

yalnızca ‘birkaç cümleyle Mübadele’den şöyle bir ancak bahsedildiğine’ işaret eder (Millas, 2005c: 130).

Yunan Edebiyatı’nın işleyişi ise Türk Edebiyatı’yla mukayese edildiğinde tematik nitelikleri açısından farklı yapıda bir tarihî roman / tarihsel roman seyridir. Mübadele’nin gerçekleşmesinin ardından kısa bir süre içerisinde Yunanistanlı yazarlar (ilk yıllarda Anadolu’dan göç eden yazarlar ağırlı olarak bu konuda ürünler vermiştir), hızla tarihsel fonunu Mübadele’nin oluşturduğu çeşitli eserler üretmişlerdir ki bu yazarlardan bazıları şöyle sıralanabilir (Millas, 2005c: 126-129):

“I. Venezis, S. Doukas, S. Mirivilis, F. Kontoglou, D. Sotiriou, L. Nakou, P. Prevelakis, Y. Theotokas, N. Kazantzakis, M. Loudemis, Ch. Samoulidis, T. Athanasyadis, A. Nenedakis, A. Kurtyan, Y. Andreadis, M. Veinoglou, K. Zarokosta.”

Bu yazarlar arasında Türkiye’de en popüler isimler Dido Sotiriou ve Nikos Kazantzakis’dir; ancak çeviribilim açısından şu saptamayı belirtmeden de geçmemeliyiz ki onların anlatılarının Yunanca asılları ve Türkçe çevirileri arasında bazı imgesel farklılıklar bulunmaktadır [Yunanca eserlerin Türkçe’de sansürlenmesi konusuna Millas’ın bir değerlendirmesinde de değinilmektedir (Millas, 2005a: 151-163)]. Bu yazarların eserleri Türkçe’ye aktarılırken çevirmenler ve yayınevleri tarafından sansürlenmekte, bunun sonucunda da Yunanca eserlerdeki Türk imgesini algılamamızda farklılıklar oluşmaktadır. Böyle bir uygulama yöntemi seçilmesindeki amaç, herhangi bir şekilde yasalar tarafından kovuşturmayla uğramamaktır. Çeviride bu sistemin benimsenmesi sonucunda ise eserler, yazarlarının ilk ürettiği ürünlerden farklılaşarak bir nevi farklı yapıtlar hâline, çevirmenler de bir nevi eserin ikinci yazarına dönüşmektedir.

Yunan Edebiyatı’nda Mübadele’ye yönelik ilgi giderek azalmasına rağmen (Millas, 2005c: 126) Türk Edebiyatı’nda bu ilgi tersine bir akışla artmaktadır. Bir toplumun yazarlarının bu derece önemli bir konuyla oldukça geç bir tarihte ilgilenmelerinin çeşitli sebepleri olmalıdır.

Millas, 6 madde halinde bu sebepleri açıklar (Millas, 2005c: 132, 133). Bu maddeler; Yunanistan’ın Türk-Yunan Savaşı’nda kaybeden taraf olması, Türkiye’ye göçün Yunanistan’a oranla daha kontrollü olması, Türkiye’nin Balkan Savaşları dolayısıyla daha önceden çeşitli göçler yaşaması, Rumlar arasında okuma yazma oranının daha yüksek

olması ve o dönemlerde Türkiye sınırları dışındaki Türklerle ilgilenmenin hoş karşılanmaması şeklinde özetlenebilir.

Bizim fikrimize göre bu maddelerin en önemlilerinden biri Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesinin sonucunda *Megali İdea*²⁰ düşüncesinin hayat bulamaması, bunun neticesinde de Türklerle Yunanlar arasında yapılan savaşta Yunanistan'ın umulmadık bir hesaplama kaybının daha fazla olmasıdır. Bu şekilde toprakları Ege'nin batısında kalan Yunanistan için Türkiye, ulus devlet olma sürecinde 'öteki' hâline dönüşmüştür.

Nedret Kuran-Burçoğlu'nun da (Kuran-Burçoğlu, 2005) "İmgebilim" üzerinde dururken işaret ettiği gibi toplum tarafından kalıplaşmış yargılar oluşturulmasında öteki tarafın düşman olarak algılanmasında edebiyat ortamı yardımcı bir rol üstlenmektedir. Yunan toplumunun uluslaşma sürecinde birleştirici unsuru oluşturan bu imgeyi besleyen tarihî olaylardan biri Lozan Nüfus Mübadelesi'dir; keza Mübadele'den kısa bir süre sonra bu konuyla ilgili eserler de üretilmeye başlamıştır. Türkiye'de ise nesnel zaman algısının ötesinde, *zamanın ruhu* dönemin sisteminde farklı algılandığı için edebiyatçılar da başka temalar kullanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle o yıllarda Cumhuriyet'in kuruluşunu destekleyici nitelikte eserler ön plandadır, nitekim bir önceki dönemde de Millî Mücadele'yi destekleyen eserler dikkati çeker. Hatta Halide Edip gibi Millî Mücadele sürecinde yönetimle ve halkla bütünleşmiş yazarlar daha sonra yönetime aykırı kalabilmiştir. Bunun yanında daha sonraki yıllarda Mübadele konusuna değinilmemesinde yine Türkiye'nin "siyasî hassasiyetler"i de söz konusu olabilir. Tüm bu ifadelerimizin dışında bu topraklarda yaşanmış tek önemli olayın Mübadele olmaması da etkilidir; keza sadece Cumhuriyet tarihine bakıldığında bile çok hareketli bir coğrafyada yaşanıldığı görülebilir. Bu ahvalin bir uzantısı olarak sözünü ettiğimiz tarih ve roman ilişkisi ile ilintili eserlerin yelpazesi de genişlemiştir. Nitekim başlı başına "göç" olgusunu Türkiye'nin yaşadığı farklı açılardan konu edinen şiir, roman ve hikâyeler de mevcuttur.

Yunanistan'ın ulusal kimlik konusunda daha bütünlüklü bir devlet olması da onların Mübadele konusunu daha erken ele almasının nedenlerinden bir diğeridir (Millas 2005b: 342). Daha önce açıkladığımız gibi Osmanlı Devleti'nin uluslaşma / Batılılaşma süreci, bu sürecin devamında (sonucunda değil; çünkü Türkiye Devleti için de bu süreç devam etmektedir) Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ulusal yapının topluma benimsetilmesi

²⁰ Konumuzla bağlantılı olarak Megali İdea fikri kısaca şöyle özetlenebilir: Yunanistan'ın başkenti İstanbul olan bir devlet kurma mevhumudur (Demirözü, 2005: 157).

oldukça çetrefilli olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin ulusal yapısını / kimliğini destekleyen noktalar Yunanistan'ınkilerden farklılaşmaktadır.

Bazıları kapsamlı olmamakla beraber '80'lerden sonra Mübadele'yi konu edinen kitaplar şunlardır (Millas, 2005b: 334-339):

Fikret Otyam'ın *Pavli Kardeş* (1985) adlı romanı, Salim Şendil'in *Karagedik* (1980) adlı kısa öyküsü, Mario Levi'nin *En Güzel Aşk Hikâyemiz* (1992) ve Mehmet Eroğlu'nun *Yürek Sürgünü* (1994) adlı romanları, Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* (1992) adlı yapıtı yayınlanmış bu kitaplardan ön plana çıkanlardır. Öteki yazarlar ve eserleri de genel hatlarıyla şöyle sıralanabilir (Millas, 2005c: 143): Barış Balcıoğlu, *Çayınızı Türkçe mi alırsınız?* (1996); Oya Baydar, *Hiçbiryer'e Dönüş* (1998), Yiğit Okur, *Hulki Bey ve Arkadaşları* (1999), Sergun Açar, *Aşkın Senaryosu Selanik'te Kaldı* (2001), Rıdvan Akar, *Bir Irkçının İhaneti* (2002). Bunlara eklememiz gereken diğer bir yapıt da Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* (2003) adlı romanıdır.

Türkiye açısından bu konuda bir miktar Doğulu diye tabir edilen tutumu da görmekteyiz; bu özellik, olayları nedenleri ve sonuçlarıyla yeteri kadar irdelemeden benimseyebilme özelliğidir. Bunun dışında Türklerin göçebe yapısı, yani göç kavramının bilinen tarihlerinden beri hayatlarındaki başlıca olgu olması da Mübadele'yi gölgeleyip, bilinçaltına bir şekilde itmiş olabilir.

Yunan toplumunda salt edebiyat alanındaki çalışmalar değil Mübadele üzerine yapılan tarihî / sosyolojik metinler de dikkati çeker; bunlar arasında birinci kuşak göçmenlerin ağzından derlenen sözlü tarih çalışmaları da yer tutar ki Mübadele'yi irdeleyen tüm bu metinler göç öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşananların toplumun zihninde sürekli olarak yinelenmesini sağlar. Ayrıca Mübadele'nin üzerinden henüz çok az zaman geçmesi dolayısıyla nesnel bir tutum edinmek de bu yazarlar için güç bir koşuldur. Bu açıdan Türk yazarları, her iki ülkenin olayları konu edinme eğilimlerini de düşünürsek daha uzak bir zaman diliminden olayları değerlendirebilme şansına sahip olmaktadır.

Bunun yanında bir toplum, kendi tarihini pek çok nedenden ötürü aynı oranda ve zamanlarda sindiremeyebilir; üstelik Mübadele gibi çok önemli bir olayı da toplum nezdine sunabilmek için önce yazarın bu olguyu sindirmiş olması gerekmektedir.

Yukarıda Mübadele ile Türk Edebiyatı arasındaki ilişkiye genel hatlarıyla değinmiş olmakla birlikte, asıl amacımızın daha özel açılardan da bu konuyu değerlendirmek

olduğunu belirtmiştik. Edebiyat eserlerini irdelerken *kurmaca* olduklarını daima göz önünde bulundurmak gerekir; çünkü bir edebiyat metni hiçbir zaman tarih, sosyoloji ya da siyaset metni özelliklerini aynen taşımak yükümlülüğünde değildir. Bu ifadeden anlatmak istediğimiz yazarların önemli tarihî hataları değildir; bir metinde anakronizme yer vermek farklı, yazarın eserini yazmadan önce yeterli araştırmayı yapmayıp bilinçsiz bir şekilde yanlışlara düşmesi farklı bir olgudur. Keza bu yanlışlar metin içerisinde imgesel açıdan önemli hataları da doğurabilir.

Bu minvalde tezimizin kapsamı doğrultusunda seçtiğimiz eserleri sırasıyla irdedeceğiz.

6.1 Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* adlı Romanı

Şu Fırat'ın suyu akar serindir
Ölem ölem derdo ölem akar serindir
Yarimi götürdü (anam) kanlı zalimdir
Ölem ölem kanlı zalimdir.
....

Ahbapların gelmiş ağıtlar yakar
Ölem ölem derdo ölem ağıtlar yakar
Söyletmeyin beni anam yaram derindir
Ölem ölem yaram derindir nasıl gülem. (Şu Fırat'ın Suyu Akar Serindir)

Türk Edebiyatı'nın önemli yazarlarından biri olan Yaşar Kemal'in asıl adı Kemal Sadık Göğçeli'dir. O, eserlerini klasik roman sanat anlayışına bağlı kalarak anlatılarını oluşturur; ancak romanlarında masal, destan gibi farklı türlerin özelliklerine yer vermesinden dolayı tam anlamıyla klasik gerçekçi roman anlayışının sınırları içerisinde de yer almaz. Lozan Mübadelesi'ni tarihselliği içerisinde yazdığı dörtlemesinin ilk kitabı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (2003) inceleyeceğimiz ilk romandır. *Bir Ada Hikâyesi*'nin ikinci cildini *Karınca'nın Su İçtiği*, üçüncü cildini ise *Tanyeri Horozları* adlı romanlar oluşturur.²¹

6.1.1 Özet

Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (Kemal, 2003) adlı bu romanı *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinin ilk kitabıdır. Roman, Mübadele'nin hemen sonrasındaki dönemi; cumhuriyetin ilk yıllarını konu edinerek Türkiye sınırları içerisinde kalan bir adada, Rum halkından bir gençle eski bir Türk yüzbaşı arasında gelişen olayları aktarır.

Mübadele olayının gerçekleşmesinin ardından adayı terk etmeyip saklanan Hıristiyan Rum Vasili'yle, adaya yerleşen Müslüman Türk Poyraz Musa'nın hikâyesi roman içerisinde

²¹ Ada hikâyeleri dörtleme olarak tasarlanmıştır; ancak tezimizi oluşturduğumuz süre içerisinde dördüncü cildi henüz yayımlanmamıştır.

geriye dönüşlerle (flashback) ele alınır ve bu iki karakterin çelişkileri bununla eş güdümlü olarak verilir.

Yüzbaşı Poyraz Musa (Abbas), savaş bittikten sonra mübadeleyle boşaltılıp ıssızlaştırılmış bir adaya (Karinca / *Mirvingi* Adası), kısmen geçmişinden kurtulmak ve kendini takip edenlerden kaçmak için ‘göç eder’ ve tüccar Manolis’in köşkünü satın alır. Adalı Vasili ise adadan ayrılmak zorunda kalanlarla gitmeyip adada saklanmış, oraya gelecek ilk ‘insan’ı öldürmeye yemin etmiştir. Vasili ve Musa, ilk zamanlarda birbirlerinin varlığını hissetseler de teşhir edilmeye cesaret edemezler (Vasili konumu gereği daha bilinçli bir tercih yapar).

Bu iki farklı dine mensup karakter, uzun bir süre birbirlerinden kaçarlar; daha doğrusu adalı Vasili varlığını belli etmemek için uzun süre çabalar. Savaşta birçok ölüyü arkasında bırakmış olan Vasili, Poyraz Musa’yı öldürmek için bulduğu fırsatları kararından o an için vazgeçerek bir şekilde kullanmaz. Savaş yıllarında pek çok insanı öldüren Musa da kendini savunmak için olsun ya da olmasın, karşı taraftan zarar görme ihtimalini bildiği hâlde yüz yüze karşılaştıklarında Vasili’yi, bulduğu ilk fırsatı da kullanmayarak öldürmez.

Tüm bunlar yaşanırken adaya yavaş yavaş başka göçler de olur; Poyraz’dan sonra adaya gelen ilk kişi, Ali Paşa Selim Bey’dir. Ali Paşa, Selanik’ten gelen varlıklı bir mübadildir; ancak malvarlığının eşdeğerini göç ettiği topraklarda alamamıştır.

Lena adlı bir Rum kadını ise bir süre sonra adaya dönmeyi başarır ve zamanla Poyraz’la aralarında dostluk oluşmaya başlar. Lena’nın varlığı, Musa’yla Vasili’nin arasında da bir iletişim oluşmasına neden olur ve bir gün, fırtınalı bir havada Vasili, onu boğulmaktan kurtarır ve masalsı denebilecek bir şekilde ‘dostluk’ları başlar!..

Ada Hikâyelerinin *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* adlı ilk cildinin ana hatları bu şekildedir.

6.1.2 Yaşar Kemal ve *Bir Ada Hikâyesi 1* Hakkında Ön Değerlendirmeler

Yaşar Kemal, Adana’nın Kadirli ilçesine bağlı şimdiki adı Gökçedam olan bir köyde çocukluk yıllarını geçirmiş olmasına rağmen aslen Türkmen’dir; ailesi o bölgeye 1915 yılında göç etmiştir (Kabacalı, 2004: 10). Seçtiğimiz diğer romanların yazarlarının aksine Yaşar Kemal, mübadil olmamakla beraber, ailevi kökleri nedeniyle göç duygusunu kişisel olarak tadan bir yazardır. Bu duygulanım yazarlığını da ister istemez etkileyip Mübadele konusuna ilgi duymasına neden olmuş olabilir; ama onun için asıl önemli olan doğayla

bütünleşmiş insan'ı anlatmaktır. Modern ozan gibi bir sıfatla da kendisini tanımlayabileceğimiz Yaşar Kemal'in, toplum hakkında duyarlı bir yazar olması nedeniyle mübadil olmamasına rağmen Mübadele konusunu yazınsallaştırmasını beklenmedik bir durum olarak karşılamamak gerekir.

Kendisi de insanın soyut bir varlık olarak değil, toplum gerçekliğiyle birlikte ele alınması gerektiğini savunur (Andaç, 2003: 61). Bu düşüncesine paralel olarak onun yarattığı karakterlerin toplum içinde '*akis*'leri bulunabilir.

Onun beslendiği kaynaklar şöyle sıralanabilir: Çukurova, Toroslar, Anadolu, tabiat, insan, eşkiya geleneği, destanlar, masallar, ağıtlar, Karacaoğlan, Köroğlu, Dede Korkut Hikâyeleri ve daha nicelerinden damıttıklarını öz üslubuna dönüştürmeyi başarabilmesi, onu özgün kılan özelliklerinden birini oluşturur. Bu özgün anlatım içine dünyanın öz'üne hitap eden evrensel değerleri de ilişitirir ki Stendhal, Çehov gibi evrensel kalemler, yazımını roman sanatına 'bağlama' tellerinden bazılarıdır.

Adnan Binyazar'ın ifadesiyle o, toplumda saptadığı bir sorun varsa buna bir hesaplaşma içerisinde doğrudan yönelmek yerine "bireyin gerçeği, toplumun çektiği acı, özellikle anlatımına getireceği açılım"la yaklaşır ki bu bağlamda söz konusu romanı sadece Mübadele'yi konu edinmenin ötesinde bir eserdir (Binyazar, 2003: 256, 257).

Coğrafya, nam-ı diğer Çukurova onun anlatılarının değişmeyen uzamıdır; Kemal, Çukurova yöresini romanının vatanı olarak değerlendirir (Andaç, 2003: 93). Hatta onun yinelenen bir söylemidir ki her yazarın bir Çukurova'sı, kendini yerele bağlayan bir mekân olmalıdır (Fethi Naci, Yaşar Kemal'le söyleşi, 1-2 Mayıs 1993). Mekân olarak Çukurova'yı leitmotif olarak değerlendirebiliriz; çünkü o aslında her neresi olursa olsun kendi romanının Çukurova'sını anlatır.

"Bir Ada Hikâyesi" dörtlemesinde de onun edebiyat içindeki "gerçeklik" algısını bulabiliriz: Öncelikle Anadolu insanının toplumsal gerçekliğini yeni bir dünya yaratarak ortaya koymak, daha sonra da 'olağan dışı, abartı ve simgesel öğeleri'ni öne çıkartıp, bunu bu insanın gerçekliğini evrensel boyuta taşıyabilmektir (Andaç, 2003: 97, 98).

Yaşar Kemal'e göre Türk toplumunun temeli göçebeliktir; kültürümüzün temelini halk kültürü, halk kültürünün de temelini göçebe kültürü oluşturur; bunun neticesinde Anadolu'da oluşan edebiyat, temelinde yörük kültürünü barındırmakla beraber, Türklerden önce bu bölgede yaşayan göçebe olmayan uygarlıkların izlerini de barındırır (Tekin

Sönmez, Yaşar Kemal’le söyleşi, 29 Mayıs 1978). Onun göçebelik kültürüne bu yaklaşımı Mübadele’yi ele aldığı bu romanında da kendini göstermektedir; çünkü göç’ün Türk toplumunun temelinde geçmişten gelen bir dayanağı vardır. Dolayısıyla Yaşar Kemal için göç olgusu, edebiyat içerisinde tanıdık bir konudur.

Yaşar Kemal bir röportajında ‘Bir Ada Hikâyesi’ni kurgulamasının ana nedenini “insan gerçeğine” daha fazla yaklaşabilmek olarak dile getirir (Andaç, 2003: 169). Bu insan gerçekliği ise daha önceki romanlarında olduğu gibi doğaya aittir ya da doğaya dönmüştür. Onun romanlarını sadece Köy Edebiyatı gibi bir sınıflandırmaya dâhil etmek yetersiz bir tanımlamadır ki doğa, bir varoluş biçimine öncelik edip tıpkı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* adlı romanında olduğu gibi insanın varlığını tamamlar.

Bu noktada Yaşar Kemal’in roman anlayışını *folklorik roman* olarak nitelemek, onun söz dünyasına girmeden önce yapılacak tanımlamalardan biri olabilir.

6.1.3 Mübadele’nin *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*’ya Yansımasının Analizi

Bu romanın ilk basım tarihi 1998’dir ve bu zaman Türkiye ile Yunanistan arasındaki değişim sürecine, ardından iki ülkenin özellikle politik platformda diyalogunun daha farklı bir yola girdiği ilk yıllara tekabül eder. Mübadele’nin üzerinden geçen zamanın etkisiyle de bu olayı algı ve alımlayış açısından toplum nezdinde değişimler gözlemlenebilmektedir. Mübadele’nin Türk Edebiyatı’nda daha önceki yıllarda neden yer almadığını açıklamıştık; bu noktalardan hareketle Yaşar Kemal’in (bittabi öteki yazarlar için de aynı durum söz konusudur) çok daha uzun yıllar önce yazsaydı bu dörtlemesinin Mübadele’yi işleyişi ve toplum tarafından algılanışının farklı olma ihtimali vardır.

Bu saptamalarımızın yanında belli bir okur kitlesi tarafından geçmişte kalan bir konuyu işlemekle eleştirilen Yaşar Kemal, aslında bugünün algılama kodlarıyla geçmişimizin ve insanımızın gerçekliğini ele almaktadır. Nitekim okurların alımlamaları konunun taşıdığı hassasiyet doğrultusunda farklılaşabilmektedir. Benzer bir süreç yazar için de söz konusu olabilmektedir; yazarın yarattığı imgeler bugünün koşullarında tarihsel konumu içerisinde daha uzak bir bakış açısıyla ele alınmış olduğundan, özellikle Yunan Edebiyatı’ndaki örnekleri düşünülünce, imgelerin alımlanışı ve karakterlerin kurgulanışı bakımından yapıcı bir yaratım ortaya çıkmıştır. Yukarıda genel nitelikleriyle Yaşar Kemal’in yazarlığa yaklaşımı ele alınmıştı; bu durumda iki süreç ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, Yaşar Kemal’in hayatı ve insanı algılayışı ile Mübadele’yi kendi edebiyatını oluştururken

kullandığı kodların süzgecinden geçirip bir kurgu yaratarak kendi dil'iyle biz okurlara sunması, ikinci olarak da her türlü okur kitlesinin değerlendirme süreci içerisinde eserin alımlanış sürecine eklenmesidir.²²

6.1.3.1 Karınca / Mirmingi Adası

Romanın ilk sayfalarından itibaren Yaşar Kemal'in yazarlığıyla bütünleşen unsurlarla okuyucu buluşur. Bu romanda ana mekân çoğu romanında olduğu gibi somut anlamda Toroslar ve Çukurova değildir. Edebiyatta özel bir yeri tutan uzam; "ada" ile karşılaşılır:

"...Önce denizin aklı gitti, bir anda gözden silindi. Ardından denize yansımış şeftali çiçeklerinin pembesi birden uçtu gitti adanın üstüne kondu. Yıldızlar parladı söndü. Bir balık, nerdeyse bir çocuk boyu, denizden fırladı, havada çakarak çelik mavisi, çelik yeşili, çelik moru, çelik kırmızısı ışıklarını fişkırtarak geri düştü..." (Kemal, 2003: 7, 8)

Yaşar Kemal'in kendi doğa algısından daha önce ada, reel yaşamdaki imgelerinin üzerine edebiyattaki / Türk Edebiyatı'ndaki varoluşunu da yüklenmekte ve bu anlam olanaklarının bütünü Karınca Adası'nın romandaki imajını (image) tamamlamaktadır. Ada'nın insan tekine imlediği algılardan biri kaçış duygusunu içinde barındırmasıdır; çünkü ada bağlantısız bir kara parçasıdır. Romantik bir yorumlamayla kendini sınırlayan deniz / su, mecazi olarak sınırlarını oluşturmaz: Ada, bilinçaltında 'özgürlük' hissini çağrıştırır ve insanın özlediği dünyanın hayalini kurabileceği bir mekân olarak tekleşebilir. O, insanın düşlerinin hayat bulabilmesi adına dünyadaki en uygun mekânlardan biri olduğu gibi, hayal ve umutların bir toprak parçası üzerinde hissedebilmesini olanaklaştırır. Bu fikrimizi desteklercesine dörtlemenin ilk romanı boyunca Karınca Adası'nın tam olarak neresi olduğu hakkında bilgi verilmez; Karınca Adası ile ilgili tanımlamalar okuyucunun hayalgücüne bırakılır.

Ada olgusu hakkında Yaşar Kemal'in değindiği nitelikler, Mübadele'yi konu alan bir romanda adanın mekân olarak kullanılmasının bilinçli bir tercih olduğunu gösterir:

"Tarihin belirli noktasında adadan, yakın geçmişte yaşananlara bakmak, insanların yakın geçmişiyile o andaki yaşamları arasında bağlantı kurmak için... Ada; âdeta o badirelerden geçtikten sonra geleceğini kurmaya girişen insanları bir araya getiren bir laboratuvar..." (Yaşar Kemal, söyleşi Alpay Kabacalı, 30 Mayıs 2002)

Ada'nın yüklendiği misyon en az romandaki karakterler kadar önemlidir. Karınca Adası'nın varlığı, köksüz kalmış bu insanları bir araya getirip, onları kendi varlığında

²² Altan Gökalp yazdıklarımıza benzer bir saptama yapar; Yaşar Kemal'in köy olgusunu romanlarında kendi edebiyata yaklaşımı çerçevesinde kullanması Türkiye'de yanlış algılamalara yol açmıştır: Yaşar Kemal için "imgelemin en dizginsiz toprakları bile fiziksel çevresi, insanları, tarihi ve kültürüyle gerçekliğin bir uzamında kök sal[maktadır]" demek onun coğrafyasına verdiği önemi gözler önüne serebilir (Gökalp, 1998: 13-15).

birleştirerek yeni ve bütün bir hâlde kök salabilmelerine olanak sağlar. Keza, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Mübadele kararı verildikten sonraki bir zaman dilimini kapsar. Seçilen bu vakit aralığı, her bir roman kişiisi için uzun yılların ardından tekrar hayata başladığı, ölüp yeniden doğduğu bir zamandır. Böyle bir zaman imgesi yaratılmıştır.

Yaşar Kemal, Alpay Kabacalı ile yaptığı syleşisinin devamında Karınca Adası'nın canlı işlevi görmesiyle beraber; cennet gibi ve tek kişilik olduğunu da belirterek drtlemenin son cildinin isminin *ıplak Ada ıplak Deniz* olacağını, bu sayede Ada'nın da işlevini tamamlayacağını belirtmiştir (Yaşar Kemal, söyleşi Alpay Kabacalı, 30 Mayıs 2002).

Belma tş Baskett, Yaşar Kemal'in coğrafyasının zaman içerisinde değişikliğe uğradığını, Ada Hikâyeleri'nin de 'deniz romanları' olarak ayırdığı sınıfa dahil olduğunu yazmıştır (Baskett, 2003: 211-213). Yaşar Kemal ise her yazarın bir Çukurovası olması gerektiğini; Kafka, Dostoyevski ve Çehov gibi büyük yazarların da kendi ukurovalarını, başka bir ifadeyle kendi coğrafyalarını yazdıklarını belirtir (Kabacalı, 2004: 14, 15). Bu söylemden hareketle aslında Ada'nın da Çukurova imgesinin bir parçası, devamı olduğu düşünülebilir. şu sebeple ki Yaşar Kemal'in "romancılığının vatani" Çukurova, oluşturduğu doğa dizgesinin tezahürüdür. Ada; insanın doğaya aitliği ve doğayla birlikte zenginleşebilme imgesinin içinde yer alır.

Kemal, Mübadele yaşandıktan sonra insanlar üzerinde oluşan yıkımın engellenebileceği yeni bir dünya kurgusunun hayalini metinlerinde temsil eder / kurgular. Epik bir söz büyücüsü olan bir yazar için epik imgeler taşıyan Karınca Adası'nın varlığı yabancılaşmayı yok edebilme yetisine sahiptir; çünkü kim olursa olsun her insanın özü doğaya ait olduğu kadar kişi, o mekânda kimliğinden sıyrılabilme özgürlüğünü de elinde bulundurur.

Ada, okurun önceki deneyimlerine dayalı olarak oluşturduğu "beklenti ufku"na²³ hizmet edebilecek bir uzamdır. Aksi hâlde roman farklı bir mekân üzerine kurulmuş olsaydı, bir Rum'un benimsememelerine karşın kendileri hakkında ve ulus-devletin bekası için çıkarılmış kanunlara karşı başkaldırışına yardım edemeyebilirdi ki Yaşar Kemal'in öteki eserlerinde de görülen roman kahramanının memnun olmadığı düzene karşı baş kaldırması,

²³ Kavram olarak Karl Popper ve Karl Mannheim tarafından ortaya atılmış olup, H. R. Jauss tarafından bu kavramın anlamına okurun bir metinden yazınsal, kültürel ve toplumsal açıdan beklediklerinin bir dizgesi yorumu da dâhil edilmiştir (Kuran-Burçoğlu, 1996: 38).

yani ‘baş kaldırma’ leitmotif’i Bir Ada Hikâyesi’nin ilk cildinde bu sayede ortaya çıkmıştır.

Lozan Mübadelesi ile Ada tamamen boşaltılmış ve geriye sadece Ada’nın yerlisiyken kaçak konumuna düşen Vasili kalmıştır. ‘Ada’ onun hayatta kalabilmesi için gerekli şeylere sahiptir; fakat gerçek anlamda yaşayabilmesi için varlığının ihtiyacı olan ‘herhangi bir insan’, kimsenin orada yaşamak istememesi nedeniyle ancak bir süre sonra oraya yerleşmiştir.

Başlı başına bir kimlik sahibi olarak kurgulanan Ada, romanın ana karakterleri Poyraz Musa ve Vasili için Mübadele ile birlikte oluşan çelişkilerinin, var olmakla yok olmak arasındaki gidiş gelişlerinin bitip, kimliklerini tamamladıkları bir mekân olarak da öne çıkar.

Mirvingi Adası aynı zamanda, karakterlerin maziden ve gelecekte kurtulabildikleri düş’ün de mekânıdır.

6.1.3.2 Mübadele’nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi

Romanın Mübadele gerleştikten sonraki bir tarihte başladığını belirtmiştik. Karakterlerin Mübadele’den önce savaş dönemlerindeki yaşamları, kötü anıları ise flashback’lerle (geriye dönüş) okuyucuya aktarılmıştır. Onur Bilge Kula ve Cemal Sakallı’nın Yaşar Kemal’in eserlerinde ortaya koyduğunu belirttikleri; onun yazarlığının temelini oluşturmasının yanı sıra baş kaldırının, umudun ve direnişin üreticisi konumundaki “mitolojik bilinç” (Kula ve Sakallı, 2003: 230-235) *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*’da da görülmektedir. Mübadele romana yansıtılırken Yaşar Kemal’in mitsel düş süzgecinden geçirilerek kurgulanmıştır. Bu sebeple konuya duyarlı kimi okuyucuların nezdinde roman - edebî bir eserin bu yönde değerlendirilmemesi gerekirken- içerisinde gerçeklikten sapma görülebilir.

Poyraz Musa, hiçbir göçmenin yerleşmeyi istemediği Ada’nın tamamen boş olduğu düşüncesiyle geçmişinden kopmak ve kaçmak (bu kaçış üst anlamda Yezidilerin onu öldürmek istemesinden de kaynaklanır) için oraya yerleşmeye karar vermiştir.

Romanın yan karakterlerinden biri olan Berber Nuri, Mübadele’nin gerçekleşmesinin küçük esnafın hayatını nasıl etkilediğinin tanıklarındandır (Kemal, 2003: 19-22). Berber Nuri, İstanbul’daki berber dükkânında çalışan Rum kalfalarını kaybetmesinin ardından

(İstanbul'daki Rumlar Mübadele'ye tabi tutulmadıkları hâlde yazar, berberin kalfalarını nasıl kaybettiği konusuna açıklık getirmez), Ada'nın yakınındaki kasabaya yerleşmiştir; ancak Rum halkının varlığına özlem duyar. Bu yüzden, dünyanın artık aynı dünya olmadığını düşünmektedir. Bu, ayrıntıda kalan bir örnek olmakla birlikte, romanın gidişatı açısından okuyucuya yol da göstermektedir. Berber ve Poyraz Musa arasındaki diyalog, Rumların Anadolu'yu terk ettikten sonra bıraktıkları izler açısından değerli olduğu kadar da simgeseldir. Berber kendi algı sınırları içerisinde bir değerlendirme yaparak onların gitmesiyle birlikte Anadolu zanaatının eksikliklerinin farkındadır; çünkü bunu yaşayarak görmüştür. Bunun yanında neden gitmek zorunda olduklarını anlayamamaktadır. Eski bir asker olan Musa içinse şu aşamada Rum imgesi farklı algılamalara sahiptir. O, katı bir tutumla geçmişin geçmişte kalabileceği inancındadır; ancak Rumları kendilerinin sürgün ettiğini kabul edecek mertliğe de sahip bir karakterdir. Bu diyalogta Yaşar Kemal'in öbür romanlarında görülen bir unsur belirir: Mevkilerini kötüye kullanarak haksız kazanç sağlayan Mal Müdürü ve Kaymakam gibi mal-mülk edinmiş insanlar da eleştirilir. Osmanlı'nın son zamanlarında bu tür insanların sayısında artış olmuştur; ama bu insanlar, daha önce niteliklerinden bahsettiğimiz gibi Mübadele'den sonra türeyen fırsatçıların timsali niteliğindedir.

Poyraz Musa'nın Tüccar Manolis'in Ada'daki köşküne yerleşmesi ve istediği yaşam biçimini elde edeceği düşüncesini taşıması edebiyat tarihindeki bilinen bir karakterini; İngiltere emperyalizminin simgelerinden biri olan Robinson Crouse imgesinin canlanmasına neden olur (Kemal, 2003: 27, 28).

Yaşar Kemal yalnızca Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Müslümanları değil, Poyraz Musa karakteri vasıtasıyla Kafkaslardan Anadolu'ya gelen göçmenleri de ele alır (Kemal, 2003: 33-48) ki Anadolu göçmen yurdudur; dağılma sürecinde Osmanlı Devleti'nin dört yönünden geçmişini arkada bırakan insanların yeni mekânı olmuştur. Nitekim, ulus olma sürecinde Poyraz Musa ve Çeçen Han'ın son soyu Üzeyir Bey Hazretleri de kimlik değişimine uğramıştır. Bu açıdan bakıldığında roman; yalnızca mübadilleri ele almadığı için Anadolu'ya farklı yollarla gelen başka göçmenlerin köksüzlüğü, dönemin etnik kökeni farklı olan insanlar üzerindeki etkileri, bununla bağlantılı bir şekilde Cumhuriyet'in gelişim safhasındaki toplumsal yapısı hakkında da fikir vermektedir:

“Çarlar bizi Kafkas'dan Çin'e Maçin'e, bütün Orta Asya'ya, Arabistan'a dağıttı. Kölelerimiz Mısır'da Kölemenler Devleti'ni kurdu. Ama gene de yenildik, perişan olduk. Kafkas'ın muhteşem kartalları, cesur

şahinleri, hepimiz kuzgun olduk. Soyumuz çürüdü. Ama gene de başımızı dik tuttuk, kartal başı gibi, şahin başı gibi.” (Kemal, 2003: 34)

Yazar, geriye dönerek Mübadele kararının verildiği günleri aktarır (Kemal, 2003: 49-55). Adalı Rumlar arasında hükûmetlerin kararı doğrultusunda Mübadele edilecekleri haberinin duyulmasıyla oluşan ilk tepkiler kayda değerdir. Onlar, Mübadele fikrine anlam veremezler; çünkü onların nezdinde yurtları, yaşadıkları topraklardır ve kimseye de bir zararları olmamıştır. Bu sebeple Mübadele’yi bir nevi sürgün olarak nitelerler. Ada halkının bu olaya tepkileri ise biraz naif yapıda dokunmuş; kendilerinin “üç bin yıllık geçmişi”nin yanında üstelik de savaş bitmişken neden böyle bir olaya maruz kaldıklarını anlayamamaları ve akabindeki psikolojileri satıhta bırakılmıştır. Bunun yanında Hacı Remzi ve Perikles Karagüloğlu arasında geçen diyalog (Kemal, 2003: 56-60), Rum imgesini olumlarken, aç gözlü ve fırsatçı Türk imgesi yaratır. İki eski dost olan Hacı ve Perikles, duygusal düzlemde eski günlerini yâd eder; ancak Hacı için Türklerde çok değerli olan vefa, dostluk gibi kavramlar geçmişte kalmıştır. Son derece pragmatik bir yaklaşımla Hacı’nın amacı, Perikles’in mallarına bir miktar parayla sahip olabilmektir; nitekim öteki Adalılara da aynı teklifi sunar ki Rumları kendilerinden biri olarak görmeyerek ötekileştirmektedir. Buna mukabil Rumlar için benzer hisler söz konusu değildir. Bir başka diyalog grubunda, ikisi de denizci olan Kadri Usta ile Panosaki Usta arasında geçenler tersi bir minvalde ilerler ki bu ilişkinin içinde vefa ortaya konularak (Kemal, 2003: 66-69) okuyucudan iki topluluk arasındaki bağılılığın alımlanması beklenir.

Yaşar Kemal bu yan karakterler sayesinde Mübadele’nin halk içinde yarattığı tepkileri farklı açılardan ve düşsel bir ortamla aktarmıştır.

Ada halkının geleceği, bir yüzbaşının oraya gelip okuduğu emir metniyle netlik kazanır. Rum halkı değiş tokuşa tabi kılınmalarının nedenini idrak edememektedir. Aralarında Yunanistan’a ilhak etmek isteyen ya da kendini oraya ait hisseden de çıkmaz, oysa bulgularımız içerisinde Rumların kültür değerleri açısından yakın olduğu taraf Yunanlar olarak saptanmıştır.

Mübadele kararının kesinleşmesine karşın Ada halkı, savaş öncesi yaptıkları bir şölen düzenlerler (Kemal, 2003: 76, 77). Bu şölen onların kültürel özelliklerini gösterdiği kadar topraklarına simgesel bir veda niteliğindedir ki Anadolu halkının mitik ritüellerine de gönderme yapar. Göçmen kuşların Ada’ya uğramasıysa metaforik anlamda ele alınabilir; bunlar, onlar için “son kuşlar”dır, kuşların ardı sıra Rumlar da göç edecektir. Kuşlar bir

sonraki yıl aynı mekâna tekrar gelebilme olasılığına sahipken, Rumlar geri dönebilme umuduyla yola çıkmalarına rağmen onların bu dileğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu aşamada Yaşar Kemal'in kalemi romanda farklı bir dünya yaratmıştır.

Biri Türk, biri Rum iki ana karakterden biri olan Vasili Atoynatanoğlu ise bu masalsi adayı terk edememiş; orada saklanmış ve Ada'ya gelen ilk kişiyi de kim olursa olsun öldürmeye yemin etmiştir. Onun için ettiği yemin, aslında Ada'nın 'insan'dan alacağı intikam olmasının yanında, Ada ile kendi kişiliğini özdeşleştirerek aldığı bir karardır. O, Karınca Adası'ndaki öbür Rumların inanç ve umutlarının aksine, bir kez gittikten sonra geri dönebileceklerine de inanmamaktadır:

“O koskoca savaşı duymadınız değil mi? Yanan köyleri, parçalanmış, öldürülen insanları... Bizim adadan bile yirmi bir kişi gitti de Yunan askeri yazılmadı mı? Hiç hükümet gönderdiği insanı geri alır mı? Geri alacaktı da niye gönderdi? Geri geleceklerine bütün ada insanları inandı. İnanmasınlar da ne yapsınlar. İnanmasınlar da adalarından koparılmaya nasıl dayansınlar. Ben mi, ben mi, ben mi nasıl dayanıyorum, ben, ilk adaya çıkan kişiyi babam da olsa öldüreceğim. Belki onlar da beni yakalar öldürürler. Öldürsünler. Siz cehennem olun da gidin...” (Kemal, 2003: 88)

Bu sözler, Vasili'nin ait olduğu yerde kalabilmek adına ölüme dahi meydan okuyuşudur. Bu başkaldırı hem kendisinin hem de Ada'nın geleceğini değiştirecektir. Onun karakter tahlilinde bu baş kaldırıyla birlikte 'sonra'sını hiçlediğini belirtebiliriz. Kanaatimizce amacı, göç etmelerine sebep olan Türkleri cezalandırmak değil, ona ait olanı ondan almaya gelecek ilk kişiyi cezalandırmaktır. Vasili'nin yalnızlığı seçimi aslında cismanî bir durumdur; Ada'nın bir canlı kabul edildiği düşünülünce en çok bağlı olduğu varlığı seçtiği anlaşılır. Her ne kadar tehlikeli bir yalnızlıkta yaşamayı göze almış olsa da ikircikli ruh hâli ona eşlik eder; geçmişte savaşı, ölmüş veya öldürülmüş pek çok insanı görse de insan'sız nasıl yaşayacağı düşüncesi aklını karıştırdığı anda yeminine sarılır. Vasili, romanın zirve noktasına kadar öldürmekle öldürmemek ikilemi içinde kalan bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Onun bu umudu yazarın gerçekte insanoğluna yüklediği umuttur.

Poyraz Musa ile aralarında Poyraz'ın Karınca Adası'na geldiği ilk günden itibaren köşe kapmaca başlar öyle ki Vasili onu öldürmemek için kendine çeşitli bahaneler uydurur. Vasili'nin Ada'da yalnız kalmasıyla Mübadele'nin onun üzerinde bıraktığı izler üzerinde pek durulmaz; silik imgeler olarak bırakılır. Onun iç hesaplaşması daha çok yaşam ve insan olmakla bağlantılıdır. Vasili, her şeye rağmen hayal kurmaktan vazgeçememiştir. Kimi zaman adanın kızlarından biri olan Alikî'yi hayal eder, kimi zaman “öldürme makinası” olan insanın varlığından şüphe duyar, onun sorgulamalarının ardı arkası

kesilmez: Savaş, insanın yarattığı bir yıkımdır, bu yüzden kötülüğün ana kaynağı olan insan denen varlığı öldürebileceğine inanmaktadır.

Vasili'nin insan olma ile Ada'nın insandan intikamını alma ikilemi roman boyunca devam eder. Savaşın bittiği bu ortamda ölüm ve öldürme fikriyle yüzleşmeye çalışması, onun çelişkilerinde başı çeken unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Vasili, kişilikli bir Rum olarak kurgulanmıştır; bunu gösteren örneklerden biri Poyraz Musa'yı uyurken daha kolay olmasına rağmen vuramamasıdır. Onu vuramamasının sebebi, böyle bir ölümün hiç kimse için uygun olmayacağı inancıdır.

Yaşar Kemal yine geriye dönüşler kullanarak Vasili'nin savaşta neler yaşadığını okuyucuya aktarır ki Vasili, düşleriyle savaş anılarının arasında sürekli gidip gelir. Savaş anılarının onun ruhundaki izleri öfkeyle örülü olduğundan Musa'yı öldürme isteği kaybolduğu anda, hatıraları sayesinde dirilebilmektedir. Vasili aracılığıyla yazar, hem kendisinin savaşlar sonucu meydana gelen kıyımlar hakkındaki fikirlerini iletebilmekte hem de okurun Vasili'ye sempati duymasını sağlayabilmektedir. Onun içinde bulunduğu koşullar, kurgu itibarıyla Poyraz Musa'yı öldürme isteğine karşın olumsuz bir yargıyla karşılanmayabilir. İnsan olana duyduğu öfkeye, yeminine karşın onda Anadolu insanının misafirperverliğinden de izler görülebilir, şöyle ki Ada'ya uğrama ihtimali olan tekneleri karşılayıp, teknedekilere şarap sunmayı bile düşünür (Kemal, 2003: 126).

Vasili, Yaşar Kemal'in yarattığı öteki bazı karakterler gibi doğaya aittir. Yalnızlığına ve çaresiz durumuna karşın, doğayla tek başına baş edebilmenin ötesinde tabiat sayesinde hayatta kalabilmektedir. O, Mübadele'den sonra mutluluğu Nazım Hikmet'in şiirlerinde olduğu gibi yaşadığına sevindiği anlarda (Kemal, 2003: 131) tadabilmektedir.

Oldukça canlı bir karakter olarak çizilen Vasili'nin Poyraz'ı savaştaki acımasız yüzbaşıyla özdeşleştirerek kötü anılarını onun kişiliğine transfer etmesi, ona duyduğu nefreti tetikler. Savaş anıları ve yüzbaşının farklı etnik kökünde insanlara uyguladığı / uygulattığı kıyımlar, Vasili'nin de bir yanının donuklaşp, acımasızlaşmasına sebep olmuştur; ancak gerçek kişiliği bu yalnız Rum gencinin ikilemini ortaya koyar. Onun bu ikilemleri, insanlıktan hâlâ çık-a-madığı gibi olumlu bir imgeyi daha da belirginleştirmektedir.

Poyraz Musa'nın Vasili karşısında ilk gerçek değişim noktası, Hıristiyan mezarlığında ölümler için dua okuduğu andır (Kemal, 2003: 145). Yazar tarafından sebebi açıklanmayan

bu eylem, eski bir askerin ‘günah çıkarması’ olarak değerlendirilebilir, keza roman içerisinde Poyraz Musa ile ilgili tasvir edilen en olumlu imgelerden biridir. Bu durumu olumlu olarak ele almamızın sebebi; olayların genelde Vasili’nin bilincinden geçerek okuyucuya aktarılmasıdır.

Vasili’nin anılarında asker sadece askerdir. Askerler için emir alan kişiler imgesi oluşturulmuştur ki savaş esnasında askerlerin ne Rum ne de Türk olması önemlidir:

“‘Ateş, ateş, ateş’ diye bağırdı ve asker ateş etti. Bir uyurgezerdi asker, ne yaptığını bilmeden çocukların, kadınların, yaşlıların üstüne ateş ediyorlar, vurulan vurulup düşüyor...” (Kemal, 2003: 147)

Vasili’nin yaşamak zorunda kaldığı bu kaçaklık hâli, onun açısından aidiyetin bozulması olarak değerlendirilebilir ki o, doğduğundan beri yaşadığı toprağına yabancılaşmaya karşı direnmektedir.

Tabiatın Ada’ya sığınan Poyraz Musa üzerindeki değiştirici etkisi, Vasili’nin anlatımından gözlemlenebilir. Kastedilen değişim bir süre sonra Vasili ve Poyraz Musa arasında uzak bir birlikteliğe dönüşerek Vasili’nin öldürmekten sürekli olarak vazgeçmesine neden olur. Adalı Vasili için onunla aynı mekânı paylaşan bir insan’ın varlığı içten içe sevinç kaynağı olabilmektedir. Bu sayede o, kişiliğinin özülle okurun gözünde daha çok yükselir.

İkisinin ters açılardan ortak yönleri; Vasili’nin geleceğine, Poyraz Musa’nın ise geçmişine sahip olmamayı seçmesi şeklinde tecelli eder. Onları bir araya getiren Yaşar Kemal’in mit / düş dünyasıdır.

Bu birlikteliğin okurun dünyadan beklentisine karşılık gelebileceği ve bunu ancak bir sanat eserinin sağlayabileceği kanaatindeyiz.

Poyraz Musa ile girdiği diyalogdan başka bir yan karakter olan Ali Osman adlı bir reisin Mübadele hakkındaki görüşlerini öğreniriz (Kemal, 2003: 158); Ali Osman Reis, Rumların evlerini terk ettikleri günü, onları nasıl uğurladıklarını anlatır. Bu sahneler tarih metinlerinden oldukça farklı çizilmiştir; çünkü Rumlar çok zor şartlarda Anadolu’dan ayrılmıştır. Buna karşın romanda Türkler, Rumları kederli ve onları sahiplenen bir ruh hâli içerisinde uğurlarlar. Bunlar, kurmaca dünyasına ait tasvirler, Yaşar Kemal’in okurda bırakmak istediği izlenimlerdir.

Poyraz Musa varlığını hissettiği Vasili’yi tıpkı onun düşüncelerindeki gibi öldürmeye karar vermiş (Kemal, 2003: 168); korkuları onu böyle bir eyleme yönlendirmiştir.

Ada'ya mübadil olarak gelen ilk kişi bir karakterden daha çok, tip özellikleri de gösteren Ali Paşa Selim Bey'dir.²⁴ Ali Paşa, diğer karakterlerin aksine Ada'dan hoşnut değildir; çünkü Karınca Adası ona âdeta bir hapishaneyi ifade eder (Kemal, 2003: 184). Kendi isteğinin dışında bir mekânda yaşamak zorunda bırakılması, onu öfkelenirerek özgürlüğünün elinden alınmış olduğu hissini verir. Yunanistan'dayken varlıklı bir kişi olan Paşa için yeniden başlayıp; alıştığı yaşam biçimini geride bırakmak zorunda olmak öfkesinin başlıca nedeni olsa da o, kederli bir hâlet-i ruhiye içerisinde de değildir. Değişen politik koşullara da sabit karakter yapısı yüzünden ayak uyduramaz; Türkiye'yi hâlâ Osmanlı olarak adlandırması bu yönüne örnek teşkil eder. Osmanlı onun nezdinde olumsuz bir imgeye sahiptir (Kemal, 2003: 189, 191); bu yüzden ona karşı güven duygusunu yitirmiştir; çünkü Osmanlı acımasızdır.

Ali Paşa'nın sahip olduğu tapu ve benzeri belgeler bürokratik yapının içerisinde yitip gitmiştir. Yunanistan'da sahip olduğu mallar, Yunanistan Hükûmeti tarafından elinden alındığı gibi Türkiye'de de mallarının 'mübadil'ini alamamıştır. Ali Paşa, romanda Türkiye'de imar ve iskândaki hatalar sonucu mağdur olan mübadilleri temsil ederken, devleti temsil eden Poyraz Musa için Mübadele onların iyiliği düşünülerek gerçekleştirilmiştir (Kemal, 2003: 191).

Ada, sebepleri farklı olsa da bu iki göçmen için farklı anlamlar uyandırır: Ali Paşa için onun ölümüne sebep olabilecek bir zorunluluğun mekânı iken, Poyraz Musa için dirilişini sağlayıp kök salabileceği bir yerdir. Oysa Ali Paşa'nın vatan bilinci Yunanistan'a aittir (Kemal, 2003: 193).

Poyraz Musa, kendine yeni bir dünya yaratmak ve yaşayabilmek için sığındığı bu kara parçasında kendi hayatını olduğu kadar insanın tümel varlığını da zamanla sorgular:

"... Biz, dedi, biz niçin uğunan bir hızla koşuyoruz, bu kadar öldürücü, aşağılayıcı, bu kadar utandırıcı korkulara dayanarak da üstelik, biz nereye, niçin gidiyoruz?.." (Kemal, 2003: 199)

Mübadele'nin gerçekleşmesi onun bu düşüncelere sevk olmasını tam anlamıyla sağlamamıştır; ama son damla olmuştur. İnsanlığın geleceğinin yönünü tamamen değiştiren savaşlar ve kendisinin de geçmişte bu savaşların bir aracı durumuna gelmesi, insanlığın nereye doğru gittiği problematiğiyle onun kafasını bulandırmış, kafası karışıkça da bedenini fizikî bir huzur kaplamıştır. O, doğayla bütünleştikçe okuyucunun zihnindeki

²⁴ Anadolu'ya göç eden mübadillerin önemli dil sorunları yaşamalarına karşın, Paşa romanda Türkçe konuşabilmektedir.

imgesi de değişime uğramaya başlar. Bu bütünleşmeye de Karınca Adası'nın cennet gibi tasvir edilen varlığı sebep olmaktadır

Ada'ya yerleşmek için gelen üçüncü kişi mesleği baytarlık olan Cemil'dir (Kemal, 2003: 200-203). Rumlardan kalan evlerin halka dağıtılırken Cemil'e de Karınca Adası tavsiye edilmiştir; ancak ironik bir durum da beraberinde ortaya çıkmıştır. Balıklardan başka doğru düzgün hayvanın yaşamadığı Ada'da baytarın meslekî açıdan yapabileceği pek bir şey yoktur. Yaşar Kemal, Cemil ve Ali Paşa aracılığıyla dönemin yanlış uygulamalarını alttan alta eleştirmiştir.

Yaşar Kemal'in diğer romanlarında da görülen çeteler, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*'da Hançerli Efe olarak kişilik bulur. Hançerli Efe, Köroğlu destanlarından bir parça gibidir; Yunan'a karşı başka çetelerle birlik olup savaşmış, zenginlerden aldıklarını fakirlere vermiştir (Kemal, 2003: 212, 213).

Vasili ve Poyraz Musa'nın dışındaki karakterler birer birer sahneye çıktıktan sonra çekilirler. Ada onların ait olabileği bir yer değildir; ancak Musa ve Vasili'nin hayatlarını kesiştirir. Bir Rum ve bir Türk'ün yaşamlarında yeniden birlikte olma şansı Ada sayesinde doğmuştur. Daha doğru bir ifadeyle, Yaşar Kemal'in kurmaca evreninin tasarımı bu yöndedir.

Mübadele Sözleşmesi'nin maddelerinde göçe tabi tutulan halkların hükümetlerin izni olmadığı sürece geri dönemeyeceği açık bir şekilde belirtilmiştir; ancak romanda Lena Papazoğlu adlı yaşlı bir kadın göç kafilesinin arasından kaçarak Karınca Adası'na geri dönebilme hayalini gerçekleştirir (Kemal, 2003: 220, 221). Oğullarını savaşa göndermiş olan ve onların bir gün döneceği umuduyla yaşayan Lena'da; Anadolu kadınına yakıştırılan fedakâr, çocuklarını hayatının ana ereği hâline getirmiş anne imgesi gözlemlenir.

Poyraz Musa ile Vasili arasındaki ilişkinin dönüm noktasını Poyraz'ın bir gün denizde kayığıyla açılmışken fırtınaya yakalanması oluşturur. Vasili, kayığı alabora olan Musa'yı tüm çelişkilerine karşın yüreği elvermediğinden boğulmaktan kurtarır (Kemal, 2003: 229, 230). Vasili insanoğlunun çelişkili yanıdır; ama ikilemlerinin sonunda kendi özüne ait olanı seçer. Bu seçim Yaşar Kemal'in insanlık adına yaptığı bir seçimdir. Türkler üzerinde oluşturulan imgelerden biri olan misafirperverlik, Poyraz'ın kurtuluşuyla Vasili ve Lena karakterlerinin kişiliğinde ortaya çıkar ki Vasili'de misafirperverliğin izleri daha önceden

verilmiştir. Böylece Türklerle eş davranışlara sahip oldukları gösterilir, nitekim onlar da Anadolu'nun bir parçasıdır.

Kitapta bu aşamadan sonra anlatılanlar Poyraz Musa'nın geçmişiyle; nasıl savaştığı ve Yezidileri, Bedevileri nasıl öldürdüğü, Arap Emiri'nin onu kurtarışı gibi anılarıyla ilintilidir. Bu aktarımları Mübadele konusundan sapıldığı için değerlendirmeye tabi tutmayacağız. Bunun yanında Mübadele'den önce dünyanın sürüklendiği kaosu yansıtmaya açısından bu ayrıntılar önemlidir ki romanın ismi bu Emir'in ağıt gibi söylediği sözcüklerde dile gelmiştir. Kürt, Arap, Yezidi, Çerkez, Rum, Yunan, Fransız ve bunun gibi etnik kökenleri ne olursa olsun insanlar birbirlerini öldürmüştür. Yaşar Kemal, romanında yaptığı kırılmayla savaşı salt Türk ve Yunan arasında bırakmamış; masumiyetini çok uzun zaman önce kaybeden insanoğlu imgesini perçinlemiştir. Bunu yaparken de tek taraflı bir bakış açısıyla değil, insanı ve insanî değerleri göz önüne alarak kişilerini ve kurgusunu oluşturmuştur.

Yaşar Kemal, yazın anlayışıyla bütünleşen masal, halk hikâyeleri, destan, mit gibi türlerin etkisini ve bunları klasik roman kurgusuyla harmanlayarak aktarma yöntemini Mübadele'yi ele aldığı bu romanda da kullanmıştır. Vasili, Poyraz Musa, Lena ve diğerleri yazarın dünyadan ve okurun da yazardan beklediği şekilde vücut bulmuştur. Kimi zaman Mübadele'den uzaklaşıp o dönemde yaşanan savaşlar ve başka halklar üzerindeki etkilerini de düş imbiğinden geçirerek aktarmıştır. Kullandığı bu yöntemler beraberinde konudan sapmaları, farklı düş dünyalarını beraberinde getirir; ancak işte tam da bu aşamada roman için “düştüğü yerden kalktığı” ifadesini kullanabiliriz.

Yaşar Kemal'in roman karakterleri hakkında oluşturulan imgeler açısından Sabâ Altınsay ve Ahmet Yorulmaz'dan ayrıldığı noktalardan biri de Rum imgesini daha olumlu kurgulamasıdır. Buradan yola çıkarak Türk karakterlerin olumsuz yönlerinin Rum karakterlere oranla daha fazla ön plana çıkarıldığını iddia edebiliriz.

Yaşar Kemal'in yazın evreni hakkında çeşitli deneyimlere sahip okuyucular için onun bu romanı yadırgatıcı öğeler içermez. O, düşlediği dünyayı kendine has üslubuyla yazmıştır.

6.2 Sabâ Altınsay'ın *Kritimü - Girit'im Benim* adlı Romanı

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıhtımda kalanlar bu seyâhatten elemli,
Günlerce siyâh ufka bakar gözleri nemli,
Bîçâre gönüller! Ne giden son gemidir bu!
Hicranlı hayatın ne de son mâtemidir bu!
Dünyâda sevilmiş ve seven nâfile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden. (Yahya Kemal, Sessiz Gemi)

Mübadele'nin Türk Edebiyatı'na yansımaları bağlamında seçtiğimiz kitaplardan diğeri Sabâ Altınsay'ın "*Kritimu - Girit'im Benim*" (2004) adlı romanıdır. Bu roman öncelikle yazarın ilk eseri olma özelliğini taşır.

6.2.1 Özet

Sabâ Altınsay, otobiyografik özellikler taşıyan romanında Girit'ten Mübadele sonucu göç eden bir aileyi ve onların bu süreç içerisindeki ilişkilerini konu edinmiştir. *Kritimu*'da zamansal bakımdan 1890'lı yılların sonundan Mübadele kararının alınmasıyla beraber Anadolu'ya gelişlerine kadar geçen süre aktarılır.

1830'lardan beri devam eden ayaklanmalarla oldukça huzursuz yaşayan Rum ve Müslüman Giritlilerin hayatı Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya adına adanın idaresini ellerine aldıklarına dair gelen bildiriyle daha da farklı bir sürecin içine girmeye başlar. Hem Rumlar hem de Türkler bu olaya ortak tepkiler duyar; herkes kızgın ve üzgün bir şekilde olacakları beklemektedir. Dönemin kötü koşullarına rağmen halk, Hüseyin Aziz Bey'in *Ümit* adlı gazetesinden devletlerarasındaki ilişkileri, İstanbul'dan haberleri öğrenebilmektedir.

Altınsay, olayların merkezine kuyumcu İbrahim ve ailesini yerleştirmiştir. Onlar, bildirinin gelmesiyle hayatları iyice zorlaşmasına rağmen, günlük yaşamlarına (çeşitli seremoni ve kutlamalar da dâhil olmak üzere) ve Hıristiyan komşularıyla her türlü alış verişe devam etmeye çalışırlar. Özellikle Hrisula aracılığıyla da Hıristiyan kültürü ve komşularıyla olan diyalogları yansıtılır. Hrisula'yla romanın diğeri bir önemli karakteri Cemile'nin dostlukları, Cemile'yle İbrahim'in düğününden sonra da devam eder. Bunun yanında Hrisula'nın kocası Meletyos'la İbrahim'in ilişkisi, düğünde oynadıkları Hora'da simgelandığı gibi daha keskin, erkeksi ve tehlikelidir. Bunlar yaşanırken Girit'te isyanlar giderek artar; halk, başına gelecekleri kapı arkalarında tartışıp konuşarak beklemeye

devam ederken Hıristiyanlar içinde de Yunanistan'a iltihak etmeyi isteyenlerin sayısı giderek artmaktadır.

Cemile'nin, kızları Azize'yi doğururken ölmesi, yakın çevresindekilerin sayısının giderek eksilmesi İbrahim'in iç dünyasını derinden etkiler. Ona paralel olarak kocası bir ayaklanmada öldürülen Hrisula da evine kapanmış, dünyayla olan bağlarını neredeyse kopartmıştır.

Girit Milli Meclisi'nde de dengeler bozulmuş; Hıristiyan üyeler ağırlıklarını koymuşlardır. Karısının ölümünün üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra İbrahim, Yüzbaşı Mersin'in kızı Fatma'yla evlenir; ancak bu evlilik, Fatma'nın İbrahim'e bağlanmasından çok, Azize ile arasında bağlar oluşmasına sebebiyet verir. Altınsay, roman boyunca hem kişilerin iç çatışmalarına yer verir hem de romanın fonda savaşın izleri yer alır.

İbrahim, camide bir gün mevlit dinlerlerken kısırılmaları sonucu çıkan kavgada bir yakınını daha; dostu Piçiriko'yu kaybeder. Beraberinde Osmanlı'nın Girit'i verdiğini açıklamasından sonra hem Müslümanların hem de onlara yakın Hıristiyanların hayatı çeteler yüzünden daha da çekilmez bir hâle gelir.

Mübadele haberini ilk olarak Anadolu'ya savaşmak için giden Doktor Ragıp Bey'in mektubundan alırlar ve 'toprakları'ndan koparılmak onların acılarının sadece derinleşmesine neden olur.

Roman, Çanakkale'ye gidecek gemiye binmeleriyle sona erer.

6.2.2 Sabâ Altınsay ve *Kritimu* - *Girit'im Benim* Hakkında Ön Değerlendirmeler

Mübadele bir aileden gelen Sabâ Altınsay, *Kritimu*'da (Altınsay, 2004) özyaşamöyküsel bir anlatı tekniğiyle Mübadele'yi ele almıştır. Altınsay'ın bir mübadele olmasının onu Mübadele'yi konu alan bir roman yazmaya iten başlıca sebeplerden biri olarak öne çıktığını görmekteyiz.

Yazar kendi ifadesinde bu roman için uzun bir zaman dilimini kapsayan araştırmalar yaptığını dile getirir; fakat *Kritimu* belgesel roman niteliklerini taşımaz, olaylar kurmacaya yedirilerek aktarılır. Altınsay, romanında klasik gerçekçi yazın anlayışına bağlı kalarak kurgusunu oluşturmuştur.

Altınsay'ın edebî duyarlılığının kökleri, Çehov, D. H. Lawrence gibi dünya edebiyatının önemli yazarlarından beslenir. Onların edebiyata yaklaşımlarını kendi sanatına yansıtmıştır.

Altınsay'ın kurguladığı öykü için aynı anda hem toprağına tutunmaya çalışan insanları hem de bu topraklarda bağımsızlık savaşı veren insanları anlattığı yargısı (Akdemir, 2004: 5), onun Mübadele'yi değerlendirişini hakkında verdiği bir ipucudur. Yazara göre Mübadele, her iki tarafın da yoğun acı çekerek ödediğı bir “bedel” olması sebebiyle, romanında haklıyı haksızı aradığı bir tartışmanın içine girmemiştir. Bunun yanında anlatısında yarattığı ana karakterler aslında kendi dedesi ve babaannesidir (Sabâ Altınsay, söyleşi Feridun Andaç, Ocak 2005: 20). Bu “karşılıklılık” hâli, yazarın kurgudaki temel fikri hareket noktasıdır.

Sabâ Altınsay henüz ilk romanını yazmış olmasına karşın, uzun yazma deneyimleri ardından yazıldığı anlaşılan bir metin oluşturmuştur; nitekim kendi dili ve üslubunu yarattığını iddia etmek kanaatimizce yerinde bir değerlendirmedir.

Altınsay da tıpkı Yaşar Kemal gibi uzam olarak bir adayı anlatmaktadır; fakat bu benzerliğin yanında *Kritimu*, mitik unsurlarla kaplanmış düşsel bir evrende / uzamda işlenmemiştir.

Bu roman söylenebilecek ifadelerden biri Altınsay'ın kendisine aittir: Onun kendi ifadesiyle “*Kritimu Girit'in romanıdır*” (Sabâ Altınsay, söyleşi Feridun Andaç, Ocak 2005: 22).

6.2.3 Mübadele'nin *Kritimu - Girit'im Benim'e* Yansımasının Analizi

Kritimu, analiz ettiğimiz romanlar içinde yayım tarihi en geç olanıdır (Altınsay, 2004). Roman 1890'ların sonundan, Mübadele kararının verilmesinin ardından halkın Türkiye'ye gelmek için yollara düşmesine kadar geçen zaman dilimini kapsar.

Yazar romanını her ne kadar uzun bir sürede yazmış olsa da eserin yazılış zamanı, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin geçiş aşamasının da ötesinde olumlu bir minvalde ilerleyip, karşılıklı diyalogun gelişmeye başladığı bir döneme tekabül eder. Roman, Altınsay'ın kendi kimliğini ve aidiyetini sorguladığı sürecin bir ürünüdür. Yazar, anlatısının oluşum sürecinde kendi anılarından da beslenmiştir. ‘Girit'in romanı’, aynı zamanda onu estetize eden ikilem, araştırma, his dalgalanmaları ve uzun düşünce

saatlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Altınsay'ın Yunan Edebiyatı'nda kendisine yol gösterici olarak seçtiği yazar Kazancakis'tir; ancak onunla izledikleri yolun bir yerden sonra ayrılmasında, iki ülkenin diyalog çizgisinin karşılıklı olarak son yıllarda evrilmesi etkili olmuş olabilir.

Roman bu açıdan ele alındığında Altınsay'ın Mübadele olgusunu alımlama biçiminin son zamanlarda oluşan dizge farklılaşmasının etkilerini taşıdığı saptanabilir. Tek taraflı değerler sisteminin anlamlandırmayı mümkün kılmadığının farkındalığı metne nüfuz etmiştir. Nasıl ki yazar, Kazancakis'ten (onunla beraber başka yazarlardan da) farklı olarak romanla arasına mesafe koyup, dışarıdan bakabilen bir bakış açısını tercih ettiğini dile getirir (Sabâ Altınsay, söyleşi Feridun Andaç, Ocak 2005: 21). Bu açıdan *kendi hayatından çıkararak* kurgusunu oluşturması, “öteki” olanı da romanın genelinde nesnel açıdan değerlendirebilmesini, roman sanatı sınırları içerisinde kalmak koşuluyla olanaklı kılmıştır.

Yazara göre Mübadele'nin gerçekleşmesi için tek başına yeterli olabilecek bir coğrafya olan Girit, yalnızca bir ada olmaktan öte bir yerdir. O da Karınca Adası gibi canlı bir varlıktır; bir insan gibi nefes alır, üzülür, acıları ve sevinçleri vardır (Sabâ Altınsay, söyleşi Feridun Andaç, Ocak 2005: 20). İbrahim romanda neyi temsil ediyorsa Girit de aslında odur; İbrahim'le Girit birbirlerine aittirler.

6.2.3.1 Mübadele'nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi

Altınsay, *Kritimu*'nun daha ilk cümlesiyle okuyucuya içine dâhil olacağı roman hakkında ipucu verir. Böylece yazarın birlik olmaya verdiği önemi, alguları açık okuyucular da kavrayacaktır. Bahsedilen cümledeki birliktelik, hem dilde hem de şehirde doğmaktadır. Yunanca ad verilmiş bir meydanda Osmanlıca isim verilmiş bir cami o tarihlerde birlikte var olabilmektedir:

“El kadar kâğıt, Splantsia Meydanı'ndaki Hünkâr Camisi'nin avlusundan havalandı...” (Altınsay, 2004: 7)

Adanın idaresinin Osmanlılardan alındığını ilan eden bir bildirinin romanın ana karakteri olan İbrahim'e ulaşması, Girit ve İbrahim'in geleceğine dair bir nişan olarak kabul edilebilir (Altınsay, 2004: 13, 14). Tarihî açıdan bildirinin içeriği gerçekleri temsil ettiğinden, okuyucu adına içine gireceği kurmaca dünyanın hakikat değeri taşıdığını ifade eden bir simge niteliği taşır. Girit'in kendileri için artık aynı Girit olamayacağını resmi olarak da deklare edilmesinden sonra Hanya'da Müslüman ya da Hristiyan olsun aynı

yerde ticaret yapan komşuların sessiz ve kederli bekleyişi, meydandaki kalabalığın kaotik haykırışına dönüşür. Yazar, 1890'ların sonuna tekabül eden yıllarda okuyucunun zihninde Müslümanlarla Hıristiyanların yaşanan olaylar karşısında aynı tepkimeleri gösterebildikleri şeklinde ortak bir imge yaratmıştır. Böyle bir imgenin yanı başında 19. yüzyılın her iki taraf açısından da kanlı bir dönem olduğu altı özellikle çizilen bir ayrıntıdır (Altınsay, 2004: 24).

Bektaşî mezhebine mensup olan Abdala Musa'nın kahvesi, hangi dine mensup olursa olsun çeşitli sınıfların statülerinin eşitlendiği, erkeklerin birbirleriyle kaynaşarak sosyalleştiği sembolik bir mekândır. Bu özelliğinin yanında algılanabilecek diğer bir anlam da Tasavvuf kültürünün ayırım gözetmeden tüm insanlara kucak açması gibi unsurları, alt katmanda Musa'nın kahvesine yüklenir. Bu sayede kahvehanenin bir nevi dergâh işlevini gördüğü de ileri sürülebilir.

“Göç sadece gidene değil, kalanı da peşinden sürüklüyordu.” (Altınsay, 2004: 29, 30)

Yukarıda alıntılanan cümle gösterir ki göç bir kez gerçekleşti mi -söz konusu Mübadele gibi zorunlu bir takassa- ne orada kalan Hıristiyanlar ne de göç eden Müslümanlar için dünyanın artık aynı dünya olması pek mümkün değildir. Sözlü ve yazılı kaynaklar da gerçek hayatta buna benzer durumların yaşandığını, halkların bir daha eski günlerine dönemediğini aktarır.

İbrahim'in annesi Azize Hanım kendi hâlinde, sıradan bir kadın olmasına rağmen hepsi *bir olan* Giritlilerin başına gelen bu olayları sorgulayabilecek psikolojik yetiye sahiptir. Onun inancına göre, komşuluk ilişkisi içerisinde Hıristiyanlarla Müslümanlar ortak bir kültür oluşturmuşlardır (Altınsay, 2004. 39). Bu ortak kültürün daha çok komşuluk içerisinde kurulduğu görülür; ancak Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında karşı cinslerin sevgili ya da evlilik ilişkisi bazında bir birlikteliği yoktur. Altınsay'dan farklı olarak Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*'nda iki dinin mensupları arasındaki ilişkileri farklı düzlemlere taşımıştır.

İki halk arasındaki ortak kültür verilerinin uygulamalarının yanında, Girit'te tehlikeler giderek arttığı için günlük hayata ve alışkanlıklara devam etmek de zorlaşmaktadır. “Ortaklık” ister istemez parçalanır; dinsel gruplar kendi içinde daha kapalı bir yapıya bürünür. İbrahim ve dostu Piçiriko'nun avlanmaya çıktıklarında saldırıya uğramaları sonucu İbrahim'in yaralanması, bu değişimin somut bir örneğini teşkil eder (Altınsay,

2004: 50-58). Romanda zaman geçtikçe halkın yaşamında olumsuz yönde seyreden değişimlerin yansıtılması, bugünün koşullarıyla okuyucunun Mübadele olgusunu neden-sonuç ilişkisi içerisinde anlamlandırabilmesini sağlar.

İbrahimlerin Hıristiyan koşusu Hrisula, bir yan karakter olmasının yanında roman içerisinde özellikle Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki koşuluk ilişkilerini göstermesi açısından önemli bir işleve sahiptir. Altınsay, Hrisula aracılığıyla Hıristiyan kültürünü de yansıtılmaktadır; nitekim Hrisula, manalı bir şekilde Paskalya'nın hemen öncesine denk gelen zamanda romanda sahneye çıkmıştır (Altınsay, 2004: 59). Hrisula ve İbrahim'in karısı Cemile'nin arkadaşlıkları, farklı dinleri benimsemiş kadınların nasıl anlaşabildiklerini gösterir. Hrisula her şeyini Müslümanlarla paylaşabilen birisidir. İnsanlarla kurduğu iletişimde etken bir rolünün olmasının yanında, dengeleyici yapısı da Hıristiyan imgesinin zilişi açısından önemlidir. Hrisula'nın olumlu kişilik özellikleriyle 'gerçek Hıristiyanlar'ı temsil ettiği belirtilebilir. Yazar, Hrisula'yı anlatıcı olarak kullanıp, kocası Meletyos'a benzer şekilde öbür Giritli erkeklerin de dinleri ne olursa olsun ev içinde ve dışındaki karakterleri farklı olsa dahi aslında aynı mizaca sahip olduklarına işaret eder. Yazar, Hrisula'nın inanç sistemine olumlu yaklaşır; bu sayede yan karakterlerini dengeleyip, onlara olan uzaklığını koruyabilir (Altınsay, 2004: 63, 64).

Metropolit'in kilisede halka verdiği vaazda Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını salık veren imaları, dönemin kilise faaliyetleri ve din olgusunun insanlar üzerindeki yaptırım gücü hakkında imgesel biçimde kaleme aktarılan bir veridir (Altınsay, 2004: 67, 68).

Hıristiyan ve Müslümanların kendi dinleri için önemli günleri, bayramları *tekiyle* paylaşması, Girit'in çeşitli gler tarafından bozulmadan önceki sosyal yapısını anımsatmakla beraber, tükenmeye yüz tutmuş olan bir yaşantı biçimi de okuyucuya sunulur. Her iki halk da bu günlerde kadın-erkek birlikte eğlenerek karşılıklı olarak birbirlerinin kültürüne uyum sağlayabilmenin yolunu zaten kendileri bulmuşlardır.

İnsanların birbirleriyle kurdukları iletişimde kullandıkları ortak kodlardan biri de danstır. İbrahim'in kendi düğününde Meletyos'la oynadığı hora sadece figürlerden ibaret değildir (Altınsay, 2004: 75-77). ˆdeta bir kapışmayı andıran ve bıçakların havada onlarla birlikte raks ettiği bu dansta iki erkek birbirleriyle aynı dili konuşur. Onlarla beraber dans eden bıçaklar da gelecekteki tehlike içeren kötü günlerin habercisi gibidir.

Bu aşamaya kadar romanda Doktor Ragıp Bey ve Ümit Gazetesi'nin sahibi Hüseyin Aziz Bey de dâhil olmak üzere çoğu karakterde görülen ortak nokta, insanlığın bilinmeyen bir tarihinden kalmış olan 'iyilik' vasıflarıdır. Dolayısıyla bu vasıflar aracılığıyla okurun bilincinde tüm karakterler için benzer olumlu imgeler oluşabilir. Romanın bu aşamasında Meletyos'un bu meleklik payesini en fazla aşan karakter olduğu belirtilebilir. İbrahim'de de Meletyos'la dans ederken ortaya çıkan hırs, nefret, kızgınlık gibi yine insana ait olan; ancak olumsuz diye tabir edilen duygulardan bazıları görülür.

Dönemin siyasi gelişmeleri Ümit Gazetesi aracılığıyla aktarılır. Ragıp Bey ve Aziz Bey arasında geçen diyaloglar, romanda gerçekleri yansıtır. Yabancıların Abdülhamit'i oyalama taktikleri, Prens Yeorgios'un planları ve Girit'in sürüklendiği yol da bu gerçeklerin içinde yer almaktadır (Altınsay, 2004: 90). Reel hayatla örtüşen bu olaylar, okuyucunun Mübadele gerçekleşmeden önceki dönemi tasavvur edebilmesini sağlar.

Yazar, asıl sorusunu da bu karakterler arasında geçen diyalog içinde sorar: 'Giritli Hıristiyanlar hürriyetleri için savaşsalar bile Girit toprağının kime ait olduğu belli olmadığı için kim daha çok Giritlidir?'

Daha önceki aşamalarda açıkladığımız gibi Girit de Anadolu gibi farklı farklı ülkelerin hâkimiyeti altına girmiş olduğu için, kimin ne kadar Giritli olacağına nesnel anlamda karar vermek zordur. Bu yüzden herkes, kendi inançları doğrultusunda cevapları bulmaya ve yaşananları anlamlandırmaya çalışmaktadır. Oysa Girit halkının yaşadıkları, uzun vadeli planların bir sonucudur. Altınsay'ın romanında kurduğu âlemde de ister Müslüman, ister Hıristiyan olsun herkes kendi payına düşeni yaşamış, maddi / manevi eksilmiştir. Tüm bunların yaşanmasının başlıca sebebi, Ragıp Bey'in söylediği gibi Osmanlı'nın içindeki ulusların sırasıyla bağımsızlıklarını ilan etmeleridir (Altınsay, 2004: 92). Halkın isyanını tetikleyen başka bir unsur da bilhassa İngiliz ve İtalyan medyasıdır. Bu medyalar, hükûmet politikalarıyla eşgüdümlü olarak çalışmaktadırlar (Altınsay, 2004: 94). Sabâ Altınsay, entelektüel seviyesi yüksek kişiler aracılığıyla iki tarafı da suçlamadan, mesafesini koruyarak tarihî gerçekleri bu şekilde açıklama yoluna gitmiştir. Böylece Mübadele'yi hazırlayan sebepler sistematik bir biçimde satır aralarında aktarılmış; ancak taraf tutulmamıştır.

İbrahim'in roman içindeki ilk dönüşümü, karısı Cemile'nin kızları Azize'yi doğururken ölmesi üzerine gerçekleşir (Altınsay, 2004: 102, 103). Cemile'nin ölümü, İbrahim'in

ruhunu âdeta kendi denizinde boğarken; bu olay, onun ilk cinnetini geçirmesine neden olur.

Bir gün İbrahim, babası, kızı ve Piçiriko birlikte Seriso adlı pek kimsenin yaşamadığı bir yerleşim birimine giderler (Altınsay, 2004: 116). Buradaki bir kilisede Yunanistan'a iltihak etme konusunda yavaş hareket eden Prens'e karşı silahlanmaları için Venizelos tarafından ateşli bir vaaz verilmektedir. Yıllar geçtikçe Hıristiyan halk içindeki hareketlenmenin arttığı, kilisede toplanan bu kalabalıktan anlaşılmaktadır. Hrisula'nın kocası Meletyos da onların arasındadır. Altınsay'ın Hıristiyan karakterlerinde kurguladığı olumlu imgede meydana gelmeye başlayan değişiklikler bu sahnelerde yoğunlukla gözlemlenebilir. Hıristiyan halk, kışkırtmalar yüzünden silahlanmakta ve zaman ilerledikçe Girit, yaşanması daha tehlikeli bir yer hâline gelmektedir. Altınsay, zamanın ilerlemesini Azize'nin büyümesiyle sağlarken öteki Müslüman karakterlerde bu aşamada herhangi bir değişim pek gözlemlenmez. İbrahim, karısının ölümüyle daha derin bir karaktere dönüşse de Hıristiyanlara yaklaşımında veya onlar hakkındaki fikirleri konusunda bir değişim olmadığı gibi, bu olaylara anlam da veremez. Kimin kime düşman olduğu konusunda onun kafasının karışık olması, yazarın iç sesi olarak nitelenebilir. Hanya'nın kuyumcusu İbrahim, bu düşüncelerinin aksinde farklı farklı taşların bir arada olduğu Aleksandr adı verilen bir mücevheri tıpkı farklı kültürlerin birlikte yaşasığı Girit'i işliyormuş gibi işler (Altınsay, 2004: 131).

Yıllar önce İbrahim ile Meletyos'un horada kapışmasının buradan sonra devamı gelir; Meletyos'un sert mizacına farklı hisler de eklenmiştir. Meletyos, İbrahim'i eskiden olduğu gibi misafirperverliğini gösterip evinde ağırlasa da artık, Müslümanlarla ortak bir yaşam fikrinden uzaklaşmaktadır (Altınsay, 2004: 134). Seriso'daki bir kilisede toplanmış Hıristiyanları temsil eden Meletyos için, içten içe ikilemleri olsa bile gerçek Giritli *kendileridir*. Bu yüzden Müslümanlar onlardan, yani Giritli değildir. Öyle ki Girit'in geçmiş günlerinde herkesin birlikte eğlenip üzüldüğü, iç içeliğin yok olmaya başladığı, Abdala'nın kahvesinin tenhalığından da aşikârdır.

Meletyos'un İbrahim'i evine misafir ettiği gece haberini verdiği hükûmet baskını Zaimis'in başa getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Hükûmet Konağı'nın önüne de ulusların somut simgelerinden biri olan Yunan bayrağı asılmıştır. Bunun yanında Müslüman azaların hükûmette herhangi bir vasfı da kalmadığından, Hıristiyanların teklif ve isteklerini protesto

edip reddetseler de meclisi terk etmekle yetinebilmişlerdir (Altınsay, 2004: 144-146). İçlerinde Ragıp Bey'in de bulunduğu Müslüman üyelerin Hıristiyanlardan farklı olarak demokratik yöntemlerle sorunları çözmeyi ve reddiyelerini Konsolosluk Heyeti'ne sunmayı düşünmeleri, onların yapıcı politikalar uygulamaya çalıştıklarına işaret eder. Yazar, Hıristiyan azaları Müslümanlara benzer niteliklerle donatmadığından, okurun hayalindeki Giritli Hıristiyan imgesi de onlarla beraber değişmeye devam eder. Olumsuz yöndeki bu değişim, ağırlıklı olarak Türk okuyucular için verilmiş bir yargıdır. Yunanistan ve Türkiye arasında yaşananlar hakkında farklı bir noktada duranlar için algılama süreci ters şekilde işleyebileceğinden, yazarın yanlı bir tavır sergilediğini düşünebilme olasılıkları mevcuttur. Karşılaştırma yapmak gerekirse Yaşar Kemal'in romanı farklı ulusal kimliklerin benzer imgeleri yaratabilmesi olasılığına daha elverişlidir.

Müslüman üyelerin itirazlarını sundukları mercinin Rus, İtalyan, Fransız ve İngiliz temsilcilerden oluşması yönetimin aslında ne Osmanlı ne de Yunanistan idaresinde olduğunun göstergesidir ki tarihî metinler de bu gerçekliği dile getirir. Konsolosluk Heyeti Başkanı Mösyö Bertrand'dan Girit Milli Meclisi'nin meşruiyetini koruyacakları yönünde bir cevap almaları, 1900'lerin ilk yıllarının yaşandığı o dönemde yabancı temsilcilerin Girit'in iç işlerine ne oranda karışabildiklerini 'romanda' gösterir (Altınsay, 2004: 149-151).

Hanya'daki Bektaşî dergâhında toplanan Müslüman ahalinin birbirlerini korumaya yönelik her türlü birliği sağlamak ve bu işleri yürütmek için de dergâh gibi manalı bir mekânının seçilmesi, basit bir seçimden daha fazla anlam içerir. Onların da aslında zaman içinde Hıristiyanları kendilerinden biri olarak kabul etmemeye başladıklarını ve dergâhın romanda daha önce belirtilen ruhani anlamından uzaklaşıp, homojenleştiğini gösterir. Silah kullanmayı reddettikleri için pasif direniş tamlamasının uygun bir tanımlama olacağını düşünüyoruz. Giritliler, ne İttihatçılar ne de II. Abdülhamit tarafından sahiplenilmeyip kendi kaderlerine bırakıldıklarını düşünmektedirler. Bu yüzden onların üzerinde Bektaşî Dede'nin maneviyatı, bütünleştirici bir lider görevini görmektedir.

Hrisula adlı karakterin kurgulanışı itibariyle bir nevi Hıristiyanları temsil ettiğini belirtmiştik; ancak kocası Meletyos'un Hükûmet Konağı'na yapılan baskında öldürülmesinin ardından tüm dünya ile iletişimini keserek evine kapanır. Hrisula'nın sadece oğlu aracılığıyla komşularına yemek göndermesi Müslümanlarla Hıristiyanlar

arasındaki okuyucunun daha önce somutlaştırılabildiği bağın zihinde kopmasına sebep olur. Keza, İbrahim ve Cemile'nin düğününde olduğu gibi geçmişte bayram, düğün gibi seremonilerini birlikte gerçekleştiren Müslüman ve Hırsiyanların zamanla birbirinden uzaklaşması, İbrahim'in, Yüzbaşı Mersin'in kızı Fatma ile evlenirken Hrisula'nın varlığının onlarla birlikte olmamasında açıkça görülür. Bunun yanında Hrisula, kimse ile iletişim kurmadığından onun Müslümanlar hakkında değişen fikirlere sahip olduğu söylenemez. O, hiç kimsenin tarafını tutmayıp yaşadıklarına karşı kişisel tepkisini ortaya koymuştur.

Yunanistan'a iltihak etmeyi isteyen Hıristiyanların, Osmanlı'nın Girit'e bir kadı tayin etmesini istememelerine rağmen 1912 yılında adaya bir kadı atanır (Altınsay, 2004: 190). Osmanlı'nın Girit'e kadı atayabilmesi, hükmünün orada hâlâ geçtiğini gösterse de bu hüküm oldukça yüzeyseldir.

Fatma'nın sorgulayıcı yapısı ve merakı, onu romanın diğer kadın karakterlerinden farklı kılar. Ondaki bu merak, hayata karşı duyulan bir meraktır. O, *özne* olma savaşı vermese de okumayı öğrenip, gazeteleri takip ederek bilinç oluşturması, gazeteler vasıtasıyla bir savaş çıkacağını önceden kestirebilmesi onun ayrıksı kişiliğini gösterir (Altınsay, 2004: 195, 196). Oysa öbür kadınlar sadece duyduklarıyla yetinmektedirler. Okuyucu da Fatma aracılığıyla Devlet-i Âliye ve Yunanistan arasında geçenleri, Giritli Rum vekillerin iltihak kararı dolayısıyla başlarına neler gelebileceğini öğrenir.

Osmanlı Devleti, o yıllarda Balkanlardaki topraklarının bir kısmını kaybederken İbrahim ve ailesi gündelik hayatlarına çeşitli güçlükler yaşasalar da devam edebilmektedir. İbrahim'in Azize'den sonra bir kızı daha olur; ancak bu kez Azize nenesine gider. İbrahim, varlığına başka hayatlar eklemeye çalıştıkça başka bir taraftan da kaybetmektedir (Altınsay, 2004: 202-204). Bu yıllar, fonun savaş olgusuyla örüldüğü ve sıranın kendilerine gelmesini sessizce bekledikleri zor yıllardır. Bu sessiz bekleyiş daha çok eylemlerdedir; özellikle İbrahim için çatışmanın kendi içinde yaşandığı bir bekleyiştir. Yazarın yaptığı kişileştirme düşünülürse zamanını bekleyen aslında Girit'tir. Müslümanların bu hâllerine karşılık, Hıristiyanlar arasında Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi kilisede coşkuyla kutlanır. Bu kutlamalarda İbrahim'in dile getiremediği gerçeklik; sıranın Girit'e geldiğidir. Görülmektedir ki iki topluluk birlikte yaşayamayacak kadar birbirinden kopmaya başlamıştır. Müslümanların bir kısmı Girit'te barınmaları zorlaştığı için Anadolu'ya göç

ederken; kalanlar birbirlerine daha çok yakınlaşmıştır. Romanın başlarındaki ortak Girit kültürü içindeki Hıristiyan imgesiyle yıllar sonrasını işaret eden bu aşamada sözü edilen imge parçalanarak dönüşmeye başlar çünkü zamanla olumlu imgelerin yerini, birbirlerine karşı düşman oldukları fikri almıştır.

Dinsel ibadetlerini yerine getiremeyen bir topluluk için özgür yaşam koşullarından pek söz edilemez. Giritli Müslümanlar da romanda bu özgürlüğü kaybetmişlerdir. Nasıl ki Müslümanlar toplu hâlde bulunmalarının tehlikelerinin farkında olsalar bile, camide mevlit okutulurken uğradıkları saldırı onların ait oldukları topraklarda barış ortamını olduğu kadar özgürlüklerini de kaybettiklerini gösterir. Romanda yazar, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki çatışmayı ilk kez bu kadar somut biçimde anlatmıştır (Altınsay, 2004: 211-218). Mevlit okutulurken Hıristiyanlar tarafından Müslümanların basılmaları sonucu Hünkâr Camisi'nin önünde yaşanan çatışma, okuyucunun bilincindeki olumsuz Hıristiyan imgesini daha da güçlendirmiştir.

Bu çatışmada İbrahim en yakın arkadaşı Piçiriko'yu kaybeder. Piçiriko'nun ölmesi, İbrahim'in içindeki, kime ve neye karşı olduğunu bilmediği isyanını ortaya çıkartarak eyleme dönüştürür. Okuyucunun bilincinde ilk kez başına gelenleri sineye çeken pasif bir karakterden çok -daha önce av ve dans sahnelerinde buna benzer nitelikleri sergilese de isyan duygusu içerisinde değildir- öfkesini dizgenleyemeyen bir kişilik canlanır. İbrahim'i bu davranışa iten güç, mevlidi kendisinin okutmasından gelen suçluluk hissidir. Kurguda Hıristiyanların bu denli cesaretlenmelerini sağlayan olaysa Osmanlı'nın Girit'i verdiğini açıklaması olmuştur (Altınsay, 2004: 218).

Romanda, Osmanlı Hükûmeti'nin Girit'i vermesi ile Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı savaşı kaybetmesi arasındaki süre atlanmıştır; ancak uğradıkları saldırı onların bu süre içerisinde neler yaşadıklarına karşı bir fikir oluşturabilir. Anadolu'dan kaçıp Girit'e sığınan Yunan askerlerin, Hıristiyanları da kışkırtarak Giritli Müslümanların hayatını Aziz Bey'in tabiriyle daha "eziyetli" duruma getirdiği ifade edilir. Hüseyin Aziz Bey'in kendileri adına endişelenen Hıristiyanlar için 'kardeşlerimiz' tabirini yaşadıkları saldırılara karşın kullanması, destekleyici örnekler çizilmediğinden yapay bir imge gibi gözükmektedir (Altınsay, 2004: 220). Bu örnekler, iki dinin mensupları arasındaki siyah ve beyaz ayrımını yoğunlaştırmaktadır.

Aziz Bey'in; gazetesinde haber yayımlarken ortamı daha fazla karıştırmamak adına sansür uygulaması, Müslümanların Anadolu'daki olaylar hakkında yetersiz verilere sahip olmalarına sebep olmaktadır. Altınsay, Giritli Hıristiyanlarla Müslümanları Anadolu'dan kaçan bu askerlerin Girit'te çete faaliyetlerine girişmesi karşısında benzer duyguda, korku hissinde buluşturur. Diğer bir deyişle bunlar, Aziz Bey'in anlatıcılığıyla okuyucuya şu şekilde yansıtılır:

"Girit'te korkmayan yoktu. Hıristiyanlar da çekiniyor, en azından endişeleniyorlardı... dağlarda çetecilik etmek kolay değildi. Girit'te Yunan makamları onları ele geçirmek için seferberdi. Esasen Giritli Hıristiyanlar, hele oğullarından biri Anadolu'da savaşıyor aileler, bu başıbozukları saklandıkları yerden bulmak, bulur bulmaz da ihbar etmek için yarışıyorlardı... Giritli Hıristiyanlar ve Yunan makamları için 'hain ve dönek' olan bu insanlar, Giritli Müslümanlar için 'haydut ve eşkiya' idiler ki görüldükleri yerde parça parça edilmeleri işten bile değildi." (Altınsay, 2004: 221, 222)

Yukarıda alıntılanan cümleler gösteriyor ki hangi topluluk adına gelişme olursa olsun, her iki taraf da günün getirdiklerinden korkmaktadır. Bu korku beraberinde Müslümanların geleceğini muammayla dolu bir karanlığa sürüklemektedir.

İbrahim'i asıl kederli kılan olay, etkenlerden biri olmakla birlikte Girit'in ve kendilerinin düştüğü durum değil, bu dönemde yaşananların bir sonucu olarak değişik yollarla sevdiklerini kaybetmesidir.

Doktor Ragıp Bey'in Anadolu'ya gittiğinde, oradan İbrahim'e attığı ilk mektup bazı sorunları ortaya çıkartır (Altınsay, 2004: 237). Daha önce olduğu gibi asıl sorular Ragıp Bey karakteri kullanılarak dile getirilir. Bu mektupla beraber Anadolu'nun durumundan ilk kez bahsolunmuştur ki Ragıp Bey mektubunda, hem Giritli Hıristiyanlar hem de Türkler kendi bağımsızlıkları için savaşıyorlarsa haksız olan tarafın kim olması gerektiğini sorgular. Bu sorunun arkasından da Girit'te yaşayan Müslümanlar gibi arada kalan insanlar için "kader" in ölümle tezahürünün dışında farklı bir yolun neden olmadığı düşüncesi vardır. Altınsay, doktor aracılığıyla bir nevi kendi yargılarını / vargılarını da ifade eder. Okur tarafından alımlanması beklenen düşünce, her iki toplumun da ulus devlet olma yolunda bir savaş verdiği ve dünyadaki değişen sistemin bunu getirmiş olduğudur.

Bir zamanlar gerek Hıristiyanların gerekse Müslümanların düğünlerinde kemençe çalan, hiç kimsenin geçmişini bilmediği ve herkesin ayırım gözetmeden yardım ettiği Çakali'nin de vurulmasıyla Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki son güçlü bağ da kopar. Saldırıda ölen Çakali dünyada tek başına kalmış, hiç kimseye tutunmamış ve kötülüğü de olmamış bir kişiliktir; ama sahip olduğu bu masumiyet onun öldürülmesini engelleyemez. Çakali'nin iki halk arasında kurduğu bu bağ, müziğin insanlar arasında kurabildiği

iletişimin bağıdır. Girit'te Çakali ile birlikte müziğin sağladığı bağ da yok olmuştur. Bu yüzden İbrahim, Ragıp Bey'in sorusuna verdiği cevapta; nedeni ne olursa olsun Hıristiyanların Müslümanları, Müslümanların da Hıristiyanları öldürmesini bir "cinayet" olarak tanımlar (Altınsay, 2004: 242, 243).

Müslümanlarla Hıristiyanları tekrar bir araya getirebilen Çakali'nin cenazesinde yeni yetme bir gencin söylediği ve Tahmişzade Mehmet Macit'in *Girit Hatıraları* adlı kitabından alıntılanan sözlerde Mübadillerin arada kalmışlık hissi henüz göç etmemelerine karşın öncelenmiştir. Anlaşılan o ki Giritli Müslümanlar, göç etmek zorunda kalmaları da Girit'te arafta kalmadan yaşamaları pek mümkün olamayacaktır; çünkü Hıristiyan halkın büyük bir kısmıyla aralarında oluşan ayrılığın geri dönüşü olmadığını sezinlemişlerdir. Bunun yanında Anadolu'ya ya da başka bir yere göç etmeleri de onlara iç huzuru sağlamayabilecektir. Dolayısıyla ne gidebildikleri ne de kalabildikleri bir ruhsal çalkantı içine girmişlerdir:

"Yer bulamam gayri ben, iki âlem arasında
Yerim yurdumdur diye bir mezarım kaldı bana
Bir mezarım kaldı bana..." (Altınsay, 2004: 245)

Romanda Mübadele ve Lozan'a dair ilk bahis Ragıp Bey'in İbrahim'e gönderdiği mektupta geçer (Altınsay, 2004: 246): Mektupta belirtilenlere göre, tüm 'kardeşlerin' Misak-ı Millî sınırları içerisinde toplanması ve Anadolu'daki Rumların yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılacağı anlatılmıştır. Dikkat edilirse Aziz Bey ile Ragıp Bey'in kardeşlik algısı birbirinden farklıdır. Ragıp Bey, hürriyet fikri ile Rumlarla Türklerin birlikte yaşaması fikrinin çelişmesinden utanç duysa bile bağımsız bir ülkede yaşamının mutluluğunu da beraberinde taşıyabilmektedir.

Giritli Müslümanların arasında Mübadele edilecekleri haberinin yayılmasıyla Müslümanlar, sonlarının ne olacağını bilmedikleri, belki hiçbirinin sonunun aynı yerde, zamanda olmayacağı ihtimali ile dolu bir yola girerler.

Aziz Bey'in anlatıcılığında Mübadele kararının haber ajanslarına geçen kesin haberi halka okunur. Bu haber şu ifadelerle aktarılmıştır (Altınsay, 2004: 248, 249):

"Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayarak mecburi mübadelesine girişilecektir." (Altınsay, 2004: 248, 249)

Altınsay, Mübadele'den üstü kapalı olarak bahsetmeyip, gerçeklikle örtüşen bir haber kurgulaması yaparak okuyucunun haberi hakikat değerinde algılamasını sağlayıp, zihninde tarihî bir bilgi imgesine dönüştürebilir; çünkü bunlar gerçek hayatta doğruluğu olan sözcüklerdir.

Romanın bundan sonraki sürecinde imar ve iskân konusunda komisyonun halktan yerine getirmesini istediği kurallar, Lozan Sözleşmesi'yle alınan Mübadele kararının ardından uygulanan prosedürle benzerlik gösterir. Bu benzerlik, gerçekliğin algılanması konusundaki yargımızı pekiştirmektedir.

Altınsay'ın, karakterlerin Mübadele kararına duydukları tepkilerini ifade ederken mübadil bir ailededen gelmesinin yoğun duyarlılığını taşıdığı açıkça görülebilmektedir. Giritli Müslümanlar tamamen sahipsiz kalmış olmalarının yanında, sürekli korku ve güvensizlik içinde yaşamak zorundadırlar. Anadolu'ya göç ettikten sonra açıkta kalmamak için İbrahim'in erittiği altınları mobilyalarına açtığı deliklerin içine koyup ağızını mumla kapatması gibi kendi geliştirdikleri yöntemleri kullanmışlardır (Altınsay, 2004: 252, 253).

Müslümanlar, Anadolu'ya gidince resmi süreç içerisinde kendilerini nelerin beklediğini Girit'e gelen komisyonlar aracılığıyla öğrenirler (Altınsay, 2004: 254). Ortamın bu denli karışık ve kuralların da çok net olmasına rağmen, aralarındaki varlıklı kişiler boşlukları kullanarak kendilerine fırsatlar yaratabilmektedir. Bazı insanların geleceklerini bir nebze olsun değiştirebilmek için rüşvet gibi yollara başvurduğu görülür (Altınsay, 2004: 255). Girit'te kurulan komisyonların daha önce belirtildiği gibi mübadillerden istediği bazı evrak ve koşullar bulunmaktadır. Bu çeşit belgelerin varlığına (aşı belgesi gibi) *Kritimu*'da da rastlanır (Altınsay, 2004: 256, 257). Roman bu açıdan hakikate çok yakın durmaktadır. Girit halkı bu dönemde tam bir karmaşa yaşamakta; kimse kimsenin neyi, niçin dediğini ve neyi ifade etmek istediğini -özellikle dil problemlerini de düşününce- bütünsel bir anlam olanağı içinde kavrayamamaktadır. Bu kakafonik ortamdan dolayı Müslümanlar için Türklerin Yunanları yenmesi ve Yunan askerlerinin Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmaları gölgede kalan bir sevinç hâline dönüşmüştür.

Mübadillerin Anadolu'da nerelere yerleştirilebileceği sözleşmede kati suretle belirlenmiş olsa da Giritlilerin bu durumunu kullanmak isteyen bazı fırsatçılar, göç edecek kişilerin mesleğine veya kültürüne uygun olmayan yerleri rüşvet karşılığında vaad edebilmektedir (Altınsay, 2004: 258). Fırsatçılarla ilgili olarak kurgu içerisinde bu bilgiler, gerçeğe

uygunluk gösterir. Mübadele kararının ardından Girit ve Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek olan göçmenler, yerleşecekleri yerlere oldukça karışık ve yetersiz koşullarda sevk edilmişlerdir. Bunun gibi teklifler -romanda yer almasa da- geleceği önceleyebilir; öncelikle mübadillerin yanlış bölgelere yerleştirilmeleri sonucunda o mekânlarda önemli sorunlar yaşama ihtimalleri artmaktadır.

Mübadele kararı, İbrahim ve karısı Fatma arasında evlendikleri günden beri var olan yabancılığın konturlarını somutlaştırmıştır (Altınsay, 2004: 260):

“Birbirlerine baka kaldılar. Yabancıya bakar gibi bakıyorlardı. İbrahim,.. Fatma'nın yüzünü inceliyor... Baktıkça keşfediyordu... Katlanma ve boyun eğişi onlara öğreten, Fatma'ya öğreten, bu yeni acıydı. Toprağından ayrılmanın acısı...” (Altınsay, 2004: 260)

Fatma, romana ilk dâhil olduğu zamanlarda, karakter skalasında kendinden emin ve içten içe asi olduğu izlenimini verirken, zamanla silikleşerek bir 'tip'e dönüşür. Bilmedikleri bir zaman ve mekâna, belki ölüme göç ettiklerinden hem o hem de kocası çaresizce *boyun eğmektedirler*. Boyun eğmek zorunda kalan elbette yalnız Fatma ve İbrahim değildir, öyle ki onlar Giritli Müslümanların birer temsilcisidir.

Müslümanlıkta önemli yer tutan ve insanların yaşama biçimlerini belirlediğine inanılan kaza ve kader kavramlarının yansımaları da Giritli Müslümanların olayları algılamalarında ve sineye çekebilmelerinde görülebilmektedir. Roman boyunca Müslüman karakterler genelde mağdur durumda kalan, çevreden zarar gördüğü zaman ancak pasif bir direniş sergileyen ya da kendilerine yönelik bir saldırı olduğunda karşılık veren bir tutum içerisindeyler. Bu açıklamamızın aksi örneğini İbrahim'in, düğününde Meletyos'la hora oynarken kapışmayı başlatması oluşturur; fakat bu kapışma tehlike içeren bir “dans gösterisi” niteliği de taşır.

Kritimu'daki karakterlerin kişilik özellikleri ele alındığı zaman, çevresiyle bu derecede uyumlu insanların romanda 'neden biz' sorusunu sormalarının sebebi de aydınlanmış olur. Altınsay, roman karakterlerinin kişilik tablolarını büyük oranda masumiyetin renkleriyle bezemiştir. Çocukların neden gittiklerine dair sorduğu soruya İbrahim'in verebildiği cevap, artık vakitlerinin gelmiş olduğu yönündedir (Altınsay, 2004: 263). Oysa neden vaktin / sıranın kendilerinde olduğunu ve Mübadele edildiklerini, gerçekte İbrahim de geçmişte Mübadele'yi yaşamış insanlar gibi bilmemektedir.

İbrahim ve yakınları yola çıkmadan önce başka bir Giritli esnaf Trakis ile aralarında geçen diyalog, Müslümanların gitmesini hâlâ istemeyen ve bunun için gerçekten üzülen Giritli

Hıristiyanların olduğuna işaret etse de kurgulanışı itibariyle esasen yapay bir sahnedir (Altınsay, 2004: 265-267).

İbrahim'in kendi varlığının Girit'in sokaklarından silinmesine tanıklığı, zamanı geldiğinde insanların öğreneceği gerçekliğıdir.

Bundan sonra İbrahim için ölen yakınlarını kime bırakacağı sorusunun yanıtı, kocası Meletyos'un ölümünden sonra sır olan Hrisula'dadır. Hrisula, yıllar sonra geçmişte olduğu gibi eski dostlarının arkalarında bırakmak zorunda kaldıkları anılarına sahip çıkmayı kabul etmiştir (Altınsay, 2004: 276). Hrisula'nın İbrahim'in teklifini kabul etmesi, asıl kırgınlığının Müslümanlara olmadığını da gösterir. Hrisula, Hıristiyan karakterler içinde ön plana çıkan bir kişilikken, sırlar içinde yaşayan bir karaktere dönüşmesi onu sınırlamıştır. Hrisula, İbrahim'in teklifini kabul ederek roman içindeki tamamlanmamış olan misyonunu da tamamlamış olur. Buna mukabil yazar, Hrisula'nın bu içine kapanışını kurgulamasaydı Müslümanların başlarına gelen olayların ve İbrahim'in ailesinin psikolojik durumlarının etkisi bu oranda güçlü yansıtılamayabilirdi; çünkü Müslümanların yanında hâlâ yer alıp, onlara gerçekten destek olan Hıristiyan imajının okuyucunun zihninde kuvvetlenmesine neden olmuştur.

Roman, Müslümanların bindikleri geminin Girit limanından kalkmasıyla son bulurken, İbrahim'in ruhu Cemile'nin ölümünden sonra bir kez daha; ama bu sefer dirilmemek üzere ölür. Girit'le birleşen bu ölü ruh, romanın sonunda mübadillerin sağ kalsalar da neleri kaybettiklerinin simgelerinden biri olur. Mazi geride kalsa da kurtulamayacakları kadar da içlerindedir. Altınsay, İbrahim'in roman boyunca ruhsal olarak geçirdiği değişiklikleri bu çeşit simgeleri kullanarak aktarmıştır.

Kritimu'da karakterlerin etnik kökenleriyle değil, "Müslüman", "Hıristiyan" gibi dinsel kimlikleriyle nitelenmesi dikkati çeker ki bu şekilde yazar, karakterlerine dinî açıdan bir aidiyet sağlamakta ve mübadillerin de arada kalmışlık duygusunu teknik açıdan yansıtabilmektedir. Mübadele kararının alınmasıyla birlikte Giritli Müslümanlar'ın Giritli Türkler (Altınsay, 2004: 250, 251) tanımlamasına dönüşümü, bu karardan sonra karakterlerin "satıhta" hangi tarafa ait olduklarının belirlenmesini sağlar.

Etnik ve dinî kökene bağlı tanımlamalar göz önüne alındığında Yaşar Kemal, Sabâ Altınsay'dan farklı bir tutum izleyerek roman karakterlerini dinsel ve etnik açıdan pek tanımlamamış, kişilerini daha çok 'isim'leriyle var etmiştir.

Kritimu'da, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*'daki gibi mitsel bir dünya yoktur. Sabâ Altınsay, romanını 1997 - 2004 yılları arasındaki zaman diliminde, ilk yıllarını Mübadele ile ilgili yoğun araştırmaya ayırarak yazmıştır. Araştırmayla geçen süre ve yazarın içeriden bakışının etkisiyle olayların kurgulanışında hakikate yakın bir izlenim yaratılmıştır. Bu sebeple *Kritimu*, kurmaca olarak yaratılsa da özellikle aileleri Mübadele ile Türkiye'ye gelen okuyucular için kendi geçmişlerinden ayrıntılar / parçalar bulup, kendi varlıklarıyla özdeşleştirebilecekleri bir romandır. Yine de *Kritimu*, bir tarih metni gibi gerçekleri okuyucuya nesnel bir tutumla kurgu öğelerine yer vermeden metin aktarma sorumluluğunu taşımadığının farkındalığı içinde değerlendirilmelidir.

Kritimu, okuyucular için yaygın olarak tarihî olayların edebiyat diline aktarımında beklentilerine karşılık bulabileceği bir eserdir; çünkü bugünün okuru tarihî ve tarihsel roman gibi kavramları alımlarken büyük ölçekte eserden alacağı edebî zevkin ötesinde / dışında da bazı nitelikler bekleyebilmektedir. Bu sayede, Mübadele gibi tarihimizdeki önemli bir gerçeklik, tarih metinlerinin kuruluşundan sıyrılmış olduğu kadar roman, tarih bilgisini de barındırmaktadır; fakat bu yargı bir eserin taşıdığı edebi değer ölçümüne yetebilecek bir saptama değildir.

Altınsay'ın romanının konumuz açısından ele aldığımız öteki romanlardan ayrılan bir noktası da yayım tarihidir. Daha önce Türkiye'de Mübadele konusuna ancak 1990'lardan sonra eğilimin arttığını belirtmiştik; *Kritimu* bu eğilimin yükselişte olduğu, bu konuda çalışmaların yoğunlaştığı 2000'li yıllardan sonra yazılmasından dolayı, okuyucu tarafından anlaşılabilir ihtimali daha yüksek bir eserdir ki romana yönelik ilgi düşünüldüğünde bu beklentilerin karşılandığı da tespit edilebilir.

6.3 Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı Romanı

İyi huylu serseriler, taş kırıcılar
Hırsızlar, gemiciler, fakir şarkıcılar
 Ve bütün sevdiklerim elveda bu kere
 Daha uzak bir yerde buluşmak üzere
Şimdi kuşlar kanatlarını tek vuruşta
Şehirler geçiyorlar bir baştan bir başa
 Bitmeden gençliğim bana da gelse sıra
 Sakin ağullardan baksam bu yıldızlara... (Anday, Yolculuk)

İlk baskısı 1997 yılında yapılan *Savaşın Çocukları – Girit'ten Sonra Ayvalık*, Ahmet Yorulmazın ilk romanıdır. Yorulmaz, Mübadele'yi konu edindiği bu romanın devamında üçlemenin öbür kitapları olan *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1999) ve *Girit'ten Cunda'ya* (2003) adlı eserlerini yayımlamıştır.

6.3.1 Özet

Savaşın Çocukları adlı bu romanda ana karakter Aynakis Hasan aracılığıyla Girit'ten Ayvalık'a göç etmek zorunda kalan mübadiller ve onların yaşadıkları olaylar anlatılır. Bu anlatımda Hasan'ın yaşadığı Kamış Köyü'nde Rumlarla Türklerin oluşturduğu ortak kültüre de yer verilmiştir. Romanda ele alınan süre, 1900'lerin ilk yıllarından Mübadele'ye kadar uzanmaktadır.

Aynakis Hasan'ın köyünde Rumlar ve Türkler, birbirlerine karşı kışkırtılmadan önce, birbirlerinin grupsal özelliklerine saygı duyarak yaşamışlardır. Hasan, Mübadele yaşanmadan önce de birbirine destek olup sahip çıkan bir çiftçi ailesinin en küçük çocuğudur; ancak ablası Nazire ve ağabeyi Mahmut'tan daha özel bir kişiliği vardır. Keza ağabeyi ancak Kuran okumayı öğrenirken o, komşuları Evangeliki'nin oğlu Manolis sayesinde dönemin koşulları içerisinde geleceğini etkileyecek bir eğitim alır.

Ağabeyi Mahmut'un komşuları dul Fotini gibi kadımlarla ilişkisi, iki halkın araları açılmadan önce kişilerin birbirlerine ne kadar yakınlaştıklarına örnek teşkil eder. Ancak zamanla adada yaşayan iki farklı dine mensup 'halk'ın iletişimlerinde kopukluklar olmaya başlar, bunun sebeplerinin başında Venizelos'un yandaşları ve tahrikler gelmektedir.

Bu tahrikler yüzünden köylerinden Hanya'ya çok zor şartlarda göç etmek zorunda kalırlar. Mahmut ve ailesi taşınmadan önce yaşadığı aşklardan dolayı olduğunu düşündürten bir şekilde Mahmut, kalbine uzun bir iğne sokularak öldürülmüş olarak bulunur. Hasan'ın babası da oğlu Mahmut gibi kişisel bir sebeple olmasa da öldürülmüştür. Ailedeki büyük erkeklerin öldürülmelerinin ardından ailesinin geçimini sağlama görevi Hasan'a kalır.

Hasan, ailesini Hanya'da geçindirebilmek için annesinin hazırladığı tatlı türü yiyecekleri sokak sokak dolaşarak satmak zorunda kalır. Böylelikle matbaadaki dizgiciler başta olmak üzere esnafla çeşitli arkadaşlıklar kurar. Bu arkadaşlıkları sayesinde esnaftan kendisine faydası olacak çok şey de öğrenir.

Kurduğu dostluklar sayesinde Türk kültürünü iyi bilen, İstanbullu ve dostane tavırlı Kir Vladimiros, onu hem koruması altına hem de matbaasında işe alır. Kir Vladimiros karısıyla beraber, çocuklarının olmamasının da etkisiyle Hasan'a ikinci bir ebeveyn olup, onu düzenli olarak evlerinde misafir eder.

Zaman geçtikçe 'Türk'lere yapılan saldırılar arttığından Girit'te yaşam gittikçe zorlaşırken, Hasan, kendisine Aynakis lakabını takan Süslü Hüsnüye adında güzel bir kadınla gizlice

bir ilişki yaşamaya başlar ve bu aşk bir süre daha devam eder. Bu arada Hasan, Madam Mariya diye tanınıp ticaret ve komisyonluluk işleriyle uğraşan çok güzel bir dul kadınla da tanışır. Bu tanışıklığın arkasından Hasan, Vladimirov'un yanından ayrılıp Mariya'yla bağımsız şekilde çalışmaya başlar ve onunla birlikte oldukça iyi gelir elde ettikleri işler yaparlar.

Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra adadaki varlıkları, onları istemeyen kesime hepten fazla gelmeye başlar. Birkaç yıl sonra da Lozan Konferansı'ndan çıkan sonuçlar doğrultusunda, nüfus değişimine tabi tutulurlar. Bu geri dönüşsüz gidiş kararı Mariya'yla birbirlerine yakınlaşmalarına sebep olur.

Romanın sonunda Hasan'ın hayatı yaşadığı bu yasak aşk yüzünden öbür Müslümanlara oranla daha fazla tehlikeye girdiği için, Mariya'nın yardımlarıyla Ayvalık'a Mübadele Sözleşmesi'nden sonra olsa da karar henüz uygulamaya konulmadan önce âdeta kaçarcasına göç eder.

6.3.2 Ahmet Yorulmaz ve *Savaşın Çocukları* Hakkında Ön Değerlendirmeler

İlk kez 1997 yılında yayımlanan *Savaşın Çocukları* (Yorulmaz, 2004), tümüyle Mübadele olgusunu ele alan romanların öncülerinden biri olarak kabul edilebilir.

Yazar Ahmet Yorulmaz, Ayvalık'ta 1932 yılında doğmuştur ve kendisi ikinci kuşak bir mübadildir. Mübadil bir aileden gelmesi, bu konuya karşı geliştirdiği hassasiyetin başlıca sebebi gibi gözükmektedir.

Türk Edebiyatı'nda Yunanca'dan yaptığı çevirilerle de kendine yer bulmakla beraber, *Ayvalık'ı Gezerken* (1994) adlı bir monografisi de bulunan yazar, kendi aile geçmişi ve mübadillerin yaşadıklarından edindiği etkilenimlerini kurmaca düzlemine aktarmıştır. Bunun yanında *Savaşın Çocukları* otobiyografik bir roman değildir. Yaşadığı ilçe Ayvalık'ın Yorulmaz için taşıdığı önem, yapıtları incelendiğinde anlaşılabilir. Yaşar Kemal'in coğrafyası nasıl Çukurova olarak edebiyat evreninde yer tutmuşsa Ahmet Yorulmaz'ın Çukurovası'nın yani coğrafyasının da Ayvalık olduğu söylenebilir.

Romanda zaman mevhumu ters kurgulanmıştır: Zaman, romanın bugününden; Hasan'ın Anadolu'da yaşarken anılarını kaleme almaya başlamasından itibaren başlar ve geçmiş, kronolojik zaman takip edilerek okuyucuya aktarılır.

6.3.3 Mübadele'nin Savaşın Çocukları'na Yansımalarının Analizi

Savaşın Çocukları – Girit'ten Sonra Ayvalık, Mübadele ile bağlantılı olarak seçtiğimiz eserler arasında ilk yayımlanan anlatıdır. Mübadele'nin Türk Edebiyatı'na yansımaları başlığı altında incelediğimiz gibi, bu romandan önce de Lozan Mübadelesi'ne değinen eserler mevcuttur; ancak yayın tarihi Türkiye'de bu konuya yönelik ilginin dirsek çizdiği bir aşamanın başlangıcına denk düşer.

Kritimi'da olduğu gibi romandaki mekân Girit'tir; ama daha önce incelediğimiz anlatılardan farklı olarak bir roman kahramanı gibi kişileştirilmemiştir. Girit, Hasan ve yakınlarının uzun yıllar yaşayıp geride bırakmak zorunda kaldıkları coğrafya olarak romanda kendine yer bulur.

Savaşın Çocukları'nda da Mübadele'nin üzerinden belli bir zaman geçmesinin etkisiyle bu olguyu algılayış, nesnel uzaklık büyük ölçüde korunarak gerçekleştirilmiştir. Ahmet Yorulmaz uzun süredir edebiyat ve yayıncılığın içinde olmasına karşın, Mübadele hakkında uzun bir metin üretmesi 1990'ların sonuna rastlamıştır. Yazar, Aynakis Hasan'ın Mübadele'yi hazırlayan süreç içerisinde Girit'te yaşadıklarını, birinci kişi anlatıcısı kullanarak zaman içinde yaptığı yolculukla aktarmıştır. Birinci kişi anlatıcının kullanılmasıyla okur, kendini karakterle özdeşleştirme olanağına sahip olur; ancak bu tercih okurun zihninde öznel yargılı imgelerin oluşmasına da zemin hazırlayabilir.

6.3.3.1 Mübadele'nin Kurgu ve Karakterler Üzerindeki İşlevi

Roman, Mübadele gerçekleşikten sonraki bir zaman diliminde, Ayvalık'ta Hasan adlı ana karakterin kendine Aynakis lakabının neden takıldığını açıklamasıyla başlar. Aynakis Hasan, Girit'te yaşayan Müslüman halk için Venizelos'un "Türkler dışarı!" gibi söylemlerle Giritli Hıristiyanları kendi tarafına çekmeye çalıştığını ilk elden belirtir (Yorulmaz, 2004: 12). Böylelikle okuyucu, Venizelos ve onun takipçisi olan Hıristiyanlar hakkında ilk yargılarını oluşturmaya başlar.

Ahmet Yorulmaz, romanında mübadiller için Sabâ Altınsay'ın Mübadele kararı çıkana kadar kullandığı "Giritli Müslümanlar"dan farklı bir tanımlama kullanır. Yorulmaz, tarihteki Venizelos karakterini kullanarak, politikacılar tarafından Girit'te yaşayan halkın bireysel tercihleri önemsenmeksizin bağlı oldukları etnik köken ve Girit'in gelecekte şekillenecek ulusal yapısı hakkındaki kararını bu şekilde imler. Bu değerlendirmenin göstergesinde esasında, ulus devlet yapılaşması içerisinde onlar / Müslümanlar, Türk ve

kendinden olmayan olarak nitelenir. *Kritimu* romanında kilisede vaaz veren Venizelos, böyle bir tanımlama kullanmamıştır. Bu seçim, yazarların Mübadele olgusu hakkında oluşturdukları bireysel bilinç farklılaşmasından ileri gelmektedir.

Hasan'ın anlatıcılığında öteki Müslümanlara göre daha farklı karakterize edilen tip, Hanya'nın en zengin kişilerinden biri olan Ferit Bey'dir. Ferit Bey, Girit'te yaşayan Müslümanların üzerindeki baskı artınca, başına bir şey gelmesinden korktuğu için Fransız uyuğuna geçmiştir (Yorulmaz, 2004: 12). Ferit Bey sayesinde kendi uyruk aidiyetini belirlemiş kişiliklerin de bulunduğu dair bir imaj, yan düzlem katmanında yaratılabilmektedir. Romanın daha ilk sayfalarında Ferit Bey'in kişiliği ve Venizelos'un tahrik edici sözleri kullanılarak, kimlik sorunları açısından Girit toplumundaki çelişkili ortam okuyucuya aktarılmış olur.

Ferit Bey'in tercihleri ve kişiliği ele alındıktan sonra, Hasan'ın Türkçe'yi nasıl sahiplendiğinden bahsedilerek, kimlik sorunu konusundaki tercihi net çizgilerle ortaya koyulur. Hasan karakteri ile dile getirilen; Osmanlı'nın Girit'i aldıktan sonra adaya yerleştirdiği tebaasına bilinçli bir politika ile yaklaşmadığı için, Türk dilinin bu insanlara yeterince öğretilmediği ve zamanla Yunanca'nın ana dilleri hâline geldiğidir (Yorulmaz, 2004: 13). Yazar, bu çeşit bir açıklama ile kimlik sorgulamalarını aşmış bir insanın düşüncelerini gözler önüne serer; ancak burada Türkçe tabirini kullanarak hatalı bir yargıda bulunmaktadır. Osmanlı Devleti içerisinde kullanılan resmi dil Osmanlıca olduğu için adaya yerleştirilen halkın bugünkü anlamda Türkçe konuşması pek olanaklı değildir. Nitekim Anadolu'daki halk arasında da Türkiye Türkçesi gibi bir Türkçe kullanılmamaktadır. Bunun yanında bu açıklamaların ışığında Osmanlı Devleti'nin Girit'e karşı olan ilgisizliğine de dikkat çekilir.

Aynakis'in geçmişe dönük sözlerinde Rum Vladimiros'un yaşamında özel bir yer tuttuğu da ilk aşamada açıklanmıştır (Yorulmaz, 2004: 14). Vladimiros onun tabiriyle "bağnaz olmayan Rumlar"dandır. Yazarın sesini fark edebileceğimiz bu tanımlamalarda Girit'te kendilerine 'düşman' olan Hıristiyanların varlığının dışında farklı tiplerde Hıristiyanların da yaşadığı sezilebilir. Keza daha sonra ayrıntılandıracağımız gibi bir roman kişisi olarak Vladimiros, yazarın her Rum'a aynı uzaklıkta yaklaşmadığını, karakterlerinin aslında her birinin birey olarak değerlendirilip imgelerin bu şekilde kurulması gerektiği fikrini destekler.

Giritli mübadillerin ayakta kalabilmelerini sağlayan asıl etkenin dinî inançları olduğuna dair yapılan açıklama (Yorulmaz, 2004: 15), bu tarz inançların bir ülkede “yabancı” konumunda olan insanları birbirine yaklaştırdığı gibi uzaklaştırması açısından da ne kadar güçlü kavramlar olduğunu gösterir. Kendilerini güçlü kılan başka bir unsurun ise unutmadıkları Türklükleri olduğu belirtilir. Devamında kendilerine Türk olup olmadıklarına dair sorulan sorulara ironik bir anlatımla “Meryem adına yemin ederim ki Türk’üm” diye cevap vermeleri bir miktar yapay durmaktadır. Bunun sebebi dünyada ulusların eskiden beri var olmasına karşın, ulus bilinci daha önce açıkladığımız gibi sonradan ortaya çıkan bir durumdur. Osmanlı Devleti’nde yaşayan Türklerin de kültürleri yüzünden böyle bir tercihe yöneldikleri pek görülmez ki ulus bilinci daha ziyade azınlıklar içinde belirmiştir. Yalnız bu yapaylık, söz konusu eser roman olduğu için kurmaca dünyanın sınırları içerisinde kabul edilebilir. Başka bir açıdan da roman karakterlerinin Meryem adına yemin etmeleri, onların melez bir kültür oluşturduğuna dair bir izlenim yaratır.

Romanda Girit’in eski günlerindeki komşuluk ilişkilerinde Hıristiyanlarla Müslümanların birbirleriyle karışıp, kaynaşmış oldukları belirtilir (Yorulmaz, 2004: 18, 19). Bu açıdan Sabâ Altınsay’la Yorulmaz’ın Girit’in geçmişteki kültür yapısına yaklaşımları ortaklık gösterir. Bayramlarda ve çeşitli kutlamalarda yapılan karşılıklı alışverişlerin içten bir saygı içerisinde yürütülmesi, okuyucu nezdinde hiç kimsenin birbirini anlamadığı zamanların öncesindeki hayatın başkalığı inancını destekler.

Hasan’ın, anıları Ayvalık’tan Girit’e uzandığı anlarda duygusallaşması ve ardından doğup büyüdüğü topraklardan atıldıklarını düşünmesi, Anadolu’da yaşayan Rumların yaşadıkları göz ardı edildiği için aslında tek taraflı yapılmış bir değerlendirmedir.

Mübadele’ye tabi tutulan halkın, Anadolu’ya göç ettiklerinde her ne kadar sevgi ile karşılandıkları tespit edilmiş olsa da toplum içinde karşılıklı olarak hem mübadillerin hem de yerleşiklerin birbirlerini tam anlamıyla ve tüm kültürel yönleriyle benimsemesi için belli bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Hasan’ın yaşantısı kullanılarak, bazı Anadolu’lular tarafından mübadillerin dışlanmaları; ‘gâvur tohumu’, ‘yarım gâvur’ gibi sözlerle itham edilmeleriyle hissettikleri köksüzlük duygusu daha da yoğunlaşmıştır (Yorulmaz, 2004: 21). Bu temsilin yanında başka bir taraftan da Hasan için “ana yurt”; Girit ya da Yunanistan değil, Anadolu’dur. Bu benimseyiş, onların nesillerdir Girit’i kendilerine yurt

kabul etmelerine rağmen, özde Anadolu ile kurdukları bağa işaret eder ki kanaatimizce köksüzlük hisleri, ne Girit'e ne de Anadolu'ya tam manasıyla sahip olamayıp, varlıklarında ikisinden de parçaların olmasından ileri gelmektedir.

Hasan'ın, ergenlik çağında komşuları Evangeliki'nin oğlu Manolis'ten matematik, Rum alfabesi ve okuma yazma öğrenmesi, üstelik de bu dersleri ücretsiz alması (Yorulmaz, 2004: 26, 27), Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki komşuluğun düzeyini gösterir. Daha da kapsamlı düşünülürse Osmanlı kültüründe önemli yer tutan ve özellikle Anadolu'da kendini gösteren komşuluk ilişkilerinin Girit'te de var olduğu dikkati çeker. Nitekim geçmişte bazı "terbiyesiz Rumlar" tarafından yapılan saldırılar olsa da Hasan'ın babası Ali Ağa'nın aile eğitimi de Rumlarla iyi ilişkileri öğütlemektedir. Ali Ağa okumamış, köyde yetişmiş biri olsa bile hayat içerisinde doğrularını bulmuş, inayetli bir karakterdir. Sahip olduğu ihsanın yanında silahlı Rumlar hakkında ancak belli bir ölçüye kadar olumsuz olarak kabul edebilecek fikirlere sahiptir:

"Babam, Rumlarla iyi geçinmemiz gerektiğine inanıyordu. Çünkü 'Padişah Efendimiz öyle istiyor'du. Benim bilmediğim bir 'altmış altı ayaklanması' ve doğumumdan üç yıl önce bir karışıklık olmuştu... Bazı terbiyesiz, başkalarının mallarına konmak isteyen silahlı Rumlar Türk evlerine, çiftliklerine saldırılarda bulunmuşlar, yakıp yıkmışlar, insanları öldürmüşler, diri diri yakmışlardı!.. babam... saldırgan Rumlara 'terbiyesiz', 'başkalarının mallarına konmak isteyenler' gözüyle bakıyordu..." (Yorulmaz, 2004: 27, 28)

Ali Ağa, Hasan'a böyle öğütler verirken Girit'te 'mevsimler' çok hızlı değiştiğinden dolayı, Venizelos'tan ve yurtlarını terk etmek zorunda kalabileceklerinden ailesine bahsetmesi, Hasan'ın zihinsel sorgulamalarının başlangıcını oluşturur; çünkü onların yaşamı köyleridir, nereye gidebileceklerini havsalası almaz (Yorulmaz, 2004: 30). Henüz kimse olayların nedenini ve gelecekte neler olacağını tam olarak anlamamış olsa da okuyucunun zihninde karakterlerin geleceğine ait imgeler yavaş yavaş renk değiştirir. Ali Ağa aynı zamanda Osmanlı padişahına karşı kendilerini kurtaracaklarına dair hâlâ umut besleyen Giritlileri de temsil eder.

Romanda bu değişime bahsi geçen sözlerin hemen ardından Ali Ağa'nın anlatıcılığında yer verilir, şöyle ki yukarıda açıklanan komşuluk ilişkileri kışkırtmalar sonucu farklı bir rotaya doğru yönünü döndürmüştür. İki dinin mensupları arasındaki bağlar inceden incede; ancak hızlı bir biçimde kopmaya başlamıştır (Yorulmaz, 2004: 31):

"...Kendimi bildim bileli selamlaştığım, konuştuğum insanlara beni gördüklerinde susuyorlar, gittikçe selam vermez oluyorlar Hanım! İyi şeylerden söz etmiyorlar. Barut ve kan kokuyor söyledikleri! Sizler bilmezsiniz, eskiden çok karışıklıklar, adam öldürmeler, yakıp yıkmalar olmuştu olmasına, ama onlar bastırılmış, zamanla kaynaşmıştık birbirimizle. Ayrı dinlerdeniz, fakat yan yana, hatta bir arada, sizler de görüyorsunuz, pekâlâ yaşayabiliyoruz." (Yorulmaz, 2004: 31)

Sabâ Altınsay ve Yaşar Kemal'in seçtiğimiz romanlarındaki ana karakterler çelişkilerini daha çok ruhsal düzlemde yaşarken, Hasan olayların gelişiminin ve yaşının verdiği algı sınırının sonucunda çelişkilere sürüklenmeye başlar.

Hasan'ın ağabeyi Mahmut'un bilinmedik bir şekilde öldürülmesiyle Evangeliki gibi Rum komşularının da aralarında olduğu yakınlarının onlarla birlik olması ve Evangeliki'nin okuduğu koşuk, iki ayrı dine ait bu insanların dilekleri ne olursa olsun bir daha birleşmemek üzere ayrılışının liriğidir (Yorulmaz, 2004: 39):

"Bahtımın yazgısıdır buna katlanmam,
Yerimde doğup, yabanda kocamam!" (Yorulmaz, 2004: 39)

Venizelos yanlılarının saldırıları yüzünden Türkler birbirlerine daha yakın yaşamak için yer değiştirdikçe, Rumlar da o bölgeleri terk etmeye başlamıştır (Yorulmaz, 2004: 43):

"...Türklerle birlikte burada yaşayan on beş-yirmi Rum aile,.. Rumların daha yoğun oldukları yerlere taşınmışlardı... Başta Venizelos, sonra da silahlı, göz kırpmadan adam öldüren yandaşları bize, 'Türkler dışarı!' diyerek, saldırıya hazırlanıyorlardı. Hatta hazırlık ne demek, mallarımızın bazen parasız, bazen de yok pahasına alınması, göç etmemize çanak tutulması, kovalama planlarının uygulamaya konulduğunun açık kanıtlarıydı." (Yorulmaz, 2004: 43)

Bu iç göçler, henüz Mübadele yaşanmamış olsa da halk içindeki türdeşleşme eğilimlerinin ve korunma ihtiyacının sonucunda oluşmaktadır. İki topluluk arasında karşılıklı restleşmeler de başlamıştır ki silahlı Rumlara destek olmak için Yunanistan'dan adaya askerler gelmektedir. Ahmet Yorulmaz, Hasan'ın gözlemleri aracılığıyla Girit'teki çatışmaların evrelerini betimleyerek Mübadele öncesinin Girit'i hakkında zihinlerde belli figürler canlanmasına olanak sağlamaktadır (Yorulmaz, 2004: 44, 45):

"...Binlerce kişilik silahlı bir Rum kuvveti, Kandano'yu sarıverdi!.. biz Türklerin namluları kendini gösteriverdi. Fakat ne onlardan ne de bizimkilerden kimse tetik çekmedi." (Yorulmaz, 2004: 45)

Roman içerisinde kendilerine dostluk gösteren Hıristiyanların bulunmasına karşın saldırıların ve huzursuzluğun artmasıyla Rumlardan ilk kez "düşman" diye de bahsedilir (Yorulmaz, 2004: 46). Böyle net bir tasvir ne Sabâ Altınsay'ın ne de Yaşar Kemal'in romanında bulunmaktadır. Bu tanımlama ayrıntıda kalmış gibi gözükse de Rumları Türklerin bulunduğu açıdan tam karşıt noktada yer alacak şekilde *ötekileştirmektedir*.

Hacara adlı bir yan karakter aracılığı ile Türklerin de Rumların yaptığı saldırılara verdiği karşılıklar işlenir; yalnız, Hacara romanda kötü bir kişilik olarak şekillendirilmemiş, Türkleri korumak adına istemese de bu saldırılara karışmış bir kişilik olarak sunulmuştur (Yorulmaz, 2004: 44-49). Yani özünde saldırgan birisi değildir. Romanın bu aşamasındaki en duyarlı kahramanı olan Ali Ağa'ya göre Hacara'nın silahlı Rumlara girdiği

çatışmaların nereye varacağı aslında belli değildir. Nasıl ki karakterler, kendilerinin ve Girit'in geçmişini düşündüklerinde bu ölümlerin nedenlerini kavrayamazlar. Yaşadıkları olaylar onları, kendilerinden bağımsız birilerinin günahlarının bedelini ödediklerini düşünmeye sevk etmektedir.

Romanın ilk bölümlerinde özellikle Evangeliki ile oluşturulan olumlu Rum imgesinin yerini, bir müddet sonra köylerini günlerce kuşatma altında tutan 'düşman' Rum imgesi almıştır. Ali Ağa'nın camide ibadet ederken atılan toplarla öldürülmesi (Yorulmaz, 2004: 52), Türklerin *Kritimu*'da olduğu gibi çok zor şartlarda gündelik hayatlarına devam etmeye çalıştıklarının betimlemesidir.

Bir önceki basamakta Türklerin de Rumları öldürdüğü dile getirilmiş olsa da Rumların içinde buldukları hayat koşulları değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. Öte yandan Hasan, babası Rumlar tarafından öldürülse de onlara kin ya da nefret gibi duygular besleyemez. Romanın ana karakteri olarak Hasan'ın iniş ve çıkışları yeterince derinleştirilmemiştir; bu durumun doğal bir uzantısı olarak hayata karşı beklenilene oranla daha düz tepkiler verdiği izlenimini yaratmaktadır.

Hasan ve ailesinin köylerinden Hanya'ya göç etmesi bile onlarda kök salma duygularını ortaya çıkarır; çünkü köylerindeki huzuru ve sade hayat koşullarını yeni taşındıkları kentte bulamamaktadırlar. Politika sahnesinde gelişen olayların *Kritimu*'nun karakterleri üzerinde belirgin bir etkisi gözlemlenebilirken, Girit'teki siyasi hayata Hasan ve annesinin Hanya'da var olma mücadelelerinin fonunda değinilmiştir (Yorulmaz, 2004: 55-59). Günlük hayatın getirdiklerine de böylece yer verilmiştir.

Girit mübadillerinin romanda Türk diye betimlendiğini belirtmiştik. Hasan için onlara Türk yerine Müslüman denmesi, varlıklarını asimile edip Hıristiyanlaştırmak amacıyla uygulanan politikaların bir sonucudur (Yorulmaz, 2004: 58). Ahmet Yorulmaz'ın ulusal bilince işaret etmesiyle beraber, aslında Mübadele metninin maddelerinde Yunan uyruklu olarak kabul edilen Giritli Müslümanlar için reel gerçeklik kurmaca metinden farklıdır.

Hanya'nın Splantzia Meydanı'nda farklı din, ekonomik seviye ve kültürden insanın birlikte yaşaması, meydanlara has bir simge olan bir aradalığa gönderme yapar (Yorulmaz, 2004: 60). 1900'lerin ilk yılları olan o dönemlerde uzun bir süredir Hanya'da yaşayan ya da Hasan gibi köylerinden göç etmek zorunda kalan insanların barınabileceği bir yer olması, Girit'te türdeşleşmeye hâlâ direnen bir mekân olduğunu gösterir. Aynı zamanda

Kritimu'da Abdala Musa'nın kahvesinin gerçekleştirdiği işlevin benzerini Splantzia Meydanı da sağlar. Bu mekânların her ikisinde de dikey ve yatay açıdan farklı gruplara mensup insanlar, sahip oldukları farklılıklarını ön plana çıkartmazlar:

“Splantzia Meydanı, Hanya'nın büyük bakkalıyla çakkalının, mandıracısının, gayet geniş kahvehanelerinin ortasında koca bir şadırvanı bulunan; feslisini fessizini, yani Müslümanını Hıristiyanını bir arada barındıran, ünlü bir meydandı... tutucu Venizelistler, kralcılar; köyünden kovalanmış, bu meydanı mesken edinmiş Türkler; doğma büyüme Hanyalılar; varlıklılar, varlıksızlar; yalın ayaklılar, çizmeliler, çanklılar. Tümü de bir çarşı görünümündeki bu meydanın insanlarıydı...” (Yorulmaz, 2004: 60)

Geçinebilmek için annesinin hazırladığı çeşitli yemişleri satan ve bu sayede Hanya'daki pek çok ortama girip çıktığı için esnafla içli dışlı olan Hasan, bir zaman sonra matbaacı Kir Vladimirov'un teklifiyle onun yanında çalışmaya başlar (Yorulmaz, 2004: 60-63). Kir Vladimirov ve eşinin varlığı romanda oldukça önemli bir işlev görür. Giderek olumsuzlaşma yolunda bir çizgi izleyen Giritli Hıristiyan imgesi onların sayesinde kırılmaya uğrar; ancak Türklere karşı yapılan saldırılar ara sıra da olsa hâlen meydana gelmektedir. İki ayrı dinin temsilcileri olan Hasan ve Kir Vladimirov, süregelen saldırıları karşılıklı sorgularlar; ancak her ikisi de somut bir sonuç elde edemez. Kir Vladimirov'a göre bu vahşetin, halkların birbirine kırdırılmasının en büyük sebebi; cahillikten ve çok uzun bir süre Osmanlı egemenliğinde yaşamalarından ileri gelmektedir (Yorulmaz, 2004: 71-73).

Türklerle Hıristiyanların birlikte yaşamasına karşı oluşturdukları fikirdaşlık, okurun zihninde tüm kışkırtmalara karşın farklı gruplara mensup bulunsalar da Müslüman ve Hıristiyanların arasında birbirlerini anlayabilenlerin olduğu imgesini güçlendirir. Buna mukabil şunu da eklemek gerekir ki Kir Vladimirov ve eşi Kira Evthimiya İstanbul'dan Girit'e göç etmiştir; kendi geçmişlerinden ötürü Müslümanları ve onların kültürlerini iyi tanıdıkları için Müslümanlara yakınlık beslemeleri daha kolaydır.

Matbaada çalışan Vomvolakis ise kişiliği itibariyle Türkleri sevmediği için Kir Vladimirov'la kontrast oluşturur (Yorulmaz, 2004: 70); fakat yakın çevresi tarafından düşünceleri destek görmediği için tepkileri silik kalmıştır.

Kritimu'da rastlanılan gerçekçi tarihî bilgilere yer yer *Savaşın Çocukları*'nda da rastlanmaktadır: Bu tarz bilgiler güngörmüş ve okumuş bir kişi olan Kir Vladimirov ile aktarılır; nitekim, onun açıklamalarına göre Türklerle Yunanlar arasındaki savaşın asıl sebebi iki toplumun da art arda zamanlarda; ama aynı topraklarda uyguladığı yayılcı politikalarıdır (Yorulmaz, 2004: 82).

Ahmet Yorulmaz, bazen Kir Vladimirov zaman zaman da Hasanaki (Hasan) aracılığı ile Mübadele öncesi süreç hakkında kendi düşüncelerini okuyucuya aktarabilmektedir. Yazarın bir mübadil olmasının olayları alımlayış sürecinde etkili olabileceğini, okuyucu yorumlarının da bu etkilenmelerin arkasından ikincil bir edim şeklinde gelişebileceğini belirtmek isteriz.

Vladimirov, romana dâhil olmasından itibaren Hasan'ın Mariya ile aşkın başlamasına kadar geçen evrede Hasan'a akıl veren baba figürü gibi bir işlev görür. Onun insanlara karşı olan demokratik tutumundan Hasan'ın da etkilendiği söylenebilir. Bu cihetle onun asıl acıyı çekenlerin ister Rum, ister Türk olsun bütün halk olduğunu belirtmesi (Yorulmaz, 2004: 95), Hasan'ın da fikirlerini şekillendirir.

Kir Vladimirov'un koruması altında hayatını sürdürmesi, öbür Türklerin başına gelebilen saldırıların ona yapılmasını engellemektedir (Yorulmaz, 2004: 92). Rumlar, Türklere karşı salt silahlı saldırıda değil, küçük düşürücü hakaretlerde de bulunmakla beraber Türklerin onlara herhangi bir tepki verip vermediği romanda belirtilmemiştir.

Anadolu'da Türklerle Yunanlar savaşırken, romanın bundan sonraki kısımlarında daha ziyade Hasan'ın aşklarına yer verilir ki bunlar arasında Kir Vladimirov'un yanından ayrılarak iş ortaklığı yaptığı Mariya adlı bir Rum kadını da vardır. Eklemeliyiz ki Vladimirov'un yanından ayrılması onların arasındaki bağı kopartmamıştır; ancak Vladimirov eskisi gibi baba figürü olarak onun yanında yer almaz. Özellikle de korumacılıkları düşünülürse Vladimirov'un yerini başka bir Rum'un, Mariya'nın aldığı belirtilebilir.

1920 yılında Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rumların gösterdikleri taşkın sevinçlere *Savaşın Çocukları*'nda yer verilmiştir (Yorulmaz, 2004:109). Rumların bir bölümünün bu sevinci Türklerin Girit'de barınmasının iyiden iyiye zorlaştığına işaret etmektedir.

Kir Vladimirov'un ardından Türk tarafından ele alındığında Mariya da olumlu bir Hıristiyan karakter olarak kurgulanmıştır. Hasan'a duyduğu güven sebebiyle onu, son ana kadar maddi ve manevi yönlerden desteklemiş, Girit'ten sağ salım gidebilmesine oldukça yardım etmiştir.

Encümen-i İslamiye'nin Müslümanların kendilerini savunmak için her türlü silahı kullanabileceklerine dair dağıttığı bildiri (Yorulmaz, 2004: 120), öncelikle Müslümanların

dini kurumlara bağıllığını gösterdiği kadar bu zamandan sonra romanda pek rastlanılmayan bir şeyi; Müslümanların da saldırılara yönelik istediklerini yapabileceklerini haber verir. Bu bildiriyle Müslümanlar da pasif ya da bireysel savunmanın ötesine geçmiştir.

Metinde tarihsel doğruluğu yansıtan açıklamalarla Rumlarla Türklerin Mübadele edileceğini, Girit'te savaş esiri olan ve Hasan'a Türkçe öğreten Kemalettin bildirir (Yorulmaz, 2004: 123, 124). Kemalettin'in değerlendirmesine göre bedel ödeyen birileri varsa o da 'halk'tır. Hasan ve çevresinin Mübadele edileceklerine karşı tepkileri ise farklı farklıdır; bir grup daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek adına gitmeyi istemekte, Hasan'ın da içinde olduğu bir grup da gitmeyi istememektedir (Yorulmaz, 2004: 125, 126).

Savaşın Çocukları'nda daha önce ele aldığımız öbür romanlardaki kadar yoğun psikolojik tahliller, tepkiler ve buhranlar yoktur. Türklerin Mübadele edileceğine ilişkin olarak Rumların tepkisi ise 'çok az Rum'un bu habere üzüldüğü' şeklinde dile getirilir.

Marigo (Mariya) ile yaşadığı yasak aşk yüzünden diğer Müslümanlara göre daha zor durumda kalan Hasan, sevgilisinin yardımlarıyla adadan kaçabilmeyi başarır (Yorulmaz, 2004: 140). Bu kaçış zorunluluğu, onun bağınazlığa karşı nefret duymasına ve can telaşı içinde gitmek zorunda kalmasının sebebi olanlara lanet etmesine neden olur.

Hasan, Mübadele Antlaşması henüz fiilî olarak uygulanmadan önce, zor şartlarda ana yurdu kabul ettiği Anadolu'ya kaçarcasına göç etmiştir; ancak buradan Mübadele'ye tabi tutulmadığı fikri çıkarılmamalıdır. Yorulmaz'ın da yer yer okuyucuya aktardığı üzere; Girit'te yaşamın yıllar geçtikçe iyiden iyiye zorlaşması, Mübadele edilecekleri kararının halk içinde yayılmasıyla 'düşman'ca davranan Rumlar tarafından öldürmeye varacak kadar Müslümanlara zarar verilmesi ve bireysel bir sorun olarak ise Marigo ile yaşadığı yasak aşk yüzünden her ikisinin hayatının da tehlikede olması sebebiyle Hasan'ın Girit'te kalması zaten mümkün değildir.

Savaş Çocukları, Hanya'nın Cezayir Kolu adlı bir semtindeki "Nuri'nin Meyhanesi"nin diğer ismi olarak kullanılmaktadır (Yorulmaz, 2004: 94). Konumuz açısından önemli olan nokta; meyhanede toplanan insanların kendilerini, "yaşadıkları savaşların çocukları" olarak görmeleridir. Savaşın çocukları tamlaması, bu insanları nitelemek açısından iyi bir tasviridir; çünkü Girit meyhaneleri kültür itibarıyla tıpkı kıraathaneler gibi farklı kültürlerin mensuplarını bir araya getirebilen mekânlardan biridir. Bu tarz yerler, aynı zamanda

insanların havadisleri birbirlerine aktardıkları, sözel bilgi paylaşımının son derece aktif olduğu yerlerdir.

Girit'teki meydana gelen huzursuzlukların sonucunda hem Hıristiyanların hem de Müslümanların yakınlarından birçok kişi ölmüştür. “Giritliler”, yaşadıkları savaşlar sebebiyle geçmişlerinden koştukları kadar önlerindeki belirsizlikten ötürü geleceklerine de tutunamamaktadırlar.

Yorulmaz'ın yarattığı karakterler ruhsal açıdan geçirdikleri çıkmazlar ya da ikilem gibi duygulardan ziyade eylemleriyle var olurlar. Başta İbrahim olmak üzere *Kritimu*'daki karakterlerin yaşadıkları olaylardan etkilenip, derin ruhi dalgalanmalar yaşamalarına karşın; *Savaşın Çocukları*'nda günlük hayatın getirdiği sorun ve olaylara ağırlık verilmektedir. İbrahim'in hayatında karısı Cemile'nin ölümü önemli bir dönemeç olmasına karşın, Hasan'ın ağabeyi ve babasının Rumlar tarafından öldürülmesi onda belirgin ya da önemli herhangi bir iz bırakmamıştır. Hasan, yaşadığı tüm kötü olaylara rağmen insanlara karşı optimist duygular besleyen, son derece çalışkan, azminin ve karşılaştığı iyi kişilikli Rumların yardımları sonucunda mal varlığı edinmiş olmasının da ötesinde oldukça olumlu çizilmiş bir karakterdir. Hasan, bu olumlu özelliklerinin yanında varlığını hep kendi dışındaki kişilerle tamamlayarak birey olabilmiş; hayatının her evresinde onun ayakta tutan birileri bulunmuştur. Bu insanların en önemlileri de Kir Vladimiros ve Mariya'dır. Hatta Mariya aşkı uğruna kendi hayatını tehlikeye atma cesaretini gösterir; Rumlar sevgilisi Hasan'a zarar vermeden ve Mübadele başlamadan önce onun adadan ayrılmasını sağlar. Hasan'ın özellikle olumlu Rum karakterler vasıtası ile kendisini tamamlamasının çok bilinçli bir tercihle yapıldığını sanmıyoruz; ancak bu sayede Türk ve Rum kahramanlar arasında denge kısmen sağlanmış olmaktadır.

Romadaki Rum karakterlerin kendi aralarında olumlu ya da olumsuz açılardan yarattıkları imgelerde denge kurulduğu belirtilebilir; aralarında saldırı eylemlerine katılanlar, Venizelos'u destekleyenler olduğu gibi, Girit'i bütün renkleriyle benimseyenler de vardır. Bunun yanında romanın tamamı düşünüldüğünde Türk karakterlerin Rumlara oranla daha olumlu tasvir edildiği de görülmektedir. Bu anlamda saldırgan Rumlara karşı hançerini kullanan sadece Hacara karakteri verilmiştir ki o da kendi isteğiyle değil, Müslümanları savunmak zorunda kaldığı için bunları yapmaktadır.

Savaşın Çocukları, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana'daki gibi düşsel bir dünyaya sahip değildir. Gerçeklikle bağlantılı göndergeler ise okuyucunun kurmacayı alımlamasını zorlaştıracak biçimde kurgulanmamıştır.

Roman, özellikle Türk okuyucuların bu konudaki beklentilerine cevap verir; çünkü Türk karakterler oldukça olumlu çizilmiştir. Girit'in Mübadele gerçekleşmeden önceki 30 yılı işlendiğinden mübadil kimliğini özümsemiş okuyucuların metinle yapıcı ilişki kurmaları Yunanistan'a göç eden Rumlara göre daha olanaklıdır.

Son olarak, Altınsay ve Yorulmaz'ın yazarlığında aile geçmişlerinin kendilerine miras bıraktığı izler bulunduğunu belirtmeliyiz. Her iki yazar da duygusal geçmişlerine nesnel uzaklığı sağladıkları ölçüde daha farklı okuyucu kitleleri tarafından derinlemesine alımlanabilirler; bu yazarların yanında Yaşar Kemal, mübadil olmamasının bir nevi avantajını taşımaktadır.

7 SONUÇ

Cennetin olmadığını hayal et
Kolaydır eğer dersen
Altımızda cehennem yok
Üstümüzde ise sadece gökyüzü
Bütün insanların
Bugün için yaşadığını hayal et
Ülkelerin olmadığını hayal et
Zor değil bunu yapmak
Öldürmek ya da ölmek için hiç neden yok
Ve hiçbir din de yok
Bütün insanların
Barış içinde yaşadığını hayal et
Hayalperest olduğumu söyleyebilirsin
Fakat yalnız değilim
Umarım bir gün bize katılırsın
Ve dünyada birlik oluşur... (The Beatles, Imagine)

Bu çalışmanın birincil amacı *Lozan Mübadelesi*'nin Türk Edebiyatı'ndan seçilen uzun anlatılara nasıl yansıdığına analiz edilmesidir. Bu ilk amacın beraberindeki amaçlar arasında Türkiye ve Yunanistan'ın yakın geçmişlerinde taşıdığı önem kadar, menendinin dünya tarihinde pek görülmeyen bir vakası olan Mübadele'yi geniş perspektifle değerlendirip, onun Türk Edebiyatı'nda tuttuğu yere genel hatlarla değinmek gelir. Bu bağlamda Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Sabâ Altınsay'ın *Kritimu – Girit'im Benim* ve Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı romanlarının incelemeye tabi tutulmasına karar verilmiştir.

Çalışmamızda, *Lozan Mübadelesi*'ni konu edinen eserlerin arasından seçtiğimiz bu romanların incelenmesine göç, uluslaşma ve Mübadele olgularının ayrıntılı bir analizinden sonra yer verilmesi uygun görülmüş, bölüm başlıkları ve içerikleri de bu fikre dayanarak oluşturulmuştur. Öte taraftan Mübadele'yi irdeleyen metinlerin uluslaşmadan bahsetmemeleri de böyle bir aşamalı inceleme yapmamızda etken olmuştur.

Tezin başlangıç aşamasında, Yunan Edebiyatı'ndan Mübadele ile ilgili seçilecek olan eserlerin de çalışmaya dâhil edilip iki ülkenin edebiyatlarının karşılaştırılması düşünülürken, Türkçe çevirilere uygulanan sansür sebebiyle bu fikirden vazgeçilmiştir.

Göç, bilindiği gibi insanın kaderini tayin eden olguların başında gelir; nitekim bu kavram, dünyanın büyük bir kısmını farklı zamanlarda ve değişik şekillerde bireysel ya da daha büyük kitleler hâlinde olsun, derin ya da yüzeysel şekillerde etkilemiştir. *Lozan Mübadelesi* ise Türk uyruklu Hristiyan Ortodokslarla Yunan uyruklu Müslümanların göç'ü olmanın ötesinde anlamları içinde barındıran bir sürecin tamamlanışıdır.

Dünyada ‘*millet*’ adı altına alınabilecek toplumların Antik dönemlerden beri mevcut olduğu konusunda mutabakat sağlanabilir; ancak Orta Çağ’da veya daha öncesinde ‘*ulus bilinci*’ni ortaya çıkartacak oluşumlar mevcut değildir. Toplumları yönlendiren kişilerin de öncülüğünün etkisiyle zaman içerisinde imparatorluklar çağcıl değerini kaybetmiştir. Fransız Devrimi ise Batı toplumunda ulusal bilincin çeşitli yollarla oluşmasının ardından, bu yoldaki eylem ve fikirleri kanalize edip yön veren ateşleyici olay olmuştur.

Fransız Devrimi’nin ilan edilmesiyle birlikte imparatorluklar yıkılmaya ve yerine ulus devletler kurulmaya başlanır. Osmanlı Devleti de Batılılaşma adı altında yapılan değişiklikleri Bab-ı Âlî’nin öncülüğünde uygulamaya geçirmesiyle beraber, dünyada meydana gelen yeni yönetim şekillenmelerine geç bir zamanda eklenir. Osmanlı’da yönetilen kesimin Batı toplumlarından daha farklı bir yapıya sahip olmasından dolayı ulus oluşturma yönünde hareketlenmeler Müslüman halk içinde değil, yabancı topluluklar içinde ortaya çıkmıştır. Bu şekilde ister istemez Devlet’in parçalanma süreci de başlar ve uluslar sırayla bağımsızlıklarını ilan ederler.

Osmanlı Devleti için bu süreç özellikle 20. yüzyılın ilk günlerinde oldukça zor geçmiştir; arka arkaya birçok savaşın içine girilmiştir. Savaşlar esnasında imparatorluk bünyesinde, bilhassa Anadolu’da yaşayan farklı dinlere mensup olan halklar arasında geriye dönüşü pek mümkün olmayan ayrılıklar oluşmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında savaşın sona ermesinden sonra kalan problemler, 1923 Lozan Antlaşması ile giderilmeye çalışılmıştır. Lozan’da alınan karara göre Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar hariç Yunanistan’da yaşayan Yunan uyruklu Müslümanlarla, İstanbul’da yaşayan Rumlar hariç Türkiye’de yaşayan Türk uyruklu Ortodokslar takas edilmiştir. Mübadele her iki halkın hayatında birçok probleme neden olmuştur: Göçmenler doğdukları ülkelerde yaşamlarına devam edemedikleri gibi, göç ettikleri ülkeye de uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Göçmenler, nerede ve ne şekilde yaşarlarsa yaşasınlar “arada kalmışlık duygusu” bedenlerine hapsolmuştur. Birinci kuşak mübadillerin içinde azınlıkta kalan bazı göçmenlerin sahip olduğu koşullar, diğerlerine göre daha iyi olsa da büyük bir grup materyal olarak ekonomik anlamda çeşitli sorunların da üstesinden gelmek zorunda kalmıştır. Mübadiller için fizikî sorunlardan biri de yerleştirilmelerine uygun görülen yerlerin alışkın oldukları ekonomik ve sosyal yapıdan farklı olabildiği için hayatlarını daha da zorlaştırabilmesidir.

Türkiye’de yaşayan mübadillerin Mübadele gerçekleşikten çok uzun bir süre sonra kendilerini sanat yoluyla ifade etmeleri; bu yabancılaşma, anlamsızlık ve soyutlanmışlık hislerinin bir tezahürüdür. Çağdaş Yunan Edebiyatı’nda Mübadele ile bağlantılı roman, öykü, şiir gibi çeşitli anlatılar Türk Edebiyatı’na kıyasla çok daha erken yayımlanmış, son yıllarda ise bu ilginin eğimi -doğal bir gelişme olarak- aşağıya doğru bir kavis çizmeye başlamıştır.

Bu konuyla ilgili metinler üreten anlatıcıların arasında Yaşar Kemal gibi mübadil bir aileden gelmeyenler de bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak, bu coğrafyada bireylerin kültürel açıdan kendi geçmişlerine dönük yaşamalarının da etkisiyle mübadil kökenli kişiler Mübadele ile ilgilenmektedir.

Türkiye’de uzun yıllar Mübadele ile ilgilenilmemesinin bazı sebepleri vardır: Türkiye’nin yakın tarihinde yaşanan siyasal olaylar ve dönüm noktaları bunun sebeplerinden biridir.

Yunanistan açısından ise edebiyat, ulus devlet olarak yarattıkları düşman imgesini destekleyecek bir araç vasfını görmüştür. Yunanistan’a göç eden Rumların hem sayıca fazla hem de Yunanistan’ın nüfusu içerisinde önemli bir yer teşkil etmeleri nedeniyle Mübadele olgusunun toplum içindeki etkilerinin daha belirgin olması, Yunanistan’ın bu konuyla Türkiye’den daha önce ilgilenmesine etki etmiştir. Muhacir Rumlar içinde okuma yazma oranı da Türkiye’ye gelen mübadillere göre daha fazladır. Dolayısıyla onların okuma yazma etkinlikleri de Türklere oranla daha fazladır. Bir yandan da Osmanlı’nın vârisi olarak kabul gören Türkiye’nin tarihinde politik açıdan meydana gelen birbirinden farklı olaylar bir hayli fazladır. Bir de Türklerin göçebe bir topluluk olmalarının yanında yaşadıkları coğrafyalar ve kurdukları devletlerde göç kavramı her daim hayatlarında olduğu için Mübadele ile meydana gelen göçe ilgi bir süre olgunlaşmamış da olabilir.

Mübadele’nin Türk Edebiyatı’na ağırlıklı olarak 1990’lardan sonra yansımalarının belli başlı sebepleri yukarıda açıkladığımız gibi sıralanabilmektedir.

Yaşar Kemal, Sabâ Altınsay ve Ahmet Yorulmaz aynı konuyu temel alıp, belli noktalarda ortak bileşkeler yakaladılar da her birinin yazın eylemine ve sanatına yaklaşımları konuyu işleyişlerini etkilemiştir. Altınsay ve Yorulmaz’ın mübadil bir aileden gelmelerinin izleri kurgularında yer yer ortaya çıkarken, Yaşar Kemal’in de mübadil bir aileden gelmesi dahi göç duygusunu özümsemiş bir yazar olduğu aynı şekilde anlaşılabilir.

Yaşar Kemal, dörtleme olarak tasarladığı eserinin ilk cildinde yazarlığının ana temellerinden olan bir unsuru, ‘toplum içinde yer etmiş duyarlılıkları işleme’ görevini tekrar yerine getirir. Onun seçtiğimiz öteki iki yazardan ayrılan en önemli özelliği mitolojik bir evrenin kapısını Mübadele temasıyla açmasıdır. Onun romanlarında biçim ve içerik oluşturulurken destan, masal gibi türlerden yansımalar bulunur. Onun insana ait gerçeklikleri masalsı sözcüklerle örgülenmiş bir anlatıya dönüştürme tekniği, bu romanda da görülür.

Yaşar Kemal yazınının bu özellikleri üç romanın da uzamı olan ada’nın ele alınışında ortaya çıkar. Altınsay ve Yorulmaz, Girit Adası’nı gayet somut sıfatlarla nitelerken; Mirmingi / Karınca Adası, ana karakterleri Vasili ve Poyraz Musa için var olmakla yok olmak arasında salınan masalsı bir adadır. Hem Sabâ Altınsay hem de Yaşar Kemal romanlarında kullandıkları ana mekânlar Girit ve Karınca Adası’na birer canlı karakter işlevi yüklemişlerdir. Şöyle ki tarih ve kurguladıkları gerçeklik, ada ile birlikte somutlaşmıştır.

Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana’da Lozan Mübadelesi gerçekleşikten sonraki zaman dilimi ele alınırken, karakterlerin geçmiş deneyimleri geriye dönüşler gerçekleştirilerek okuyucuya aktarılır. Kurguda tarihsel öğeler yer almakla birlikte belge niteliği taşıyacak nitelikte anlatımlar yoktur. Oysa daha çok *Kritimu* romanı olmak üzere *Savaşın Çocukları*’nda da tarihî tanıklıkları kuvvetlendirmek amacıyla okuyucu tarafından gerçek olarak alımlanabilecek “belirtik cümle”lere yer verilmiştir.

Altınsay ve Yorulmaz’ın metinlerinin diğer bir ortak tarafı, mekânda olduğu kadar zaman açısından da benzer dönemleri ele almalarında görülür. Nitekim her iki yazar da 19. yüzyılın son yıllarından Mübadele’nin gerçekleştiği 1923 yılına kadar geçen süreyi fona yerleştirmiştir. Bu süre içerisinde karakterlerin kimi Girit’te yaşanan olaylar yüzünden ölürken, kimisi de büyüyüp olgunlaşır veya yaşlanır. Yaşar Kemal’in karakterlerinin değişimi ise yaş gibi somut bir durumla değil, zaman geçtikçe soyut bir özellik olarak kabul edebileceğimiz çelişkilerinin sonlanmasıyla gerçekleşir. Bu nitelermeler, öbür iki romanda psikolojik dönüşümlere yer verilmediğine işaret etmez. Aksine, *Kritimu*’da İbrahim ana karakteri aracılığı ile Mübadele’ye giden yolda derin sorgulamalar yapılır. *Savaşın Çocukları*’nın ana karakteri Hasan ise ruhsal özelliklerinden çok, eylemleriyle varlığını ortaya koyan bir karakter olarak çizilmiştir.

Her üç romanın da ana karakterleri Mübadele'nin neden gerçekleştiğine tam anlam verememişlerdir. Vasili ve Poyraz Musa (*Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*), İbrahim (*Kritimu*) ya da Hasan (*Savaşın Çocukları*), yaşadıkları hayatın kendi kurdukları hayatlar olmadığını bilir. Vasili, ikinci bir değişime kadar kendi evinde el olmuştur. Poyraz Musa, hayatta kalabileceği bir kara parçası aramaktadır. İbrahim, kendisiyle özdeşleşen Girit'le beraber yitirdiklerinin kederiyle hayata tutunmaya çalışmaktadır. Hasan ise küçük yaşlardan itibaren hayat mücadelesinin içine girmiştir. *Kritimu* ve *Savaşın Çocukları*'nda Müslüman ve Hıristiyan kahramanlar arasında genel hatlarıyla benzer nitelikler daha çok görülmektedir. Bu iki romanın Girit'inde silahlı Hıristiyanlar olduğu kadar Müslümanlara zarar verme taraftarı olmayanlar da vardır. Bunun yanında bu fikrin işlenişi bakımından iki roman birbirinden oldukça farklıdır. *Kritimu*'da İbrahim tek karakter olarak öne çıkarken, *Savaşın Çocukları*'nda Rum karakterler daha etkin bir rol üstlenirler ki özellikle Kir Vladimiros ve Mariya erdemli insanlar olup, bir nevi Hasan'ın hayatta kalmasını sağlayan yardımcıları olurlar.

Yaşar Kemal ise Vasili ve Poyraz Musa'ya eşit derecede rol dağıtmıştır, hatta denilebilir ki genele bakıldığı zaman Vasili karakterinin masumiyeti Poyraz Musa'dan daha fazladır. Her ikisi de belirli bölümlerde çelişkilerinin buhranına düşerler: Birbirlerini öldürme ihtimalleri üzerine kurulan gerilim, zamanla yerini birbirlerinin sahip oldukları tek varlığın kendileri olduğu hissine bırakır. Bu roman için bütün hayatları düşünüldüğünde Rum Vasili'nin yarattığı imgenin aslında Türk Poyraz Musa'dan daha olumlu olduğu bile söylenebilir. Yaşar Kemal'in Rum imgesini daha olumlu kurguladığı bu şekilde belirtilebilir; çünkü Poyraz Musa'nın kaçtığı bir geçmişi ve düşmanları varken, Vasili sebepsiz yere mağdur durumda kalandır. Bu romanlardaki hiçbir ana karakterin kötülüklerden arındırılmış bir masumiyet kisvesi altında çizilmediğinin de eklemek gerekir; bu açıdan Vasili ve Poyraz Musa çelişkileri daha çok olan karakterlerdir.

'Kritimu'nun taşıdığı otobiyografik nitelikler ve yazarın tercihleri nedeniyle İbrahim, diğer karakterlerden daha baskın yapıda çizilmekle beraber, oldukça da mantıklı bir kişiliği vardır. Her ne yaşanırsa yaşansın İbrahim'in Giritli Hıristiyanlar hakkındaki fikirleri genel bir kalıbın dışına çıkmamıştır. O, hayatı içinde yaşayan bir adam olarak kurgulanmıştır.

Bu romanda Mübadele sürecinde yaşananların karşılıklı olduğu vurgulanır, yani her iki grup da görünenden daha fazlasını kaybetmiştir. *Savaşın Çocukları*'nda son derece olumlu

imge yaratan Rum karakterlerin olmasının yanında Müslümanlar maddi ve manevi olarak Hıristiyanlardan daha fazla kayıp vermiş gibi değerlendirilmiştir.

Kritimu ve *Savaşın Çocukları*'nda gruplar arasında romanın başında var olan birlik zaman geçip kötü günler geldikçe bozulurken, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*'da birbirinden tamamen koparılan birlik, Rumlar ve Türkler arasında sonradan tekrar kurulmuştur. Bu durumda zamanlamaları nasıl olursa olsun her üç yazar da Rumlar ve Türkler arasındaki birliğe önem vermiştir; ancak *Savaşın Çocukları*'nda silahlı Rumların Türkler üzerindeki baskıları arttıktan sonra 'düşman' olarak bahsedilirken diğer romanlarda Rumlar için böyle bir sıfat kullanılmamaktadır. *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*'da kendinden olmayan yani *öteki* imgesi, romanın sonuna doğru karakterlerin ortak bir çizgide birleşmesinden dolayı flulaşırken, öbür romanlarda tersi bir durum söz konusudur. Zamanla Rumlar 'öteki'leşmiştir; ancak onlara yabancılaşmayan Hıristiyan yakınlarının bulunduğu da belirtilmelidir.

Yaşar Kemal romanında salt Rum ve Türk karakterlere değil, farklı mezhep ve etnik kökenden insanlara da yer vermiş, Osmanlı Devleti'nin son yılları ve savaşlarla bu insanların hayatları arasında bağlantılar kurulmuştur. Sabâ Altınsay ve Ahmet Yorulmaz ise karakterler arasında Hıristiyan Rumlar ve Müslüman Türkler olarak dağılım yaparak, Mübadele konusuna odaklanmışlardır.

Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana'daki Vasili ve Poyraz Musa ele alınırsa kendilerinin bireysel olarak ait olduğu kültürel geleneklerini gerçekleştirdiklerine pek rastlanılmaz. İkisi de aşkın bir zaman diliminde -Karınca Adası'nın zamanında- benzer koşulları sürdürürler ki farklı zaman algısını ve ütopyik yanılısamayı sağlayan da 'Ada'dır. Altınsay ise yerele ait kültürel özellikleri ayrıntılandırmış, her iki kültürün tipik özelliklerine yer vermiştir. Bu oranda olmasa bile kültürel özellikler açısından Ahmet Yorulmaz da kültürel farklılıklara ve benzerliklere ele almıştır. *Kritimu* ve *Savaşın Çocukları* arasında bu noktada şöyle bir farklılık oluşur: Sabâ Altınsay'ın *Kritimu* adlı romanında aslında her iki kültür iç içe geçmemiştir; belli bir yere kadar birbirine paralel ve elele yürümüştür. *Savaşın Çocukları*'nda ise özellikle Kir Vladimirov, Hasan ve Mariya üçgeni sayesinde birbirine karışmışlık oranı daha yükselmiştir.

Yukarıda da aktarıldığı üzere Mübadele'nin seçtiğimiz romanlara yansımaları bu şekilde gerçekleşmiştir. Romanları daha ayrıntılı analiz edebilmek amacıyla da roman sayısı

artırılmamış, yapısal açıdan sistemimizi uygulayabileceğimiz önemli romanlar seçilmiştir. Tek tek inceleme yapılmasa da Yunanistanlı yazarlarla Türkiyeli yazarlar arasında Mübadele'yi ele alma biçimleri açısından çeşitli farklılıklar olduğu gözelenmiş, bunların nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak şunları da ifade etmek istiyoruz: Toplum olarak yakın ya da uzak tarihimizdeki olayların sanat ortamına yansımalarının bu sanatı üretenlerin özgür iradelerince değerlendirebilmeleri, araştırmacıların da bunlar üzerinde çalışabilecek koşullara sahip olması gerekmektedir. Lozan Mübadelesi'nin Türk Edebiyatı'na yansımaları hakkındaki değerlendirmelerimiz de bu düşünce doğrultusunda yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abakan, A., 2004, “*İki Kere Yabancı*”, Radyo Dizi Programı, BBC Türkçe Servisi, Londra: http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/02/040219_iki_kere_yabanci.shtml
- Adıyeke, A. N., 2000, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896 – 1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A., 2006, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 1. bs., İmge Yayınları, İstanbul.
- “*Ahmet Yorulmaz Kimdir?*” adlı yazı şu sitede mevcuttur: <http://www.ayvalik.net/AhmetYorulmaz/AhmetYorulmazkimdir.htm>
- Akbatur, A., 2003, *Postmodernism, Postcolonialism and the Artifice of History*, Master of Arts, Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Akdemir, G., “Saba Altınsay’ dan Bir Ağıt: ‘Kritimü’”, Cumhuriyet Kitap, 18 Kasım 2004, s.770: 4-5.
- Akşin, S., 1983, “Türk Ulusçuluğu”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yay. haz. Seyfettin Gürsel, c. 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aktar, A., 2005a, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin İlk Yılı Eylül 1922 – Eylül 1923”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aktar, A., 2005b, “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Altınsay, S., 2004, *Kritimü: Girit’im Benim*, 3. bs., Can Yayınları, İstanbul.
- Altınsay, S., “Saba Altınsay – Kritimü’da Siyasi Tarihle Sosyal Tarihi Üst Üste Getirmeye Çalıştım”, söyleşi Feridun Andaç, *Hürriyet Gösteri*, Ocak 2005, s. 266: 18-22.
- Altınsay, S., “Onun Girit’i” adlı söyleşi şu sitede mevcuttur: <http://www.kolej.org/dergi/sayi81/kultur2.shtml>
- Ana Britannica, 2004, “Göç”, c. 9, İstanbul, s. 577-578.
- Andaç, F., “Dil Şenliğinde Bir Dünya”, *Adam Sanat* (Yaşar Kemal özel sayısı), Haziran 2002, s. 197: 62-67.
- Andaç, F., 2003, *Yaşar Kemal’in Sözlerinde Yaşamak (Söyleşimler 1)*, 1. bs., Dünya Kitapları, İstanbul.
- Anday, M. C., 2003, “*Yolculuk*”, Rahatı Kaçan Ağaç (Toplu Şiirler I), 6. bs., Adam Yayınları, İstanbul, s. 26.
- Anderson, M. S., 2001, *Doğu Sorunu 1774 – 1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev.: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arı, K., 2003, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Aslankara, M. S., “Yazıyla Yazınca ‘Bir Ada Hikâyesi’ne Giriş”, *Adam Sanat*, Aralık 2002, s. 203: 29-35.
- Balcıoğlu, İ., 2002, *Medikal ve Psikososyal Açından Göç Olgusu*, Alfabe Basım Yayın, İstanbul.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I., 2000, *İrk Ulus Sınıf*, Çev. Nazlı Ökten, 3. bs., Metis yayınları, İstanbul.
- Balta, E., Millas, H., “1923 Mübadelesi’nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, c. 25, s. 149: 5-18.
- Baskett, B. Ö., “Yaşar Kemal’in Romanlarının Değişen Coğrafyası”, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal* (Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu Bildiri Metinleri 1), Yay. haz. Süha Oğuzertem, 1. bs., Adam Yayınları, İstanbul, ss. 211-219.
- Belli, M., 2004, *Türkiye - Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış*, Çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul.
- Benlisoy, F., “Patrikhanenin Faaliyetleri ve 1918-1920 Arasında Tehcir Edilmiş Rum Ahalinin İadesi”, *Tarih ve Tolum*, Haziran 2003, c. 39, s. 234: 21-31.
- Berkes, N., 2002a, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 3. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N., 2002b, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, 2. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N., 1998, “Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları-Tarih Vakfı, İstanbul.
- Binyazar, A., 2003, “Kişisel Kinden Evrensel Barışa: Demirciler Çarşısı Cinayeti / Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana”, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal* (Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu Bildiri Metinleri 1), Yay. haz. Süha Oğuzertem, 1. bs., Adam Yayınları, İstanbul, ss. 249-271.
- Blake, W., 1996, *Hasta Gül*, Çev. Dost Körpe, 1. bs., Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Braudel, F., Coarelli, F. ve Maurice, A., 1995, *Akdeniz, Mekan ve Tarih*, Çev. Necati Erkurt, 2. bs., Metis Yayınları, İstanbul.
- Cengizkan, A., 2005, “Türkiye’de Mübadele Konut ve Yerleşim Politikası”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Chambers, I., 2005, *Göç, Kültür, Kimlik*, Çev.: İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çapan, C., 1998, *Doğal Tarih*, 2. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
- Danacıoğlu, E., 2001, *Geçmişin İzleri: Yeni Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Demirözü, D., 2005, “Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Devellioğlu, F., 1999, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 16. bs., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Eagleton, T., 2004, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, Çev. Tuncay Birkan, 2. bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Glenny, M., 2001, *Balkanlar 1804 – 1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Gökaçtı, M. A., 2004, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, 3. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökaçtı, M. A., Eylül 1998, “Medeniyetlerin Kesiştiği Bir Ada Girit”, *Tarih ve Toplum*, s. 177, c. 30, ss. 33-47.
- Gökaçtı, M. A., Aralık 1999, “Fotoğrafların Öyküsünde Bir Zamanlar Girit”, *Tarih ve Toplum*, s. 192, c. 32, ss. 17-23.
- Gökalp, A. vd., *Yaşar Kemal’i Okumak*, Çevirenler Nedret Tanyolaç Öztokat ve Erdim Öztokat, 1. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
- Gün, Z., 2002, *Ergen Ruh Sağlığı ve Göç*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Güvenç, B., 1998, “Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları-Tarih Vakfı, İstanbul.
- Hersant, J., “Batı Trakya Türkleri’nin Avrupa’da Göç ve Hareketlilikleri”, *Toplumbilim* (Göç Sosyolojisi Özel Sayısı), Ekim 2003, s. 17: 85-94.
- Hirschon, R., 2005a, “Lozan Sözleşmesi’nin Sonuçları: Genel Bir Bakış”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Hirschon, R., 2005b, “Ege Bölgesi’ndeki ‘Ayrışan Halklar’”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- İnce, Ö., “Yaşar Kemal’in Bir Şair Olarak Portresi”, *Adam Sanat* (Yaşar Kemal özel sayısı), Haziran 2002, s. 197: 44-52.
- Kabacalı, A., *A’dan Z’ye Yaşar Kemal*, Kitaplık, s. 68, Ocak 2004, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kazancakis, N., 2005, *Zorba*, Çev. Ahmet Angın, 6. bs., Can Yayınları, İstanbul, s. 30, 31.
- Kemal, Y. “Demokrasi, Roman, Dil, Eğitim, Sanat, Politika Üzerine”, söyleşi Ahmet Taner Kışlalı, *Haftaya Bakış*, 22-28 Mart 1987 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur: <http://www.yasarkemal.net>
- Kemal, Y. “Edebiyat ve Politika”, söyleşi Abdi İpekçi, *Milliyet*, Her Hafta Bir Sohbet köşesi, 19.04.1974 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur: <http://www.yasarkemal.net>
- Kemal, Y., 2003, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana: Bir Ada Hikayesi 1*, 22. bs., Adam Yayınları, İstanbul.

Kemal, Y., “İnsanın Bitmez Tükenmez Öyküsünü Anlatan Bir Destancı”, söyleşi Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 2002 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur: http://www.adanasanat.com/yasar_kemal/soylesi_yasar_kemal_cumhuriyet_kitap_30_mayis_2002_alpay_kabacali.htm

Kemal, Yahya, 2001, “Sessiz Gemi”, *Kendi Gök Kubbemiz*, 15. bs., İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Kemal, Y., “Yaşar Kemal’le Edebiyat ve Politika”, söyleşi Fethi Naci, *Aydınlık*, 1-2 Mayıs 1993 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur: <http://www.yasarkemal.net>

Kemal, Y., “Tekin Sönmez’in Yaşar Kemal’le Uzun Bir Söyleşisi”, söyleşi Tekin Sönmez, 29 Mayıs 1978 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur: <http://www.yasarkemal.net>

Keyder, Ç., 1989, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç., 2005, “Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Açısından Sonuçları”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kula, O. B., Sakallı, C., “Bir Felsefe Sorunsalı Olarak Biçem ve Yaşar Kemal”, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal* (Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu Bildiri Metinleri 1), Yay. haz. Süha Oğuzertem, 1. bs., Adam Yayınları, İstanbul, ss. 220-236.

Kuran, N., 1996, “Alımlama Estetiği ve Hans Robert Jauss”, *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler*, Yay. Haz. Mehmet Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, s. 29-43.

Kuran-Burçoğlu, N., “Çeviri ve Yazın Kuramları Arasındaki Bağlar”, *YDBE II* (İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Eğitim Bölümü Dergisi), 1998, ss. 137-148.

Kuran-Burçoğlu, N., “Disiplinlerarası Bir Bilim Dalı Olarak İmgebilim”, *Edebiyat ve Eleştiri 81*, Mayıs-Haziran 2005, ss. 105-107.

Kuran-Burçoğlu, N., “Karşılaştırmalı Avrupa Çalışmaları Merkezi’nin Araştırması: Avrupa’da Türk İmajı”, *Boğaziçi’nden Haberler*, Aralık 1998, s. 21: 2.

Kuran-Burçoğlu, N., 1993, “Karşılaştırmalı Yazınbilim’den İmgebilim’e”, *Kuram*, Kitap Dizisi 1, Kur Yayıncılık, İstanbul.

Kuran-Burçoğlu, N., “‘Öteki’ İmgesinin Oluşmasında Çevirinin Belirleyici Rolü”, *Çevirinin Ekinsel Yönleri* (Hasan Âli Yücel’in Anısına), I. Uluslararası Çeviri Kolokiyumu Bildiri Kitabı, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, 23-25 Ekim 1997, ss. 164-170.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç: Rumlar’ın Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Türkçe basımı der. Herkül Millas, Çev. Damla Demiröz, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul.

Livaneli, Z., “Yaşar Kemal”, *Adam Sanat*, Aralık 2002, s. 203: 27, 28.

Lozan Mübadelesi’ne ilişkin sözleşme ve protokol metni şu sitede mevcuttur: <http://www.lozanmubadilleri.org/anlasma.htm>

- Mardin, Ş., “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, 16. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, J., 1998a, *Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadolu’sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, J., 1998b, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Millas, H., “Bir Girit Göç Romanı”, *Zaman Gazetesi*, 27.07.2004 kaynaklı yazı şu sitede mevcuttur:
<http://www.zaman.com.tr/?bl=yorumlar&trh=20060328&hn=74219>
- Millas, H., 2005a, *Çağdaş Yunan Edebiyatı: Ozanlar, Yazarlar, Söyleşiler, Çeviriler*, 1. bs., Dünya Kitapları, İstanbul.
- Millas, H., 2005b, “Türk Edebiyatı’nda Nüfus Mübadelesi: Metinlerin Arkasındaki Fısıltı”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Millas, H., 2000, *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmaji*, 1. bs., Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Millas, H., 2005c, “Türk ve Yunan Edebiyatı’nda Mübadele: Benzerlikler ve Farklar”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Moran, B., 1999, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 1. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mungan, M., “Göç Yolları” adlı şiir şu sitede mevcuttur:
<http://www.siiirperisi.net/siir.asp?siir=1550>
- Oğuzertem, S., Yay. haz., 2003, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal*, (Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu Bildiri Metinleri 1), 1. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
- Oran, B., 2005, “Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi’nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasında Alınacak Dersler”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Pallis, A. A., 1997, *Yunanlılar’ın Anadolu Macerası*, Çev. Orhan Azizoglu, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Pavlidis, A., 1997, *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Pekin, M., Der., 2005, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, 1. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Pekin, M. ve Turan, Ç., 2002, *Mübadele Bibliyografyası - Lozan Mübadelesi İle İlgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul.
- Pentagram, “Anatolia” adlı şarkının sözleri şu sitede mevcuttur:
<http://www.garaj.org/parca/4fq/anatolia-turkce-pentagram.htm>
- Püsküllüoğlu, A., 2002, *Türkçe Sözlük*, 4. bs., Doğan Kitap, İstanbul.

- Sayad, A., “Çifte Yokluk: Göç Ederken Kurulan Hayallerden Göçmen Olmanın Acılarına”, *Toplumbilim* (Göç Sosyolojisi Özel Sayısı), Ekim 2003, s. 17: 25-29.
- Sılay, K., “Eşiktekilik, Ayin ve Toplumsal Edim: Yaşar Kemal’in Karaçullu Yörükleri Üzerine Söylencesi ve Anadolu’da Göçebe Varlığının ‘Sorunları’”, Çev. Yurdanur Salman, *Adam Sanat*, Kasım 2001, s. 190: 26-42.
- Smith, A. D., 2004, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, 3. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Smith, Z. R., 2003, *The Critique of Imperialism and Textual Counter-Violence In J. M. Coetzee’s Dusklands*, Master of Arts, Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Sotiriyu, D., 2004, *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*, Çev. Atilla Tokatlı, 3. bs., Can Yayınları, İstanbul.
- “Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir”, kaynağı ve mahlası İzzet Altınmeşe, Elazığ kaynaklı türkünün sözleri şu sitede mevcuttur:
<http://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=930>
- Tanilli, S., “Yaşar Kemal: ‘Daha İnsanca Bir Dünya’nın Romancısı”, *Adam Sanat* (Yaşar Kemal özel sayısı), Haziran 2002, s. 197: 24-27.
- Tanilli, S., 2005, *Uygarlık Tarihi*, 11. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H., 1997, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul.
- “Tarih ve Roman İlişkisi Üzerine...” (dosya konusu), *Tarih ve Toplum*, Haziran 2000, c. 33, s. 198: 4-16.
- The Beatles, “*Imagine*”, Çev. Sibel Ercan, şarkının orijinal sözleri şu sitede mevcuttur:
<http://www.lyricsdownload.com/beatles-imagine-lyrics.html>
- The Doors, “*Strange Days*”, Çev. Sibel Ercan, şarkının orijinal sözleri şu sitede mevcuttur:
http://www.oldielyrics.com/lyrics/the_doors/strange_days.html
- Timur, T., 1998, “Türkiye’de Kimlik, Politika ve Gerçekçilik - Tarihi Bir Panorama”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları-Tarih Vakfı, İstanbul.
- Tukin, C., 1986, “Girit”, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul.
- Türker, O., “Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Ahali Mübadelesi’nin 75. Yılı”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1998, c. 29, s. 172: 34-44.
- Ünsal, A., 1998, “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları-Tarih Vakfı, İstanbul.
- Venezis, İ., 2000, *Ege Hikayeleri*, Çev. Üner Eyüboğlu, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, K., 1999, *Emanet Çeyiz: Mübadele İnsanları*, 4. bs., Belge yay., Doğan Kitap, İstanbul.
- Yazım Kılavuzu*, 2005, 6. bs., Dil Derneği Yayınları, Ankara.
- Yazım Kılavuzu*, 2005, 24. bs., Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Yorulmaz, A., 2004, *Savaşın Çocukları*, 7. bs., Remzi Yayınları, İstanbul.

Zengin, C., 1998, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)* (Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Sibel Ercan

Kişisel Bilgiler:

Doğum Tarihi	15.11.1981
Doğum Yeri	Kırıkkale
Medeni Durumu	Bekâr

Eğitim:

Lise	1995-1999 İzmir Salih Dede Süper Lisesi
Lisans	1999-2003 Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans	2004-2006 Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Programı

Çalıştığı Kurumlar:

2006-	Zeynep Mutlu Eğitim Vakfı Kemer Koleji Türkçe Öğretmeni
2006	Yeditepe Üniversitesi Araştırma Yöntemleri Dersi Öğretim Görevlisi
2005-	Yeditepe Üniversitesi Yaratıcı Yazarlık Dersi Öğretim Görevlisi
2004-2006	Yeditepe Üniversitesi Türk Dili Dersi Öğretim Görevlisi